



Augustus Texas

УДК: 821.161.1-32

84(2Рос=Рус)

Ч-51

Нашрга тайёрловчилар:  
Муроджон АМИНОВ, Ҳабиб АБДИЕВ

Масъул муҳаррир  
Абдуғафур РАСУЛОВ  
*Ўзбекистон Республикасининг  
фан арбоби*

**Чехов, Антон Павлович.**

Ч-51

Танланган ҳикоялар [Техт] / А. П. Чехов ;  
[Расулов А. (масъул муҳаррир)]. - Т. : «Ўзбекистон  
миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти.  
2012. - 376 б. - Б. ц.

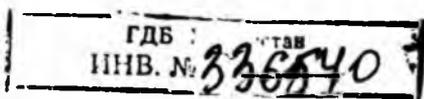
Рус ва жаҳон адабиётини А. П. Чехов ижодисиз тасаввур қилиш қийин. У ҳикоя жанрини бадий сўз санъатининг энг юқори чўққиларга олиб чиқди. Ўзбек адабиётида реалистик ҳикоя жанрининг майдонга келиши ва Абдулла Қодирий, Чўлпон, Абдулла Қаҳҳор ҳикоянавислик ижодининг шаклланишида Чехов анъаналари муайян даражада омил бўлиб хизмат қилган.

Ушбу китобдаги ҳикоялар ҳассос ёзувчимиз Абдулла Қаҳҳор қаламидан сайқал топганлиги учун ҳам унга қисман ўзгартiriшлар қилиниб, янги таржималар билан гулдирлиши.

ISBN 978-9943-07-145-2

УДК: 821.161.1-32

ББК 84(2Рос=Рус)



ISBN 978-9943-07-145-2

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»  
Давлат илмий нашриёти, 2012

## НАШРИЁТДАН

Олам гўзал!.. Унинг мафтункорлигини қалбдан ҳис этмоқ учун «инсоннинг ҳамма нарсаси: қиёфаси ҳам, кийими ҳам, руҳи ҳам, фикри ҳам гўзал бўлмоғи лозим» (А. Чехов).

Дарҳақиқат, гўзаллик ошуфтаси бўлган Антон Павлович Чехов инсоннинг руҳ ва қалб гўзаллигини қушиқдек уз асарларига чуқур сингдира олган ҳақиқий ёзувчи, рус адабиётини дунё бадиий тафаккури мақомига олиб чиққан машҳур санъаткордир. У умуминсоний маънавий-руҳий дард ва малҳам ҳақида нафақат сўзлади, балки уни китобхонлар қалбига жо қилди. Бу беқиёс яратилар унинг бебаҳо асарларида буй кўрсатиб келмоқда.

Шуро тузуми даврида Чехов ижодига бўлган бирёқлама муносабат 60-йилларгача давом этди. Кейинчалик унинг меросини илмий тадқиқ қилиш ва нашр этиш ишлари кенг йўлга қўйилди. Чеховшунослик рус адабиётининг муҳим тармоғи сифатида эътибор қозонди.

А. Чехов адабий меросини ўрганиш, ижод намуналарини таржима қилишда юртимизда ҳам бир қанча ишлар амалга оширилди. Ўтган асрнинг 30-йилларида Чулпон бошлаб берган чеховчилик ҳаракати 40-йилларга келиб Абдулла Қаҳҳор ва бошқалар томонидан давом эттирилди.

Қўлингиздаги «Танланган ҳикоялар» тўплами ҳам 1947 йилда Абдулла Қаҳҳор таҳририда нашр этилган шу номдаги китоб асосида тайёрланди. Абдулла Қаҳҳор, Одил Раҳимий, Зумрад, Наби Алимўхамедов, Мирзакалон Исмоилий каби таниқли ёзувчи ва таржимонларимизнинг таржималаридан ташкил топган юқорида қайд этилган тўпلامдаги ҳикоялар 60-йилларгача бўлган қатор нашрларда бирмунча таҳрирларга учраган. Ўша йиллар, яъни Чеховнинг таржима асарлари қайта чоп этилган (1956, 1958) даврда, Абдулла Қаҳҳор ҳаёт бўлган, шу боис, бу нашрлар унинг эътиборидан четда қолмаганлиги аниқ. Биз шу нашрлардан фойдаланиб, бутунги ўқувчилар руҳиятига мос тарзда муайян ўзгартиришлар билан китобни қайта нашрга тайёрладик.

Таъкидлаш жоизки, Чулпоннинг «Эски қўра», «Битаётган авлоднинг сўнги қизи», «Егеръ», «Бўйинга осилган Анна», «Ғам» каби таржималари ҳам ушбу тўпلامдан ўрин олди. Бу асарлар «Ўзбекистон давлат нашриёти»да 1933 йил нашр этилган муъжазгина «Ҳикоялар» таржима китобидан олинди. Аммо бу ҳикоялар А. Чеховнинг қайта нашр этилган таржима тўпلامларининг ҳеч бирида учрамайди. Шунингдек, мазкур китобга Зухриддин Исомиддинов («Хотин»), Илҳом Ҳофизовлар томонидан («Аза очиш») қилинган янги таржималар ҳам киритилди.

Ўйлаймизки, Чеховнинг ушбу «Танланган ҳикоялар»и Абдулла Қаҳҳор таҳририда нашр этилганлиги жиҳатидан қадрли ва эътиборли, шу билан бирга, ундан ўрин олган Абдулҳамид Чулпоннинг гўзал таржима асарлари ҳам сиз ўқувчиларни бефарқ қолдирмайди.

## МАНГУЛИККА ДАХЛДОР

Антон Павлович Чехов ҳаёт бўлганида, 2010 йилда юз элликка тулган бўларди. Адиб қисқа умр кўрди. Қирқ тўрт ёшида вафот этди. Йигирма олти йилгина ижод қилди. У 1878 йилда чоп этилган илк асарларидан бири «Ниначи»га «Ўспирин қария» деган тахаллус қўйди. Ёзувчи ҳаёти, асарлари билан танишар экансиз, мавжудлиги шубҳасиз, лекин элас-элас англашилмаган зиддият сезилади. Асарлари эса 130 йилдан бери яшамоқда. А. Чехов жисмонан увоққина, кўз нури туғма хира эди. Ўттиздан ошгач, сил касалига чалинди. Ёзувчи руҳан тетик, шўх, ҳазилкаш эди. Уни Л. Толстой, В. Короленко, М. Горький, И. Бунин, А. Суворин сингари ёрқин сиймолар ниҳоятда ҳурмат қилганлар. XIX асрнинг 80 – 90-йилларида ижод қилган режиссёр, актёрлар Чеховни «ўз одамлари» ҳисоблаганлар, дилдан суҳбат қурганлар. А. Чехов замонасининг газета, журналлари таҳририят аъзолари билан дўстона алоқада бўлган. ҳамкорлик қилган. Ёзувчи вазиятга, асар йўналиши, руҳига кўра тахаллус танларди. Унинг элликдан ортиқ тахаллуси бўлган: «А. Ч», «Антоша», «Антоша Чехонте», «Оғамнинг оғаси», «Дон-Антонио Чехонте», «Лаэрт», «Руввер», «Талоги йўқ одам», «Қичитқи», «Насрнинг шоирни», «Ч. Хонте», «Навқирон қария», «Улисс» ва бошқалар. Уларда пичинг, енгил юмор, қочирик, кесатик, фожиавий қаҳрамонларга ишора, теранлик бор. Жеймс Жойснинг «Улисс»и яратилгунча бу атама деярли қўлланилмасди. Чехов эса «Улисс» яратилишидан 20 йиллар илгари бу атамени тахаллус сифатида танлаган. Шу тахаллусгина А.Чеховнинг қадимги юнон маданияти, адабиёти, санъатидан мукамал маълумотга эга бўлганини кўрсатади.

А. Чехов табиатан одамохун, улфатсевар бўлган дилдошлар суҳбатисиз яшай олмаган. Рус зиёлилари орасида Чехонте билан боғлиқ ҳангома, латифалар мавжуд. Мана шундай қувноқ, қалби кенг инсон ўта камтар, тортинчоқ эди. Кимдир уни «ардоқли», «атоқли», «улуғ» деб қўйса, ўзини қўярга жой тополмай қоларди, юзлари уят-андишадан лов-лов ёнарди. Зинҳор пьеса муаллифи сифатида саҳнага кўтарилмас, ўйналаётган асарини залнинг охириги қаторида ўтириб томоша қиларди. Лекин Вл. Немирович-Данченко, К.Станиславский сингари режиссёрлар, актёрлар билан қизғин баҳсларга киришарди.

А.Чехов табиат ошиғи, гўзаллик шайдоси эди. Кўп юришни, саёҳат қилишни ёқтирган, рус ўрмонини кезиб ҳузур-ҳаловат олган. У қўли

гул боғбон бўлган. Тугилган шаҳри Таганрогда, Москвада, Ялтада ундан анвойи гуллар, манзарали ва мевали дарахтларга бой боғлар қолган. У ўзи яратган олчазорга шунчалик меҳр қўйган эдики, ижодининг шоҳ асарларидан бирини «Олчазор» деб атади. «Ваня тоға» пьесасидаги шифокор, ўрмон ошиғи Михаил Астров – Чехов идеалидаги одам. Бу характерни у суйиб, ардоқлаб, ҳавас қилиб яратган.

Чеховнинг «У» номли асаридаги қошини қоқиб, кўзини сузиб, ўзига чорлаган, инон-ихтиёрингизни олган, хаёлингизни ўғирлаган ёш, эрка келинчак – бу уни танбаллиги эди: «У туну кун ёнимда, боримда. Кечалари уйқу бермайди, кундузлари ўзидан бир баҳя ҳам йироқлаштирмайди. У Тансиқ, Таянчга оҳангдош. У менинг Танбаллигим...» Антоша Чехов ўзидаги ана шу танбалликни енгди, 26 йиллик ижоди давомида катта-катта ҳажмли 30 жилд асар ёзди. Юзлаб новелла, ҳикоя, саёхатнома, қиссалар яратди. Ёзувчининг бир асрлар муқаддам ёзилган асарлари шу кунларда нафақат тирик, балки навқирон, янги замон, ёш авлодларга хизмат қилмоқда.

Халқда: «Кўнглингдан топ!» деган гап бор. Чехов табиатан қўли очиқ инсон бўлган. У одамларга моддий, маънавий бойлик улашса, терисига сиғмай кетарди. Чехов зинҳор ночор аҳволда, моддий қийинчиликда қолмаган. Қўли очиқлик, сахийлик унинг қон-қонига сингиб кетган.

А. Чехов кўплаб асар ва пьесалар яратган бўлса-да, қилаётган ишларидан қониқмасди. Узоқ Сибирияга, Сахалин оролига боришни мақсад қилиб қўйди. Тасаввур қилинг, йўлсизлик, зим-зиё тун, узлуксиз ёғин, гоҳ извош бузилади, гоҳ от ҳолдан тояди. Аравакаш ҳам, йўловчи ҳам қора терга ботиб, дам аравани суради, гоҳ отни тортади. Чехов сафарга наридан-бери тайёрланган эди. Пийма, пальто, телпак жиққа ҳўл бўлиб кетар, ҳолсизлик қийнар, уйқу истаги азоб берарди. Сахалинга келгач, Чехов ҳам шифокорлик, ҳам элшунослик, ҳам рўйхат тузувчилик қилди. Ҳеч ким мажбурламаган бўлса-да, ораси йироқ-йироқ қишлоқларни пойу пиёда кезди: минглаб одамлар билан учрашди, уларнинг рўйхатини тузди, бошқарув тартибот билан танишди. XIX асрда ҳам Сибирь, Сахалин қамоқхоналар ўлкаси бўлган экан. А.Чехов очиқ, ёпиқ қамоқхоналарда бўлади. Қўл-оёғига кишан урилган маҳбусларни кўради. Александр номидаги бадарға-сургун қамоқхонасининг кишан урилганлар бўлимида у машҳур ўғри – Олтин қўл – Софья Блювштейнни бир кишилик камерада учратади. Нозик-ниҳол Софья қирқларга бориб қолган, сочларига қиров кўнган бўлса ҳам тиниб-тинчимас, камеранинг у бошидан бу бошига тинимсиз бориб келаверар, хаёллари билан банд эди. Қопқонга илинган сичқондай ҳавони ҳидлар, кўриниши ҳам кемирувчига менгзаб кетарди. Дарвоқе, 2010 йил октябрь ойида Россия телевидениеси «Сонька. Афсонанинг давоми» номли кўпсерияли фильмни кўрсатди.

Чехов ўз кўзлари билан кўрган ўғри хоним XXI аср томошабинига ҳам таништирилди. «Сахалин ороли»ни ўқисангиз кенглик, бепоёнликни, одам табиатида тубанликлар кўп эканини ҳис қиласиз.

Антон Чехов насрнинг деярли барча жанрларида ижод қилди. Лекин ёзувчи даҳоси унинг ҳикояларида бус-бутун намоён бўлди. Адабиётшуносликда тарихий-замонавий ёндашув деган масала бор. Буюк асарлар узоқ яшайди. Лекин Ер Қуёш атрофида айланганидай, машҳур асарлар гоҳ сояда қолади, гоҳ Қуёшнинг орт томониға ўтиб кетган бўлади. Ҳар бир давр, замон, мафкура ўлмас асарларнинг ўзига маъқулларини танлайди. А. П. Чеховнинг 18 жилдли асарларини кўриб, ўрганиб шундай хулосага келдим: Шўро давлати Чеховнинг асл моҳиятини акс эттирувчи асарларини кўздан панада сақлаган, ғози енгилроқ ҳикояларни кўз-кўз қилган экан. Биз ёшлигимизда «Унтер Пришибеев», «Каштанка», «Уйқу истаги», «Ёвуз ниятли киши», «Амалдорнинг ўлими», «Бадфезъл одамлар», «Хамелеон», «Семиз ва ориқ», «Ниқоб» сингари асарларини ўқирдик.

А. Чехов – дин-диёнатли, художўй, одам бўлган. Унинг асосий қаҳрамонлари ростгўй, инсофли, меҳнаткаш, юрагида ўти бор зотлар эди. «Ваня тоға» драмасининг бош қаҳрамони Иван Петрович Войницкий вафот этган опаси арвоҳини чирқиратмаслик мақсадида чорак асрдан бери онаси ва жиянини ёнига олиб, тинмай меҳнат қилади. Топган маблағини поччаси Александр Серебряковга ойма-ой, тийинма-тийин жўнатиб туради. Серебряков ҳалол йўл билан олимликка эриша олмаслигини сезгач, гирромлик йўлига ўтади: пул кучи билан профессор бўлади, қизи тенги Елена Андреевнага уйланиб олади. Серебряков ўзини хўжайин ҳис қилади, собиқ қайнонаси, қайниси, қизига хизматкордай муносабатда бўлади. Сабр косаси тўлган Ваня тоға юрак дардларини тўкиб солади. Жафокаш тоғанинг фиғонлари тошни ҳам эритиб юборади: онаси, жияни, Елена, Астров, Илья Телегин, энага Мариналар юм-юм йиғлайдилар. Асарни томоша қилган томошабинлар ҳам кўз ёшларини тия олмайдилар. Муҳими шундаки, «Ваня тоға» сентиментал асар эмас, фожиага йўғрилган драма. «Ваня тоға»да катарсис – асарнинг покловчилик вазифаси кўзга яққол ташланади.

Адабиёт майдонига эндигина кириб келаётган Антоша Чехонти «Мен ҳаётни ёзаман!» деганди. У ҳаёт ҳақиқатини ниҳоятда теран ёритди, қаҳрамонлар руҳиятидаги ўзгаришларни санъаткорона акс эттирди. Унинг реализмининг ўзига хослиги ҳам ана шунда эди.

А.Чеховнинг «Аза очиш», «Гаров» («Жаҳон адабиёти», 2010, 4-сон), «Уйқу истаги», «Сарлавҳасиз» ҳикояларида биз тамоман янги Чеховни кашф этамиз.

«Гаров» ҳикоясида кекса банкир билан баҳс боғлаган 25 ёшли ҳуқуқшуноснинг танҳоликда кечирган 15 йиллик ҳаёти бир варақли

тасвирда бус-бутун акс эттириб берилган. Бир варақдаги сўз, жумлаларга Миср эҳромларидаги тошлардай, Эйфель минорасидаги ускуналардай юк, вазифа юклатилган. Ёзувчи маромни сал бузса, психологик ҳолат ҳам, тасвир ҳам, воқеалар ривожини ҳам бузилиб кетарди.

Ўн беш йил чилла ўтирган (танҳоликда яшаган, китоблар уммонида сузган, мусиқанинг ложувард осмонида сайр этган, жисм юкини руҳ кучига айлантирган) ҳуқуқшунос ким эди-ю, ким бўлди? У юксакликка эришди. Ёлғон дунё сўқмоқларида кеза-кеза асл ҳақиқатни топди. А.Чехов яратган ҳуқуқшунос насроний дини кишиси. Лекин у даҳо характер даражасига кўтарилди. Даҳолар маълум замон ва маконда дунёга келадилар, инсониятнинг Яратганга қадрдон кишиси сифатида боқий оламга ўтадилар. «Гаров» ҳикоясида, айниқса, унинг иккинчи қисмида Чехов услубига ўхшамаган кўпсўзлик, бийронлик учрайди.

А.Чеховнинг «Сарлавҳасиз» ҳикоясининг илк жумласи воқеалар милодий V асрда рўй берганидан хабар беради. У пайтларда насронийлик шаклланиш жараёнида эди. Роҳиблар куну тун тоат-ибодат қилишар, тили бурро сарроҳиб ваъзлар айтиб ҳаммани йиғлатарди. Аммо роҳиблар руҳига боқий дунёдан кўра фоний дунё лаззатлари яқинроқ эди. Ҳатто сарроҳиб шаҳарда кўрганларини завқланиб, тамшаниб гапирадик, роҳиблар ўшандай ҳаётни қумсай бошлайдилар. Алал-оқибат, «эртасига эрталаб хужрасидан чиқиб қараса монастирда битта ҳам роҳиб қолмабди. Ҳаммаси шаҳарга кетибди».

«Аза очиш» ҳикоясидаги боққол Андрей Андреевич Биби Марям ибодатхонасига оҳорли кийимларини кийиб, таҳорат олиб, ўзини ибодатга шайлаб борди. Унинг қизи Машутка уйдан кетиб қолди, ота таъбири билан айтганда, «актёрка»га айланди, тамаки чекди, чошгоҳгача ухлайдиган бўлди. Хуллас, қиз айнади, вафот этди. Отанинг дарди-дунёси қоронғи: чуқинаркан, «залолатта ботган ожиза банданг Марияни ўз раҳматингга олгин-да, уни билиб-билмай қилган маъсийатларини мағфират қил...» дер, мужикчасига сўкиниб кўярди. Ҳазрат Григорий дастлаб отанинг дардларини билмайди: Биби Марямни сўқяпти деб ўйлайди. Сўнг, у гап нимада эканлигини илғаб қолади. Ўртанаётган отага аза очишга рухсат беради.

А.Чеховнинг ҳамма ҳикоялари ҳам етук, юксак маҳорат самараси. Ҳар бир ҳикоя бетакрор драма – руҳий галаёнлар, зиддиятлар кўриниши.

Ёзувчининг юксак маҳоратини, даҳолигини намоён этувчи ҳикояларидан бири «Ротшильднинг скрипкаси»дир. Тобутсоз уста Яков назари паст, тийинни юз жойидан тугадиган зиқна, мумсик одам бўлган. Тобут ясовчининг бир хонали уйи, эски-тускилар, асбоб-ускуналар гўрдай совуқ, юракка кўрқинч солади. Марфа вафот этгач, файзсиз хона яна ҳам хувиллаб қолди. Яков – Бронза дардга чалинди.

Увол кетган умр поёнига етяпти. Тобутсоз, ўйлаб кўрса, ўйнаб-кулмапти, табиат гузаллигидан бебахра қолибди, дарёнинг ўйчан оқимига маҳлиё бўлмапти, оққушларнинг чаппор уриб учишидан завқланмапти.

Шунда у қўлига скрипкасини олди. Дарвоқе, шаҳарда жухудларнинг ягона оркестри бор эди. Уни мисгар Моисей Ильич Шахкес бошқарарди. Яковни тўй, маросимларга чорлаб туришарди. Яков эллик тийин иш ҳақи олганидан, Шахкес истеъдодли скрипкачини оркестрга жалб этганидан хурсанд эди. Ориқ, малла жухуд Ротшильд Яков истеъдодининг мухлиси эди. Бронза (Яков) қўпол, совуқ, баджаҳл бўлиб, камтару камсуқум Ротшильдни ёқтирмасди: уни ҳамиша қувиб солар, ҳатто итига қоптирган эди. Оркестрда Яковнинг ўрни ўртада, чап ёнида контрабас хириллар, ўнг томонда Ротшильд чаладиган темир сурнай «йигларди». Қувноқ куй чалинсада, темир сурнай гамгин садо берарди.

Умр поёнига ета бошлагач, яшаб яшамаган, ўз-ўзи-ю хотинига ҳам кун бермаган Яковнинг қалби ғуссага тўлди. Қўлига скрипкани олди: мусиқа Яков юрагидаги андуҳни тўкиб сола бошлади. Машшоқнинг кўз ёшлари кийимларини жиққа хўл қилди, скрипкага чак-чак томди. Куйни тинглаб турган Ротшильд чидаб туролмади: «Вахх!» деб юборди... Яков скрипкасини Ротшильдга беришларини васият қилди. Гоҳ-гоҳида Ротшильд Яков ижро этган ўша куйни чалиб туради: тўлиб-тошади, кўз ёшларини тия олмайди, еру кўкни титратиб: «Вахх!» деб ҳайқиради. Уни қаерга чорлашмасин, шу куйни чалишни қайта-қайта илтимос қилишади. «Вахх!» инсоний дард, алам, ўкинч, дунёга сиғмай кетишнинг ифодаси. Ажаб, ўн беш йил танҳоликда яшаган ҳуқуқшунос, тобутсоз Яков, фарзанд доғида куйган Андрей Андреевич ўртасида аллақандай сирли ришта бор. Уни «даҳоларгина ҳал қилиб бера оладиган жумбоқ», деб аташ мумкин.

А. П. Чеховнинг энг яхши насрий асарлари ўтган асрнинг 30-йилларидан ўзбек тилига таржима этила бошлаган. Чеховнинг ўзбек китобхонларига таништиришда Абдулла Қаҳҳорнинг ўрни бўлакча. У 1947 йилда Чеховнинг «Танланган ҳикоялари»ни, кейинроқ 3 жилдлик «Танланган асарлари»ни нашрига бош-қош бўлган. Чеховни ўрганиш, албатта, Абдулла Қаҳҳор ижодига кучли таъсир курсатган. Янги аср авлоди — бугунги кун ўзбек ўқувчиси ҳам Чеховни билиши, ўқиши керак. Антон Павлович Чехов яратган нодир ҳикоялар — жаҳон адабиётининг дурдоналари неча-неча юз йилликлардан кейин ҳам ўқувчини мафтун қилиб, барҳаёт яшайверади. Улар мангуликка дахлдор асарлардир.

*Абдуғафур РАСУЛОВ*

## НИҚОБ

**Х**. деган жамоат клубида эзгу бир ният билан бал-маскарад ёки шу ерлик нозанинлар таъбири билан айтганда бал-парей берилди.

Соат тунги ўн икки. Танца тушмайдиган ниқобсиз зиёлилар (булар беш нафар эди) қироатхонадаги каттакон стол атрофида ўтириб, бурун ва соқолларини газетага ишқаб ўқишар, мудрашар, пойтахт газеталарининг маҳаллий мухбири ўтакетган либерал бир жанобнинг таъбири билан айтганда «фикр» қилишар эди.

Умумий залдан «Вьюшки» деган кадрий садоси эшитиларди. Эшик олдилан гурс-гурс қадам босиб, идиш-тавоқларни шарақлатиб дамбадам, лакейлар ўтиб туришар эди.

— Мана шу ер тузукка ўхшайди, — деди кимдир босинқи, бўғиқ товуш билан. — Кираберинглар! Буёққа киринглар!

Эшик очилиб, йўгон гавдали, пакана, кучерча уст-бош кийган, шляпасига товус пати таққан ниқобли бир киши кирди. Унинг кетидан ниқоб кийган икки хоним ва патнис кўтарган лакей ҳам кирди. Патнисда бир кўзача ликёр, уч шиша қизил вино ва бир неча стакан бор эди.

— Буёққа! Бу ер салқинроқ ҳам, — деди у киши. — Патнисни столга қўй. Ўтиринглар, хонимлар! Же ву при а ля тримонтран.<sup>1</sup> Сизлар, жаноблар, нарироқ силжинглар... Нима бу ерда...

У қалқиб, стулдаги бир неча журнални қўли билан суриб ташлади.

— Бу ерга қўй! Сизлар, китобхон жаноблар, нарироқ силжинглар; бу ерда газета-ю, сиёсатга бало борми... Ташланглар!

— Мумкинми, секинроқ гапирсангиз, — деди зиёлилардан бири ниқоб кийган кишига кўзойнак орқали қараб. — Бу ер буфет эмас, қироатхона... Бу ер ичкилик ичиладиган жой эмас.

— Нега ичкилик ичиладиган жой эмас экан? Нима стол қимирлаб тўкиладими, ё шип ўпирилиб тушиш эҳтимоли борми? Ажаб! Аммо... Гапни чўзманг! Ташланг газетани... Шусиз ҳам жуда ақлсизлар... Бироз ўқибсизлар бас, кўз ҳам ишдан чиқади. Ҳаммадан ҳам муҳими менга ёқмаяпти, ҳамма гап шунда.

---

<sup>1</sup> Французча — марҳамат қилинг.

Лакей патнисни столга қўйди, сочиқни билагига ташлаб, эшик ёнига бориб турди. Хонимлар шу ондаёқ вино ичишга киришишди.

— Газетани шундай ичкиликлардан ортиқ кўрадиган ақлли одамлар ҳам бўлар экан-да, дейман, — деди товус пати таққан киши, ўзига ликёр қуяётиб. — Менимча, муҳтарам зотлар, ичгани пулларинг бўлмагани учун газетани яхши кўрасизлар. Шундай эмасми? Хо-хо!.. Ўқияптилар! Хўш, нима деб ёзипти? Ҳой, кўзойнакли зот! Қанақа фактлар тўгрисида ўқиётибсиз? Ҳо? Э, қўйсангизчи-я! Олиф-тагарчилик ҳам эви билан-да! Ундан кўра ичинг-чи!

Товус пати таққан киши ўрнидан туриб, кўзойнакли жанобнинг қўлидаги газетани тортиб олди. У кишининг ранги оқарди, кейин қизарди ва ҳайрон бўлиб, гоҳ бошқа зиёлиларга қаради — улар ҳам бунга қараб туришар эди.

— Сиз талтайиб кетаётирсиз, муҳтарам жаноб! — деди у жаҳли чиқиб. — Сиз қироатхонани майхонага айлантираётирсиз, тартибсизлик қилишга, менинг қўлимдаги газетани тортиб олишга ҳақингиз йўқ! Мен сиз айтган одамлардан эмасман! Сиз мени биласизми, кимман! Мен банк директори Жестяков бўлман.

— Сендақа Жестяковлар менга писанд эмас! Газетингни эса мана-мана...

У газетани ердан олиб майда-майда қилиб ташлади.

— Жаноблар, бу нима деган гап? — деди Жестяков. — Бу қандай бўлди... Бу ҳеч ақлга сиғмайдиган иш-ку...

— Аччиғлари келди, — деди у киши кулиб, — ҳай-ҳай, жуда қўрқиб кетдим-ку! Аъзойи баданим титраб кетаётипти! Менга қаранглар: муҳтарам зотлар! Ҳазил ҳаром, менинг сизлар билан гаплашгани ҳушим йўқ... Мен мана бу хонимлар билан якка ўзим айш-ишрат қилмоқчиман, шунинг учун кўп хира бўлмасдан, бу ерни бўшатиб қўйинглар... Бўлақолинглар! Жаноб Белебухин, қани туёғингни шиқиллат! Нега тумшуғингни жийирасан? Чиқ дегандан кейин чиқ! Чиқ тезроқ дейман, бўлмаса бўйнингга тушираман!

— Бу қандай бўлди? — деди суд хазиначиси Белебухин қизариб, елкаларини қисиб. — Тушунолмадим. Бир сурбет бу ерга кирса-ю... шунақа қилиб ўтирса.

— «Сурбет»инг нимаси? — деди товус пати таққан киши газаби келиб қичқирди ва столга шундай муштладики, патнисдаги стаканлар сакраб кетди. — Кимга айтаётирсан? Бу ниқоб кийиб олган, нима десам бўлаверади деб ўйлайсанми? Ҳе хотин талоқ! Чиқ деганимдан кейин чиқ! Ҳой, банк директори, яхшиликча чиқиб кет. Йўқол ҳамманг, муттаҳамлар! Туёғингни шиқиллат.

— Кўрамиз ким чиқиб кетаркан! — деди Жестяков ҳаяжондан кўзойнагига терлаб. — Кўрсатиб қўяман! Ҳой, оқсоқолни чақир буёққа!

Бир дақиқадан кейин танцадан ҳансираб қолган кўкрагига кўк тасма тоққан, кичкинагина, малла ранг оқсоқол кирди.

– Чиқинг бу ердан! – деди у. – Бу ер ичкилик ичиладиган жой эмас. Марҳамат қилиб буфетга чиқинг!

– Сен нега келдинг, – деди ниқобли киши. – Мен сени чақирдимми?

– Қўлингизни паҳса қилманг! Чиқинг дейман.

– Менга қара, сенга бир дақиқа муҳлат бераман... Сен бу ернинг оқсоқолисан, улуғисан, шунинг учун мана бу масхарабозларни секин, иззати билан бу ердан олиб чиқиб кет. Менинг хонимларим бу ерда бегона одам бўлишини хушламайди... Уялишади. Мен пул сарф қилганман. Буларнинг ечиниб, яйраб ўтиришини истайман.

– Бу шўртумшуқ бу ер офил эмаслигини билмайди шекилли, – деди Жестяков қичқариб. – Евстрат Спиридонишни чақиринглар!

– Евстрат Спиридониш! – деб қичқирди залда кимдир. – Евстрат Спиридониш қанилар?

Полиция мундири кийган чол – Евстрат Спиридониш дарров келди.

– Марҳамат қилиб, чиқинг бу ердан! – деди у бўғиқ товуш билан ва бақрайиб, бўялган мўйловларини қимирлатди.

– Оббо, жуда кўрқитиб юбординг! – деди ниқобли киши хохолаб кулиб. – Вой, вой, кўрқитдинг-ку! Буни қаранглар-а! Мўйлови мушукнинг мўйловига ўхшайди. Бақрайганини кўр... Ҳа-ҳа-ҳа!

– Гапни чузма! – деди Евстрат Спиридониш бор товуши билан бақариб титраб. – Чиқ бу ердан! Ҳозир буюраман, олиб чиқиб ташлайди!

Қироатхона гала-ғовур бўлиб кетди, қисқичбақалай қизарган Евстрат Спиридониш ер тепиниб қичқирар эди. Жестяков қичқирарди. Белебухин қичқирарди. Ҳамма зиёлилар қичқирарди, аммо ҳаммасининг товушини ниқобли кишининг йўгон товуши босиб кетар эди. Бу тўполон натижасида танца тўхтади, ҳамма қироатхонага ёпирилиб кирди.

Евстрат Спиридониш, дағдаға учун клубда бўлган ҳамма миршабларни чақирди, ўзи баённома ёзгани ўтирди.

– Ёз, ёз, – деди ниқобли киши унинг қоғозига бармоғи билан ниқтаб. – Энди мен шўрликнинг бошимга нималар келар экан-а? Шўргинам курсин! Мен ғарибни нега энди хароб қиласиз? Ҳа, ҳа! Хўш? Баённома тайёр бўлдими? Ҳамма кўл қўйдими? Хўп, энди қаранглар!.. Бир... икки... уч!!

Ниқобли киши ўрнидан турди, қоматини ростлаб юзидан ниқобини олди. Маст башарасини очиб, ҳаммага қаради ва қилмиши қаттиқ таъсир этганидан завқланиб, ўзини креслога ташлади ва қаҳқаҳа уриб кулди.

Ҳақиқатдан унинг бу қилмиши ҳаммани ҳангуманг қилиб қўйди. Ҳамма зиёлилар гангиб — оқариб-бўзариб бир-бирига қаради, баъзиси бўйнини қашлади. — Евстрат Спиридонич билмасдан кўп аҳмоқона бир иш қилгандай томоғини қириб қўйди.

Маълум бўлдики, туполон қилган киши шу ерлик миллионер, фабрикант, фахрий гражданин<sup>2</sup>, ўзининг жанжалкашлиги, эзгу ишларга ҳимматли экани ва маҳаллий матбуотда кўп марталаб зикр қилинган, маорифпарварлиги билан танилган Пятигоров экан.

— Хўш, чиқиб кетасизларми, йўқми? — деди Пятигоров бирпасдан кейин.

Зиёлилар индамасдан, оёқ учуда юриб, чиқиб кетишди ва Пятигоров эшикни қулфлаб олди.

— Бунинг Пятигоров эканини сен билар эдинг-ку, ахир! — деди секин хириллаб Евстрат Спиридонич, қироатхонага вино олиб кирган лакейнинг елкасидан ушлаб, силкиб. — Нега индамадинг?

— Айтмагин деган эдилар!

— «Айтмагин» деган эмишлар... Бир ой қамаб қўйсам, ана ундан кейин «айтмагин дедилар!» дейишни билиб оласан. Йўқол!! Сизлар ҳам чакки эмас, жаноблар, — деди у зиёлиларга қараб, — бирпас чиқиб турсаларинг нима бўлар эди! Мана энди ўзларинг пиширган ошни ўзларинг ичинглар! Э жаноблар, жаноблар... Ёмон кўрганим шунақа иш, худо ҳақи!

Зиёлилар худди бир кор-ҳол бўлишини олдиндан сезгандай бир-бирлари билан пичирлашиб, бўйинларини қисиб, хомуш ва хафа ҳолда клубда юрар эдилар... Уларнинг хотинлари, қизлари Пятигоровнинг «койигани»ни ва жаҳли чиққанини билиб, аста-секин уйларига тарқалдилар. Танца тўхтаб қолди.

Соат иккида Пятигоров қироатхонадан чиқди. У маст, гандираклар эди. Залга кириб, оркестрга яқин бир ерга ўтирди ва мусиқа эшитиб, пинакка кетди, кейин бир ёққа қийшайиб, хуррак отди.

— Чалма! — деди оқсоқол мусиқачиларга. — Жим!.. Егор Нилич уй-куга кетдилар.

— Уйингизга элтиб қўяйми. Егор Нилич? — деди Белебухин энгашиб, миллионернинг қулоғига.

Пятигоров худди юзига қўнган пашшани учирмоқчи бўлгандай лабини қимирлатди.

— Уйингизга элтиб қўяйми, — деди Белебухин яна. — Ё извошингизни чақиртириб берайми?

— А? Кимни? Сен... нима дейсан?

— Уйингизга элтиб қўяй... Алла қилинг.

---

<sup>2</sup> Подшо ҳукумати замонида турли хизматлар (аксарини черков, монастыр, касалхона фойдасига нона қилганликлари) учун кўпроқ савдогарларга бериладиган унвон.

– Уйга кетаман... Элтиб қўй!

Белебухиннинг жони кирди ва Пятигоровни кўтара бошлади. Бошқа зиёлилар ҳам чопиб келишди ва ийиб кетишиб, фахрий гражданини кўтаришди, авайлаб извошга олиб чиқишди.

– Фақат артист, талант эгасигина шунча одамни лақиллатиб кетиши мумкин, – деди Жестяков кулиб, уни извошга ўтқазаётди. – Жуда-жуда қойил қолдим, Егор Нилич! Ҳали-ҳали куламан-а... Ҳа, ҳа... Биз бўлсак югуриб, жон куйдириб юрибмиз! Ҳа, ҳа. Ишонасизми? Театрда ҳам бунчалик кулган эмасман... Кўп қизиқ иш қилдингиз-да! Бу кеча – умр бўйи эсимдан чиқмайди.

Пятигоровни кузатиб, зиёлилар хурсанд бўлишди, тасалли топишди.

– Менга қўлини бериб хайрлашди, – деди Жестяков мамнуният билан. – Демак, тузук, хафа бўлмапти...

– Илойим шундай бўлсин, – деди Евстрат Спиридонич уф тортиб. – Ўзи кўп расво, ярамас одам, лекин хайрли ишларга ҳимматли-да, шуниси бор!.. Хафа қилиш ярамайди!..



## ЎВУЗ НИЯТЛИ КИШИ

**Б**уд терговчиси ҳузурида тик қўйлак, серямоғ лозим кийган кичкинагина, ниҳоят даражада озғин бир мужик турипти. Унинг мўй босган бужур юзларида, қалин ва узун қошлари остидан зўрға кўриниб турган кўзларида тунд бир шиддат ифодаси бор. Қанчадан бери тарақ тегмаган чигал сочлари бошини шапкадек қоплаб олиб, у чехрага яна кўпроқ шиддат, ўргимчак шиддати беради. У ялангоёқ.

– Денис Григорьев! – деб унга хитоб қилиб сўз бошлайди терговчи.  
– Яқинроқ келиб менинг саволларимга жавоб бер. Ушбу июль ойининг еттинчи куни темир йўл қоровули Иван Семён ўғли Акинфов эрта билан йўлни айланиб юриб, 141-чақиримда сени кўрипти, сен – рельсни<sup>1</sup> шпалга<sup>2</sup> боғлайтурган гайкани<sup>3</sup> бураб, чиқариб турган экансан. Мана ўша гайка!.. У сени шу гайка билан ушлапти. Шундай бўлган эдимми?

– Лаббай?

– Бутун воқеа шу Акинфов айтгандек бўлганмиди?

– Ҳа, шундай бўлганди.

– Яхши; ҳўш, энди айтиб берчи: гайкани нега бураб чиқардинг?

– Лаббай?

– Сен у «лаббай»ларингни қўйиб, саволга жавоб бер; гайкани нима учун бураб чиқардинг?

Денис шипга қараган ҳолда хирқираб жавоб беради:

– Бир кераги бўлмаса бураб чиқарармидим?

– Бу гайка сенга нима учун керак бўлди, ахир?

– Гайками? Биз бу гайкадан чўқдиргич<sup>4</sup> ясаймиз...

– Ким у, «биз» деганинг?

– Биз, аҳоли... Климов қишлоғининг мужиклари.

---

<sup>1</sup> Темир из.

<sup>2</sup> Темир из остидан кундаланг ётқи ясладиган ёғоч. хода.

<sup>3</sup> Бурма миҳларни бир-бирига боғлайтурган қалпоқ.

<sup>4</sup> Қармоқ ёки тўрни сувга ботириш учун уларга осяладиган оғирлик.

– Менга қара, огайни, сен унақа ўзингни телбаликка солмасдан, дурустроқ гапирсанг-чи. Бўлмағур чўқдиргичлар билан бошни айлантириб ёлғон гапирма.

Денис кўзларини пилпиллатиб туриб, сўзлайди:

Умримда ёлғон гапирган одам эмасман. Энди келиб, мана ёлгончи бўлиб ўтирибман... Чўқдиргич бўлмаса иш битадими, тақсир? Қармоққа чувалчанг ё бўлмаса майда балиқни ўтказганингминан, у ўлгурда чўқдиргич бўлмаса, сувга ботадимми? Ёлгончи эмишман... – илжайди Денис. – Сув бетида қалқиб юраверадиган бўлса, ундан нима фойда? Олабугани олинг, чўртанни олинг, ширин балиқни олинг – ҳаммаси чуқурдаги имламага<sup>1</sup> келади; сув бетида турган имламани шилишпер<sup>2</sup> чўқиса чўқийди, уям бўлса йилда бир... Бизнинг сойда шилишпер ўзи йўғам... У балиқ кенг жойни ёқтиради.

– Сен менга шилишпердан гапириб нима қиласан?

– Лаббай? Ўзингиз сўраб ётибсиз-ку! Биз томонда катта-катта бойлар ҳам балиқни шунақа қилиб тутати. Энг ярамас бир болани олган вақтингиздаям: чўқдиргич бўлмаса балиқ овламайди. Албатта, тушунмаган одам бўлса бошқа гап: – у, чўқдиргич бўлмасаям овга чиқаверади. Аҳмоққа закон йўқ деган гап бор эмасми, ахир?..

– Демак, сен ўша гайкани чўқдиргич яшаш учун бураб чиқарган экансан-да?

– Бўлмасамчи? Нима, уни соққа қилиб ўйнардимми?

– Чўқдиргич учун ё кўрғошин, ё милтиқ ўқи... ё биронта мих топиб ишлатсанг бўларди-ку...

– Кўрғошин кўчада тушиб ётгани йўқ, у пулга келади, мих бўлса ярамайди. Гайкадан бошқаси қўл келмайди... У ҳам оғир, ҳам тайёргина тешиги бор.

– Жинниликка салади-я ўзини! Гўё кечагина дунёга келган-у, ё бўлмаса осмондан тушган. Бу гайка бурашнинг оқибати қандай бўлишини билмайсанми, ҳой эси паст? Агар қоровул кўриб қолмаса, поезд изидан чиқиб кетиб, қанча одам ўлади! Сен одам ўлдирган бўлардинг, одам!

– Э, худо сақласин, тақсир! Нега одам ўлдирай? Нима, биз чулчутмидик, ё йўлбарсмидик? Худога шукур, тақсир, ёшимиз шунчага етиб одам ўлдириш тугул, ундай нарсаларни ўйлаганимизам йўқ... Ўзинг сақла, парвардигорим, раҳминг келсин... Гапингизни қаранг-а?

– Хўш, сенингча, поездларнинг ағанаши нимадан бўлади? Бир-иккита гайкани бураб чиқардингми, ағанайди кетади!

---

<sup>1</sup> Приманка.

<sup>2</sup> Балиқ.

Денис илжаяди, ишонмагандек бўлиб, бақрайиб терговчига қарайди.

– Йўғ-э! Неча йилдан бери бутун қишлоқ гайка бураш билан тирикчилик қилсак ҳам, шу кунгача худо ўзи сақлаб келди, мана энди аганаш, одам ўлдириш деган гаплар чиқиб турипти... Мен унинг рельсини олиб кетсам, ё бўлмаса, айтайлик, йўлга битта-яримта ходани кўндаланг қилиб қўйган бўлсам, ана унда поезд, эҳтимол, ағанарди, бу бўлса... ниҳояти бир гайка, холос... Гайка-я!

– Сен ахир тушунсангчи, рельсни шпалларга ўша гайкалар билан боғлайдилар!

– Э, уни биз яхши биламиз... Биз, унақа, ҳаммасини бураб олмаймиз-да... жиндак қолдирамиз... Телбаларнинг ишини қилмаймиз... тушунамиз...

Денис эснайди ва оғзини чуқинтиради<sup>7</sup>.

– Ўтган йили шу ерда бир поезд ағанаб эди, – дейди терговчи. – Сабаби энди маълум бўлди...

– Нима дедингиз?

– Ўтган йили дейман, бир поезд изидан чиққан эди. Шунинг сабаби мана энди маълум бўлди... Ҳа-а, билдим!

– Сиз меҳрибонларимиз, шунақа нарсаларни билиш учун билимдон бўлгансизлар-да. Худо фаҳм берганда кимга беришини яхши билган... Сиз, мана, бу ундай, бу мундай деб дарров гапнинг фаҳмига етдингиз, аммо анову қоровулингиз бир мужик эмасми, ҳеч нарсанинг фаҳмига бормасдан, одамнинг ёқасига осилиб, судрай беради... Илгари бир нарсанинг фаҳмига боргин, ундан кейин судра-да! Мужик бўлдим, мияси ҳам мужикка яраша бўлади... Тақсир, мунинг ҳам дафтарингизга ёзиб қўйинг, у мени икки марта лунжимга, яна тагин кўкрагимга муштлади.

– Сенинг уйингни ахтарган вақтда яна битта гайка топиптилар... Мунисини қачон ва қаерда бураб олган эдинг!

– Э, сиз анови қизил сандиқ остида ётган гайкани айтасизми?

– Қаерда ётганини билмайман, ишқилиб сеникидан топганлар. Қачон бураб олгансан?

– Уни мен бураб олганим йўқ. Уни менга ана у Семён қийшиқнинг ўгли Игнашка берган. Мен ҳалиги қизил сандиқ остидагисини айтаётиман, аммо ташқарида, чанадан топилганини Митрофан икковимиз бураб чиқарганмиз...

– Қайси Митрофан у?

---

<sup>7</sup> Эснаганда оғиз очилган, шунда шайтон кириб қолмасин деб, оғзини чуқинтириши христианларда бор.

– Петров Митрофан... Эшитмаганмисиз? Ўзи тўр қилиб, бойларга сотади. Унга ҳалиги гайка ўлгурдан жуда кўп керак бўлади. Ҳар бир тўрга, мен сизга айтсам, ўнтадан кетади...

– Менга қара... Жазо қонуни мажмуасининг 1081-моддасида айтилганки, башарти бирор кимса ёмон ният билан темир йўлга бирон зарар еткизса, агарда мазкур зарар натижасида ўша йўлда кетаётган транспорт хавф остида қоладиган бўлса ва у ишнинг натижасида фалокат рўй беришини ул кимса ўзи билса... тушундингми? Билса!.. Бу бураб олишнинг оқибати қандай бўлишини сен билгансан, албатта... Ул кимса каторга ишларига юборилмоққа ҳукм этилади.

– Сиз яхши биласиз, албатта... Биз нодон одамлармиз... биз нимани билардик?

– Сен ҳамма нарсани биласан! Ҳозир сен ёлғон айтаётибсан, ўзингни телбаликка соласан!

– Нега ёлғон айтай? Ишонмасангиз қишлоққа бориб сўранг... Чўқдиргич бўлмаса елим балиқдан бошқа нарса тутиб бўлмайди; тошбоши балиқдан бемаза балиқ борми дунёда, ўшайам чўқдиргич бўлмаса илинмайди.

Терговчи кулади:

– Ҳа-а, шилишпердан гапир тагин!

– Бизнинг сойда шилишпер бўлмайди. Қармоққа капалакни ўтказиб, чўқдиргичсиз ташласак қўшбоши балиқ илинади, холос, уям онда-сонда.

– Бўлди, жим...

Жимлик чўқди. Денис оғирлигини гоҳ у оёғига, гоҳ бу оёғига солиб, кўк мовут ёпилган столга қаради ва зўр бериб киприк қоқди, қаршисида гўё мовут эмас, қуёш кўринаётгандай. Терговчи шошилиб ёзади.

Бироз жимликдан сўнг:

– Мен энди кетаверайми? – дейди Денис.

– Йўқ. Мен сени миршабларга қўшиб, қамоқхонага жўнатаман.

Денис киприк қоқишдан тўхтаб қалин қошларини кўтариб, тўрага савол назари билан қаради:

– Бу нимаси? Нега қамоқхонага юборасиз, жаноб? Сира вақтим йўқ, ҳозир катта бозорга жўнашим керак; Егорда ёғ пулидан уч сўм қолувди, ўшани олмасам бўлмайди...

– Жим тур, халақит берма.

– Қамоқхонага эмиш... бирон гуноҳим бўлса, майлийди, борардим, йўқса бекордан-бекорга... қуруқ туҳматка-я... Бўлмаса нимага ахир? Ўғрилиқ қилган бўлмасам, муштлашган бўлмасам... Олиқ-солиқдан боқиманда қолган, деб ўйласангиз, жаноб, хотиржам бўлинг, оқ-

соқолнинг гапларига ишонманг... Сиз ана у тўрадан сўранг, тақсир...  
У оқсоқолда имон деган нарса йўқ ўзи...

– Жим тур!

Денис:

– Ҳалиям жим турибман... – деб гудиллайди. – Хатлаш вақтида оқсоқол жуда орттириб ёзган, мунга мен қасам ичиб тасдиқлайман. Биз ўзимиз – уч оғайнимиз: Кузма Григорьевич, чунончи, Егор Григорьевич, ундан кейин мана мен, Денис Григорьевич...

– Сен менга халақит бераётибсан... – дейди терговчи, сўнгра қичқиради. Ҳой Семён! Олиб бор муни!

Иккита ҳайбатли солдат келиб, уни маҳкамадан олиб чиқиб кетаркан, Денис яна сўзлайди:

– Биз ўзимиз уч оғайнимиз. Бирининг гуноҳига бири жавобгар эмас... Солиқни Кузьма тўламасин-у, жавобини мен, Денис берай эмиш... Судьялар! Аттанг, бурунги хўжайиним катта генерал ўлиб кетди-да, худо раҳмат қилгур, йўқса сиз судьяларнинг тоза адабингизни берарди... Адашмасдан, яхши билиб ҳукм қилиш керак. Урсанг ҳам майли, лекин гуноҳим бўлса ур, инсоф билан ур...



## ЛОЗИМ ЧОРАЛАР

**М**аҳаллий қамоқхона назоратчисининг ифодасича, география харитасида исмини телескоп билан ҳам кўриб бўлмайдиган кичкина ва уездсиз бир шаҳарча, куёшнинг нурлари билан порламоқда. Жимжитлик. Шаҳар идорасидан чиқиб савдо расталари томон секин-секин санитария комиссияси кетиб бормоқда, бу комиссия шаҳар доктори, полиция назоратчиси, шаҳар идорасининг икки вакили ҳамда бир савдо вакилидан иборат. Орқада камоли хурмат билан миршаблар кетмоқда... Комиссиянинг йўли ҳам, дузах йўли сингари, яхши ниятлар билан тўшалган. Бу санитарлар, кетиб бораркан қўлларини тўлғай-тўлғай ифлосликлар, бадбўйликлар, лозим чоралар ва бошқа, шунингдек, ўлатга тегишли нарсалар тўғрисида сўзлашадилар. Уларнинг гаплари шу қадар мазалик бўладики, ҳаммадан олдинда кетиб борувчи полиция назоратчисини бирданига завқ олиб кетади-да, орқасига қайрилиб, дейди:

– Мана шу тариқада тез-тез йиғилишиб, музокаралар қилишиб турсак эди, тақсирлар! Ҳам кўнгил очиларди, ҳам киши ўзини бинойи сезарди, йўқса биз ғажиганимиз-ғажиган. Азбаройи худо!

Савдо вакили худди ўзига қурбон танлаб турган бир жаллод сингари, докторга юзланади:

– Кимдан бошласак экан? Ошейниковнинг дўконидан бошласак қандай бўлар экан, Аникита Николаич? Аввало у ўзи муттаҳам одам, ва... иккинчидан, уни ҳам текширишга вақт келди. Бир кун унинг дўконидан бизниқига гречиха ёрмаси олиб келган эдилар, қарасам ичиди каламуш тезаги юрипти... Хотиним оғзига ҳам олмади!

Доктор лоқайд жавоб берди:

– Нимаси бор? Ошейниковдан бўлса, Ошейниковдан бошлай-берамиз-да.

Санитарлар, вивескасига – «А. М. Ошейниковнинг қант, қаҳва ва бошқа колониал моллар магазини», деб ёзилган бир дўконга кирдилар-да, узундан-узоқ муқаддималарга киришмасдан дарҳол текшира бошладилар.

Қозон совунларидан чиройлик қилиб уюлган эҳромга қараркан:

– Жойида... – дейди доктор. – Совунлардан қандай Бабиль қалъалари ясаб юборибсан! Хунар бу, қаранг-а! Ийи, ийи! Бу қандай гап бўлди? Бунни қаранг, тақсирлар! Демьян Гаврилович совунни ҳам, нонни ҳам бир пичоқда кесар эканлар!

Дўкон эгаси бунга қарши, худди ҳақли жавоб қайтаргандай бўлиб, деди:

– Бундан ҳеч бир вақт вабо пайдо бўлмайди, Аникита Николаич!

– У-ку рост-а, лекин яхши эмас, ахир! Мен ҳам, ахир, нонни сендан оламан.

– Яхши одамларга алоҳида пичоғимиз бор. Э, хотиржам бўлинг... Нима деб ўтирибсиз...

Полиция назоратчиси кўзларини сузиб чўчқа сонига қарайди, анчагача уни тирноғи билан тимдалаб кўради, қаттиқ искайди, сўнгра чўчқа сонини чертиб туриб сўрайди:

– Бунинг ичида стрихнин<sup>1</sup> ҳам бўладими?

– Йўғ-е... Ундай демасинлар-е... Ундай қилармидик!

Назоратчи хижолат бўлиб, у ердан кетади, ундан кейин яна кўзларини сузиб, Асмолов ва шерикларининг прејскурантига<sup>2</sup> тикилади. Савдо вакили қўлини гречиха ёрмаси турган бочкага солса, қўли юмшоқ, барқут сингари бир нарсага уринади... Бочкани ичига қарайди ва сўнгра юзида меҳр аломати пайдо бўлади.

– Мушукча... мушукча! Юмшоқ махлуқча! – деб ғужурлайди у, – ёрманинг устига узалиб, бошларини кўтариптилар... – Эркалик қилаётирлар... Сен, Демьян Гаврилич, мушукчадан биронтасини бизникига бериб юборсанг бўларди!

– Мумкин... Аммо, тақсирлар, газакларни кўрмакчи бўлсангиз агар... мана селодка, пишлоқ... қизил балиқ, марҳамат қилиб кўринг... Бу балиқни пайшанба кунни туширдим, энг яхши балиқ... Мишка, пичоқни бер!

Санитарлар балиқни пичоқ билан тўғрагач, илгари бир қур искаб олиб, сўнгра татиб кўрмоқ учун оғизларига солдилар.

Дўкон эгаси Демьян Гаврилич, худди ўз-ўзига гапиргандай дейди:

– Шу баҳонада мен ўзим ҳам жиндак овқатланиб олай. Аллақандай бир шиша дорни ётиб эди. Балиқдан олдин жиндак уриб олсамми... Унда, балиқнинг таъми ҳам ўзгача бўлади... Мишка, ўша шишани буёққа бер!

Мишка, тунжини шишириб ва кўзини бақрайтириб шишани оғзини очади-да, «таққ!» этиб прилавка устига қўяди. Полиция нозири, чучмалланиб, гарданини қашигани ҳолда дейди:

---

<sup>1</sup> Ўткир захар.

<sup>2</sup> Нархларнинг рўйхати.

– Наҳорда ичиш... – дейди. Аммо биргина ситакан бўлса, балки... Демьян Гаврилич, берадиган бўлсанг, тезроқ бўл, йўқса сенинг арағингга сира вақтимиз йўқ!

Чорак соатдан кейин санитарлар лабларини арта-арта ва гугурт чўпи билан тишларини ковлаган ҳолда, Голоробенко деганнинг дўкони томон кетиб борадилар. Учакишгандай, ўтадиган йўл ҳам йўқ... Беш нафар полвон киши юзлари қипқизарган ва терлаган ҳолда, дўкондан ташқарига ёғлиқ бочкаларни филдиратмоқдалар.

– Ўнгга ўт... Чеккасидан торт... торт, торт дейман! Тагига ёғоч кўй... э, падарингга лаънат! Четроққа ўтиб туринг, тўра, босиб кетади!

Бочка эшикка тиқилиб қолиб, ўрнидан сира жилмайди. Полвонлар бутун кучлари билан зўр бериб, уни итарадилар ва қаттиқ-қаттиқ пишиллашиб, баланд овоз билан сўкинадилар. Жуда зўр бериб итариш натижасида, шунча кўп пишиллаш билан ҳавонинг софлиги ҳам яхшигина бузилгач, ниҳоят бочка ўрнидан жилади, аммо, табиат қонунининг акси ўлароқ орқага қараб филдирайди-да, яна эшикка тиқилиб қолади. Яна пишиллаш бошланади.

– Тфу! – дейди назоратчи. – Шибукинникига ўта қолайлик. Бу лаънатилар кечгача пишиллашадиганга ўхшайди.

Аммо Шибукиннинг дўкони бу вақтда қулфланган эди.

Санитарлар, бир-бирларига қарашиб, таажжубланадилар:

– Ҳозиргина очиқ эди-ку! – дейдилар. – Биз Ошейниковникига кирган вақтимизда, у эшик олдида мис чойнакни ювиб турган эди. – Сўнгра ёпиқ дўкон олдида турган гадойдан сўрайдилар: – қани бу?

Гадой хирқироқ овоз билан дейди:

– Исо йўлига бир нарса беринглар. Бир майиб бечораман, хайру саховат қилинг, тўралар. Илоҳим, бола-чақаларингизнинг...

Санитарлар қўл силтаб, нари кетдилар. Шаҳар идораси вакили Плюнингина улардан ажралиб қолиб, гадойга ёнидан бир тийин олиб беради-да, худди бир нарсадан қўрққандай апил-тапил чўқиниб, шерикларининг орқасидан югуради.

Икки соатча ўтгандан кейин, комиссия энди қайтиб боради. Санитарлар чарчаган ва эзилган кўринадилар. Уларнинг бу сафарлари бекор кетгани йўқ, чунки миршаблардан бири, тантана билан қадам босаркан, бир сават тўла сасиган олма кўтариб боради.

Назоратчи «Арақ савдоси. Арақлар ва винолар» деб ёзилган вивескага қараган ҳолда, дейди:

– Шунча ҳалол меҳнатдан кейин, энди жиндаккина томоқни хўллаб олсак ёмон бўлмас эди.

– Ҳа, албатта. Ёмон бўлмас эди. Истасаларинг кирайлик.

Санитарлар ертўла – майхонага тушадилар-да, оёғи қийшиқ стол теграида давра олишиб ўтирадилар. Назоратчи хўжайин томонга имо қилади, шундан кейин стол устида дарҳол шишалар пайдо бўлади.

Савдо вакили ичкиликни ичаркан юзини буриштириб:

– Афсуски, газаги йўқ, – дейди. – Тузланган бодирингдан берсакмикан... Ундай десам...

У киши дарҳол ҳалиги миршаб томонга бурилиб, олманинг яхши-яхшисини танлайди-да, газак қилади.

Назоратчи, ажаблангандек бўлиб, дейди:

– Оҳ... бунинг унча бузилмаганлари ҳам бор экан. Қани берчи, мен ҳам бир-иккита танлаб олай! Э, сен идишнинг ўзини шу ерга қўй... Яхши-яхшилари тинлаб оламиз-да, арчиб еймиз, қолганини ташлаб юборсанг ҳам бўлади. Аникита Николаич, қўйинг! Мана шунақа тез-тез йиғилишиб, музокара қилишиб турсак. Йўқса бу пастқам жойда ҳеч нарсани кўрмай умринг ўтади: на маърифат, на клуб, на улфатчилик – Австралиянинг худди ўзгинаси! Қўйиб ичинглар, тақсирлар! Доктор, олмадан олинг! Сиз учун ўзим, ўз қўлим билан арчдим!

Миршаб, ертўладан чиқиб келаётган назоратчидан:

– Тақсир, тўра, бу саватни нима қилдим энди? – деб сўрайди.

– И... сават? Қандай сават? Ҳа-а! Олмаси билан бирга йўқ қил дарров!.. Юқумли касалнинг уяси у!

– Олмасини еб бўлдилар-да!

– Ҳа-а... жуда соз! Ма-анга қ-қара... менинг уйимга бориб, болаларимга айт, хафа бўлмасин... Мен фақат биргина соат... Плюинникида ухлаб келаман... Уқдингми? Ухлаб келаман. Уйқу тангрисига салом бериб келаман. Спрехен зи дейч<sup>1</sup>, Иван Андреич.

Шундан кейин, у кўзини юқори кўтариб, аллақандай бир алам билан бош чайқайди-да, қўлларини кериб туриб:

– Бутун умримиз шундай ўтади! – дейди.

---

<sup>1</sup> Немисча – «немисча биласизми?».

## СЕМИЗ ВА ОРИҚ

**Н**иколаев темир йўлининг вокзалида икки ошна учрашиб қолишди. Бири семиз, бири ориқ. Семиз ҳозиргина вокзалда овқат еган — ёғлиқ лаби пишган олчадай ялтираб турипти. Ундан херес виноси ва флердоранже деган атирнинг ҳиди келар эди. Ориқ эса вагондан ҳозиргина тушган ва чемодан, тугун, картонлар кўтариб олган эди. Ундан ветчина ва қаҳва ҳиди келар эди. Унинг орқасида ориқ, чўзиқ юзли хотини, қисик кўзли новча гимназист — ўғли туришипти.

— Порфирий! — деди семиз, ориқни кўриб. — Сенмисан! Бўталоғим! Неча-неча ёз, неча-неча қишлар ўтиб кетди!

— Э! — деди ориқ ҳайрон қолиб. — Миша! Биродарим! Қадрдоним. Хўп эсон-омон бормисан?

Ошналар қайта-қайта уч мартаба оғиз-бурун ўпишгандан кейин, ёшли кўз билан бир-бирларига тикилишди. Иккови ҳам ўзида йўқ хурсанд бўлиб довдираб қолди.

— Азизим! — деди ориқ оғиз-бурун ўпишгандан кейин. — Бунга кара-я! Хўп учрашиб қолдик-да! Қани менга тузукроқ кара-чи! Ҳали ҳам ўша илгаригидек, чиройликсан-а! Ҳамон ўшандай жонон, олифта! Оббо сеней! Хўш, қалайсан? Бойидингми? Хотин олдингми? Мен уйландим, мана... Бу хотиним, Луиза Ванценбах... Лютеран мазҳабида... Бу эса ўғлим Нафанаил, учинчи синфда ўқийди... Нафнаил, бу киши менинг қадрдон дўстим! Гимназияда бирга ўқиганмиз!

Нафанаил бир оз ўйлаб туриб, шапкасини бошидан олди.

— Гимназияда бирга ўқиганмиз, — деди ориқ давом этиб. — Эсингда борми, сени нима деб калака қилишар эди? Ҳукумат китобини папирос билан куйдирганинг учун сени Герострат<sup>1</sup> деб калака қилишар эди. Мен чақимчи бўлганим учун Эфиальт<sup>2</sup> деб калака қилишар эди. Ҳа-ҳа... Бола эдик! Тортинма, Нафания! Яқинроқ кел... Бу менинг хотиним Ванценбах... Ўзи лютиран...

Нафанаил бир оз ўйлаб туриб, ўзини отасининг орқасига олди.

---

<sup>1</sup> Юнон афсонасининг қаҳрамони. Ном чиқариш учун маъбуда Дианаинг ибодатхонасига ўт қўйган.

<sup>2</sup> Бу ҳам афсона қаҳрамони. У Эрон қўшинига тоғдан ўтгани йўл кўрсатиб, ватандошларига хиёнат қилган.

— Хўш, ишлар қалай, дўстим? — деди семиз, дўстига севинчли назар ташлаб. — Бирон жойда хизмат қиласанми? Каттароқ амалга миндингми?

— Хизмат қиламан! Икки йилдан бери коллежский ассесорман, Станислав<sup>3</sup> олдим. Маош яхши эмас... Садақаи сарку-я! Хотиним мусиқа дарси беради, мен уйда ёғочдан портсигар қилиб сотаман. Жуда ғалати портсигарлар ясайман! Биттаси бир сўм. Улгуржи оладиган одамга арзонроқ қилиб бераман. Сабаби тирикчилик-да. Департаментда хизмат қилар эдим, шу маҳкама бўйича буёққа ишлар мудирини бўлиб келдим... Шу ерда хизмат қиламан. Хўш, сенчи? Статский советник бўлгандирсан, деймап? А?

— Йўқ, азизим, юқорироқдан келавер, — деди семиз. — Мен тайний советник бўлиб қолдим... Иккита Юлдузим<sup>4</sup> бор.

Бирданига ориқнинг ранги оқариб кетди, тошдай қотиб қолди, лекин ҳаял ўтмай юзи тарвайиб, куйдирилган калладай иржайди; худди юз-кўзидан учкунлар ёғилаётганга ўхшар эди. Ўзи қўнишиди, букчайди... Хотинининг чўзиқ юзи яна ҳам чўзилди; Нафанаил ғоз туриб, мундирининг ҳамма тугмаларини солди...

— Мен, жаноби олийлари... Кўп яхши!.. Болалигингдан бери дўст бўлиб юрган кишинг шундай мартабага етса! Ҳи-ҳи!

— Қўйсангчи! — деди семиз афтини буриштириб. — Бу гапларнинг нима кераги бор? Бирга, кўрпа тепишиб катта бўлган одамлармиз, мунча эҳтирому қўл қовуштиришнинг нима кераги бор!

— Қўл қовуштирамасдан бўлар эканми... Наинки... — деди ориқ яна ҳам қўнишиб, — жанобларининг назари марҳаматлари... Гўёки оби ҳаёт... Бу жаноби олийлари, ўғлим Нафанаил... хотиним Луиза лютиран, бир даража...

Семиз унга қарши нимадир демакчи эди, унинг юзидаги ортиқ даражада бўлган мутелик, хоксорлик аломатлари энсасини қотириб юборди. У ўгирилиб, хайрлашгани қўл узатди.

Ориқ бутун вужуди билан таъзим қилиб хайрлашди ва хитойдай ҳи-ҳилади. Хотини илжайди. Нафанаил тавозе билан қадам ташлайман деб, шапкасини қўлидан тушириб юборди. Учови ҳам ўзида йўқ хурсанд эди.

---

<sup>3</sup> Орден.

<sup>4</sup> Орден.

Очумелов одамлар орасига ёриб кираркан:

– Нимага йиғилдиларинг, нима гап? Бармоғингга нима қилди? Ким қичқирди? – деб сўради.

Хрюкин муштумини оғзига тутиб, йўталиб қўйиб сўз бошлади.

– Мен, мухтарам афандим, ўз йўлимда кетаётган эдим... Митрий Митрич билан ўтин тўғрисида гаплашмоқчи эдим. Сиз мени кечиринг, мен иш қиладиган одамман. Менинг ишим майда иш, менга товон тўласинлар, чунки ким билади, балки мен бу бармоғимни бир ҳафта қимирлатолмасман. Мухтарам афандим, қонунда мундақа махлуқ кишига озор берсин дейилган эмас... Агар ҳар нарса тишлайверса, у вақтда дунёда турмаслик яхшироқ...

– Ҳм... яхши... – деди Очумелов жиддият билан йўталиб ва қошларини қимирлатиб, – яхши... Кимнинг кучути? Мен бунни шундай қўймайман! Мен сизларга кучукларни бўш қўйиб юбориш нима эканини кўрсатиб қўяман! Қарорларга бўйсуншни хоҳламаган афандиларга аҳамият бериш вақти келди. Бу аблаҳга жарима солинса, у вақтда кучук ва бошқа тентираб юрадиган ҳайвон нима эканини билади. Мен унга кўрсатиб қўяман! Елдинин, – деди назоратчи городскойга қараб, – сен бу кучукнинг эгасини топиб, баённома ёз! Кучукни йўқотиш керак. Тезда! Қутурган кучукка ўхшайди... Бу кимнинг кучути ўзи!

– Генерал Жигаловники шекилли, – деди кимдир.

– Генерал Жигаловники? Ҳм... Елдинин, қани мени пальтомни ечиб ол: жуда ҳам кун исиб кетди! Ёмғир ёғса керак!.. Лекин мен бир нарсага тушунолмадим, у сени қандай қилиб тишлаб олди? – деб Очумелов Хрюкинга мурожаат қилди. – Қандай қилиб бармоғингга бўйи етди? У кичкина, сен бўлсанг кап-капта одамсан! Сен балки бармоғингни миҳ билан тешгандирсан, ундан кейин кучукни баҳона қилиб товон олиш фикри бошингга келгандир. Сенинг ким эканинг ҳаммага маълум. Мен сен лаънатиларни биламан.

– Бу, мухтарам афандим, кулги бўлсин учун ёниб турган папиросини кучукнинг тумшугига тутди, кучук ҳам аҳмоқ эмас, гирч этиб тишлаб олди... Бу одамнинг ўзи тентак экан, мухтарам афандим.

– Ёлгон айтасан, қийшиқ! Кўрмаганингдан кейин нимага ёлгон гапирасан? Жаноблари ақлли одамлар, ким ёлгон гапирганини, ким худо оллида тургандек, рост айтганини – ҳаммасини биладилар... Агарда мен ёлгон гапирган бўлсам, суд ҳукм қилсин... Ҳозир ҳамма баробар... Менинг биродарим жандармада ишлайди. Агар билгингиз келса ..

– Тилингни тий!

– Йўқ, бу генералнинг кучути эмас. Генералнинг бундақа ити йўқ: унинг итлари овчи итлар, – деб городской маънолик қилиб.

– Сен бунни аниқ биласанми?

– Аниқ биламан, афандим.

– Ўзим ҳам биламан. Генералнинг итлари қимматбаҳо, зотли итлар, шу ҳам итми? Бунинг афтини қара... Расво бир нарса... Шуни ҳам ит деб сақлайдим киши?! Сизда ақл борми ўзи? Бундақа ит Петербург ёки Москвада кўришиб қолса биласизларми, нима бўлар эди? У ерда қонунга қараб ўтирмасдан, ўлдириб қўя қолар эдилар. Сен Хрюкин, қанча азоб кўрибсан, бу ишни шундай қўйиб кетаверма!.. Адабини бериш керак! Вақт келди...

– Эҳтимол генералникидир... – деб городской овозини чиқариб қўйди. – Унинг тумшугига ёзиб қўйилмаган-ку... Бир кун генералнинг ҳовлисида шундай итни кўрган эдим.

– Албатта, генералники бўлса керак, – деди кимдир.

– Ҳм... Елдириш, биродар, пальтони елкамга ташла... Шамол гургандек бўлди... Баданим увишиб кетди... Сен итни генералнинг олдига обориб сўра. Итни мен топиб юборганлигимни айт... Кўчага чиқармасинлар. Айтиб қўй. Балки у қимматбаҳоидир, ҳар бир тўнғиз унинг тумшугига папирос текизаверса, ит айниб қолади. Кучук деган нарса нозик махлуқ бўлади. Аҳмоқлик қилиб, бармоғингни кўрсатиб туришга ҳеч ҳожат йўқ! Айб ўзингда!..

– Генералнинг ошпази келаяпти, ўшандан сўраймиз... Ҳай, Прохор! Азизим, қани буёққа кел! Итни кўр-чи... Сизларникими?!

– Шу ҳам гап бўлдимми?! Биз ҳеч қачон бунақа ит тутганимиз йўқ.

– Бу ерда сўраб ўтиришнинг ҳеч ҳожати йўқ, – деди Очумелов. – Бу ўзи саёқ ит! Нима кераги бор гапни чўзишни? Ўзим саёқ ит деб айтдим-ку. Саёқда! Ўлдириш керак, вассалом!

– Бу бизники эмас, – деди ошпаз, – бу генералнинг яқинда келган укасиники. Бизда бунақа итни ёқтиришмайди. У кишининг укалари бунақа итни яхши кўради...

– У кишининг биродарлари келдиларми? Владимир Ивановича? – деб Очумелов сўради, ийиб кетиб оғзи қулоғига етди. – Уни қара-я. – Мен билганим йўқ, меҳмон бўлиб келдилар дегин?

– Меҳмон бўлиб келдилар.

– Уни қаранг, ё худо... Акаларини соғиниб қолиптилар-да... Мен билганим йўқ эди. Бу ўша кишининг итлари дегин? Жуда хурсандман... Ол, мана бунинг бармоғини тишла, ха-ха-ха... Нега титрайсан? Ол, киш-киш! Кўрдингми... жаҳли чиқади-я...

Ошпаз Прохор итни қақириб олиб кетади... Тўпланиб турган одамлар Хрюкинни масхара қилиб, қаҳқаҳа урадилар.

– Шошмай тур, мен сенга кўрсатиб қўяман! – деб Очумелов Хрюкинга дўқ қилади ва шинелига ўраниб, бозор майдонидан йўлда лавом этади.

– Унтер-офицер Пришибеев! Сиз шунинг учун айбланасизки, 3-сентябрь кuni суз ва ҳаракатингиз билан урядник Жигинни, волость бошлиғи Аляповни, юзбоши Ефимовни, гувоҳлар қаторида Утирувчи Иванов ва Гавриловни, яна олти нафар деҳқонни ҳақорат қилгансиз. Шунинг ҳам айтиш керакки, урядник, волость бошлиғи ва юзбошини хизмат вазифаларини ўтаб турган чоғда ҳақорат этгансиз. Айбингизга иқрормисиз?

Юзи буришган, башарасини жун босган Пришибеев ғоз туриб, ҳирқироқ ва бўғилган овоз билан, худди буйруқ бергандай, ҳар сузини битта-битта айтиб жавоб қайтаради:

– Жаноби олийлари, суд ҳазратлари! Демак қонуннинг бутун моддаларига қараганда, ишининг сабабини ҳарёқлама текширув лозим эди. Айб менда эмас, бошқаларда. Бу иш ҳаммаси худо раҳмат қилгур бир мурда устида келиб чикди. Шу ойнинг учинчи кuni хотиним Анфиса билан секин, олижаноблик билан кетаётган эдим, қарасам – сув бўйида бир тўда ҳар хил одам турипти. Халқнинг тўпланишига қандай ҳаққи бор, дедим. Нечун? Қонунда халқ пода сингари тўпланиб юрсин деб айтилганми? «Тарқалингиз!» деб қичқирдим. Уйларига тарқалсин, деб одамларни нари-бери итара бошладим, юз-бошига, бўйнига уриб ҳайдашни буюрдим...

– Шошманг, сиз ахир урядник ҳам, оқсоқол ҳам эмассиз-а, халқни ҳайдаш сизнинг ишингиз эмас-ку?

Ҳар бурчакдан:

– Унинг иши эмас! Унинг иши эмас! – деган овозлар эшитилди.

– Тақсир, у бизга кун бермай кўйди! Ун беш йилдан бери ундан кўрмаган кўргилигимиз қолмади, у хизматдан қайтгандан буён қишлоқни ташлаб кетгудай ҳолдамиз. Ҳаммани жонидан бездирди.

– Худди шундай, тақсир! – деди гувоҳлик берувчи оқсоқол. – Бутун юрт бир бўлиб, шикоят қиламиз. Унинг билан мураса қилиш қийин бўлиб қолди... Маъракаларда ҳам, тўй-томошаларда ҳам ёки бошқа бир маросимда бўлса ҳам, хуллас ҳар қачон қичқиради, шовқин

---

<sup>1</sup> У н т е р - о ф и ц е р – кичик офицер.

солади, ўзича тартиб ўрнатган бўлади. Болаларнинг қулоғидан чўзади, бир гап чиқиб қолмасмикин, деб хотинларга секин назар солиб юради, гўё қайнатага ухшайди. Бир кунни, ашула айтманг, чироқ ёқманг, деб уйма-уй буйруқ қилиб юрди. Қонунда ашула айтсин демаган, деб қичқирди.

– Шошманглар, ҳали гувоҳлик беришга улгурасиз, — деди судья, — Пришибеевнинг ўзи гапирсин-чи. Қани, Пришибеев, гапингизни давом эттиринг.

– Хўп тақсир! — деб хириллади унтер. — Сиз жаноби олий, халқни гарқатиш менинг ишим эмаслигини гапирдингиз... Яхши... Хўш, ахир, тартибсизлик қилувига йўл қўйиб бериш керакми? Қайси қонунда халқни ўз эркига қўйиб берилсин дейилган? Мен бунга йўл қўя олмайман. Мен уларни ҳайдамасам, жазо бермасам, буни ким қилади? Чинакам тартибни ҳеч ким билмайди. Айтиш мумкинки, тақсир, оддий фуқаро билан қандай муомала қилишни, бутун қишлоқда фақат мен ўзим биламан, ўзим, тақсир, ҳамма нарсани тушуноламан. Мен мужик эмас, унтер-офицерман, хизматдан бўшаб келган капте-нармусман. Мен Варшавада, штабда ишлаганман... Агар билишни истасангиз, ундан сўнг ўт ўчирувчилик хизматига кирдим. Шундан кейин нотоблигим, заифлигим сабабли ўт ўчирувчиликдан бўшаб кетиб, икки йилгача эрлар классик прогимназиясида швейцарь бўлиб хизмат қилдим... Мен бутун тартибни биламан. Мужик эса содда одам, у ҳеч нарсани тушунмайди, менинг айтганларимга қулоқ солиши лозим, чунки ўзига фойда бўлади. Мисол учун шу ишни олайлик... Мен одамларни ҳайдай бошладим. Сув бўйидаги қум устида бўлса ўлган кишининг гавдаси ётипти. Хўш, қайси асосга биноан бу киши бу ерда ўлиб ётади, дедим. Шу ҳам тартиб бўлдимми? Нимага урядник индамай қараб туради. Сен, урядник, нимага бу тўғрида катталарга хабар қилмадинг, дедим. Балки бу одам ўзи сувга чўкиб ўлгандир. Балки, биров қилган жиноят бўлиб, жиноятчини Сибирь кутаётгандир. Жинояткор қотил бўлса ҳам ажаб эмасдир... Урядник Жигин бўлса парво қилмай, папирос чекиб ўтирибди. «Бу қанақа буйруқчи ўзи? Унинг ўзи қаердан пайдо бўлиб қолди? — дейди. — Усиз биз қиладиган ишмизни билмаймизми?» — дейди. Демак дедим мен, сен аҳмоқ, бу ерда ҳеч нарсага эътибор бермасдан гўдайиб турибсан, ҳеч нарсани билмайсан, «Мен, — деди у, — кеча кечкуруноқ даҳа полицияси бошлиғига хабар қилганман». Даҳа полицияси бошлиғига нима учун хабар қиласан, деб сўрадим. Қонунлар мажмуасининг қайси моддасига асосан? Ахир, чунончи биров сувга ботганда ёки ўзини бўғиб ўлдирганда ва шунинг сингари ҳодисаларда, хуллас бундай ишларда даҳа полицияси бошлиғининг қўлидан бир нарса келадими? Бу жиноий иш, граждандан иши... Тезлик билан терговчи ва судья жанобларига, чопар юбормоқ керак. Ҳаммадан аввал сен далолатнома тузиб

мировой судья жанобларига юборишинг лозим, дедим. Урядник бўлса менинг гапимни эшитиб кулаберди, мужиклар ҳам кулдилар. Ҳамма кулди, тақсир. Қасамёд қилиб буларни кўрсатоламан. Мана бу ҳам кулди, анави ҳам кулди. Жигин ҳам кулди. Нега илжайсиз. Урядник: «Мировой судья, бундай ишларни қарай олмайди» деди. Бундай сўзларни эшитиб, жуда қизишиб кетдим. Урядник, сен шундай деб айтмадингми? — деди унтер, урядник Жигинга қараб.

— Ҳа, айтдим.

— Олдий халқ олдида: «Бундай ишларни мировой судья қарай олмайди», деб айтганингни ҳамма эшитди. Бу гапни ҳамма эшитгандан сўнг, десангиз, тақсир, мен қизишиб кетдим. Жон-поним чиқиб кетди. «Нима дединг, қани қайтариб айт!» дедим. У менга гафин ўша сўзларни такрорлади. Мен унга ушқирдим. Қандай қилиб, дедим, сен мировой судья жаноблари тўғрисида шундай сўзларни айтоласан... Сен полиция урядниги бўла туриб, ҳукуматга қаршимисан, а? Биласанми, дедим, агар мировой судья жаноблари истасалар, бундай сўзларинг учун сени ишончсиз деб айблаб, губерна жандарми идораси а юборишлари мумкин? Ахир бундай сиёсий сўзлар учун мировой судья жаноблари сени қаерларга ҳайдаб юборишини биласанми, дедим... Оқсоқол бўлса: «Судья ўз ҳаддидан ташқари ҳеч нарсага қўл уролмайди. У фақат майда ишларнигина қарайди» деди. Худди шундай деб айтди, ҳамма эшитди... Ахир қандай қилиб сен маъмуриятнинг обрўйини туширасан, дедим. Ҳазилингни бир чеккага йиғиштириб қўй, дедим, бўлмаса ишинг ёмон бўлади, биродар, Варшавада ёки эрлар прогимназиясида хизмат қилганимда бирорта ноқулай сўзни эшитсам, жандарим кўринмасмикин деб, дарров кўчага қарар эдим, кўриниб қолса: «Буёққа кел, йигит» дер эдим-да, эшитган ҳамма гапимни айтардим. Бу ерда бўлса, қишлоқда бундай гапларни кимга айтасан?... Жоним чиқиб, юрагим тарс ёрилиб кетди. Ҳозирги халқ ўзбошимча ва итоатсиз бўлиб, ўзини унутиб қўйганидан жуда койиндим, айлангириб бир солдим... Албатта, унча қаттиқ урганим йўқ, сиз жаноби олиининг шаънига иккинчи бундай қаттиқ сўз айтмаслиги учун урдим. Урядник бўлса оқсоқолнинг тарафани олиб қолди. Шундан сўнг, албатта, мен урядникка ҳам тарсаки торғиб юбордим. Шу билан бошланиб кетди... Қизишиб кетгандан кейин, тақсир, ахир урмасдан бўлмайди-да. Агар аҳмоқ кишини урмасанг ўзинг гуноҳига қоласан. Аиниқса, иш устида, тартибсизлик устида.

— Тўхтаг-чи! Тартибсизликни текширадиган киши бор, бунинг учун урядник, оқсоқол, юзбоши бор...

— Урядник ҳамма нарсани кўриб улгура олмайди, ахир урядник мен тушунган нарсани тушунмайди...

— Ахир, бу сизнинг ишингиз эмаслигини тушунсангиз-чи!

– Нега? Қандай қилиб бу менинг ишим бўлмасин! Ажаб! Одамлар тартибсизлик қилсин-у, менинг ишим бўлмасин. Ним қилай, уларни шу қилиғи учун мақтайми? Анавилар бўлса, мен ашула айттирмайди, деб сизга чақади... Хўш, ашуланинг нима яхши жойи бор? Иш ўрнига улар ашула айтадилар... Бу ҳам етмаганда кечаси чироқ ёқиб ўтириш одат бўлиб қелипти; ётиб ухлаш пайти келган, улар бўлса гап сотишиб, ҳиринг-ҳиринг куладилар. Бу нарсаларнинг ҳаммасини ёзиб қўйганман.

– Нимани ёзиб қўйгансиз?

– Чироқ ёқиб ўтирган кишиларни ёзиб қўйганман, – Пришибеев ет чўнтагидан ёғ босган қоғоз чиқариб, кўзойнагини тақиб ўқиди. – Чироқ ёқиб ўтирадиган деҳқонлар Иван Прохоров, Савва Микифоров, Пётр Петров, солдат хотини Шустрова, ўзи тул, Семён Кисловни ўйнаш тутган. Игнат Сверчок жодугарлик қилади, унинг хотини Мавра бўлса, кечалари бировларнинг сигирларини соғи олади.

– Бас! – деди судья ва гувоҳлардан сўрай бошлади.

Унтер Пришибеев кўзойнагини пешонасига кўтариб ажабланган ҳолда, судьяга қарайди. Судья унинг тарафини олмайдиганга ўхшайди. Унинг шоҳсоққадай ирғиб чиққан кўзлари ялтирайди, бурни кипқизариб кетади. У дам судьяга, дам гувоҳларга қарайди. Судья нег бунчалик ҳаяжонланганини, нима учун бурчаклардан, гоҳо норозилик баён қилинган, гоҳо секингина кулган овозлар эшитилганини англолмайди. Бир ой қамалсин, деб чиқарилган ҳукми ҳам у англолмайди.

– Нима учун! – дейди унтер, ҳайрон бўлиб. – Қайси қонунга асосан?

Ва шу онда унга маълум бўлдики, дунё ўзгарган, энди ёруғ жаҳонда яшаш сира мумкин эмас. У кўнгилсиз ва гуссали фикрлар ичида қолди. Бироқ, судья олдидан чиқиб мужикларнинг тўпланиб алланималарни гапириб турганини кўргач, тарк этолмайдиган одати бўйича Пришибеев яна ғоз туриб, ҳирқироқ ва ғазабли товуш билан қичқиради:

– Ҳалойиқ, тарқал! Тўпланма! Уй-уйинга жўна!



## ЧИҚДИ

**Т**ушги овқатни еб бўлишди. Қоринлар тўйиб, димоғлар чоғ; эснаб, ширин уйқу босиб, кўзлар биё-биё. Эр сигара чекди, керишди ва кушеткага ўзини ташлади. Хотин унинг бош томонига ўтириб, мушукка ўхшаб хириллади... Эр-хотин бахтиёр эди.

– Гапирсанг-чи, – деди эр эснаб.

– Нима дейин? Ҳм... Ҳа, айтгандай! Эшитдингми? София Окуркова ҳалиги... оти нима эди-я... Фон-Трамбга тегипти! Буни қара-я!

– Тегса, тегипти-да, нима қипти?

– Трамб разил одам-ку, ахир! Шундай ҳам ярамас... Шундай ҳам виждонсиз одамки! Бунақа тутуриқсиз, бетамиз махлуқ дорига ҳам гопилмайди. Ахлоқини ҳам асти қўявер! Графнинг иш бошқарувчиси эди, шунинг орқасидан кўп дунё орттирди, энди темир йўлда ишлаб, ўғирлик қилади... Синглисини ғорат қилди... Қисқаси кўп ярамас ва ўғри... Шунақа одамга тегадими киши?! Шу билан умр қиладими киши! Ҳайронман! Шундай бинойи қиз бўлса-ю... Шунақа қилиб ўтирса-я! Бунақа махлуққа ўлсам ҳам тегмас эдим! Миллионер бўлса ҳам барибир тегмас эдим! Дунёда якка-ю ягона чиройли бўлса ҳам афтига туфлар эдим. Тоқатим борми разил эрга!

Хотин ирғиб ўрнидан турди ва қипқизарган, ғазабланган ҳолда уйда нари-бери юрди. Унинг кўзлари ғазабдан ёнар, сўзлари самимий эканлиги очиқ кўриниб турар эди...

– Бу Трамб шунақа махлуқ. Шунақа одамларга тегадиган хотинлар ўлардай аҳмоқ, ўлардай шарманда хотинлар!

– Ҳм... Сен, албатта тегмас эдинг... Ҳм... Борди-ю мен ҳам разил одам бўлсам-чи? Нима қилар эдинг?

– Менми? Сендан чиқар эдим! Бир сония ҳам сен билан умр қилмас эдим! Мен фақат пок кишини яхши кўроламан, холос. Агар Трамб қилган ишларнинг юздан бирини қилганингни билиб қолсам, борми... Тамом!

– Ҳм... Ҳали шунақаман дегин... Мен билмаган эканман. Ҳа-ҳа-ҳа... Бақрайиб туриб ёлгон гапиради-я!

– Мен умримда ёлгон гапирган эмасман! Қани, разиллик қили кўр-чи, нима қилар эканман!

– Нима ҳожати бор? Ўзинг биласан... Мен ўша сенинг Фон Трамбингни бир чўқишда қочираман!.. Трамбни менга қараганд кисавур деса бўлади. Нега кўзингни лўқ қиласан? Ажаб... (Пауза). Ме неча пул ойлик оламан?

– Бир йилда уч минг сўм.

– Бундан бир ҳафта бурун олиб берганим марварид неча пул келди? Икки минг... Шундай эмасми? Кеча олиб берган кўйлаги беш юз... Дача икки минг... Ҳа-ҳа-ҳа... Кеча отахонинг бир мингг ўмариб кетди...

– Ахир, Пьер, бошқа даромадлар ҳам...

– Отлар... Шахсий доктор... Машиначиларнинг счётлари. Бунда уч кун бурун юз сўмни ўзинг картага бой бердинг...

Эр бошини кўтарди, чаккасига муштини тираб, бутун бошли бир айбнома ўқиб берди; ёзув столининг ёнига бориб бир неча дали ва ҳужжатлар кўрсатди.

– Мана, кўрдингми, жоним, Фон-Трамбинг менинг олдим чакана ўғри, кисавур! Минбаъд биров тўғрисида бунақа дема!

Мен ҳикояни тамом қилдим. Эҳтимол китобхон:

– Хотин чиқдими? – деб сўрар.

– Ҳа... чиқди. Лекин эридан эмас, нариги уйга чиқди.



## ЧИНОВНИКНИНГ УЛИМИ

Бўлим оқшомларнинг бирида худди шундай сўлим экзекутор Иван Димитрич Червяков креслоларнинг иккинчи қаторида ўтириб, дурбин орқали «Карневильские колокола» деган спектаклни томоша қиларди. У саҳнага қараб, ўзини энг роҳатда ўтирган ҳис қиларди. Лекин бирданига... Ҳикояларда «лекин бирданига» сўзи тез-тез учраб туради. Муаллифлар шундай дейишга ҳақли, чунки ҳаётда тасодифий ҳодисалар жуда кўп! Лекин, бирданига унинг юзи буришди, кўзлари олайди, нафаси тўхтади... У кўзидан дурбинни олди, энгашипти ва... апишу!!! Кўриб турибсизки, у аксирди. Аксиришнинг айби йўқ. Мужиклар ҳам аксиради, полицмейстрлар, баъзан ҳатто тайний советниклар ҳам аксиради. Ҳамма аксиради. Червяков ҳеч қанча хижолат бўлмади, рўмолчаси билан оғзи бурнини артди ва одобли одам бўлгани учун аксирганим бировга малол келмадимикан деб атрофига қаради. Мана шунда хижолат бўлиб қолди. Қараса, олдида ўтирган чол қўлқопи билан тепакал бошини, бўйнини артиб, алланима деб жавраёттипти. Червяков чолни таниди: бу чол статский генерал Бризжалов бўлиб, темирйўл маҳкамасида хизмат қиларди.

«Мен унга тупук сачратдим, — деб ўйлади Червяков. Менинг бошлигим эмас, бегона, шундай бўлса ҳам яхши эмас, афв сўраш керак».

Червяков йўталди, биров олдинга энгашиб генералнинг қулоғига пичирлади:

— Кечиринг, жаноби олийлари, беадабчилик бўлди... Мен билмасдан...

— Майли, майли...

— Худо ҳақи, кечиринг. Ахир мен... Қандоқ қилай...

— Оббо, ўтирсангизчи, азбаройи худо! Қўйинг, эшитайлик!

Червяков хижолат бўлди, тиржайди ва саҳнага қарай бошлади. У саҳнага қараркан, энди ҳеч қандай роҳат ҳис қилмасди. У ташвишлана бошлади. Танаффус вақтида Бризжаловнинг ёнига келди, атрофида айланиб юрди ва ўзини дадил тутиб, секин деди:

– Мен сизга тупук сачратдим, жаноби олийлари... Кечиринг... Ахир мен... мен...

– Э қўйсангизчи... Мен аллақачон эсимдан чиқариб юбордим-у, сиз ҳали ҳам ўша гапни гапириб юрибсиз! – деди генерал ва тоқати тоқ бўлиб, пастки лабини қимирлатди.

«Жаҳли чиқиб кетгани кўзларидан ҳам кўриниб турипти-ю, эсидан чиққан эмиш, – деб ўйлади Червяков генералга шубҳали қараб олгач. – Гаплашгиси ҳам келмайди. Ахир мен ўзимга қолса... Бу табиатнинг қонуни эканини бунга тушунтириш керак. Бўлмаса менга тупурди деб ўйлайди. Ҳозир ўйламаса ҳам кейин ўйлайди!»

Червяков уйга келиб, қилган беодоблигини хотинига гапириб берди. Червяковнинг назарида хотини бу сўзга жуда енгилтаклик билан қаради, у фақат қўрқди, сўнгра Бризжаловнинг «бегона» эканлигини билиб тинчланди.

– Шундай бўлса ҳам бориб, афв сўра. – деди у. – Бўлмаса сени, халқ орасида ўзини туголмас экан, деб ўйлайди!

– Ҳаммадан шуниси бор-да! Мен афв сўрадим, у ғалати одам экан... Бирор оғиз дуруст сўз айтмади. Гаплашгани вақт ҳам бўлмади.

Эртаси куни Червяков янги костюмини кийди, сочини текислатди ва узр сўраш учун Бризжаловнинг олдига кетди... Генералнинг қабулхонасида арзга келган бир қанча одамларни кўрди, бу одамлар орасида генерал ҳам бўлиб арз сўрамоқда эди. Генерал бир неча одамдан арз сўраб бўлиб, Червяковга қаради.

– Агар эсларида бўлса, жаноби олийлари, кеча мен «Аркадий»да, – деб экзекутор сўз бошлади, – аксириб, билмасдан тупук сачратдим... Кечи...

– Ҳечқиси йўқ... Шу ҳам гап бўлдимми... Сизнинг нима арзингиз бор? – деди генерал навбатдаги шикоятчига.

«Гаплашгиси ҳам келмади! – деб ўйлади Червяков, бўзариб кетиб, – демак аччиғланаяпти... Йўқ, буни шундай қолдириб бўлмайди... Мен унга тушунтираман...»

Генерал охириги шикоятчи билан суҳбатини тугатиб эндигина ичкари уйга қадам қўйган эдики, Червяков унинг кетидан бориб:

– Жаноби олийлари! – деди. – Агар ҳаддим сизга, сизга самимият арз қилиб, узр сўрамоқчи эдим, ўзингиз биласиз, жўрттага қилганим йўқ!

Генерал юзини буриштириб қўл силтади.

– Сиз мени калака қилаётисиз шекилли, муҳтарам афанди, – деди у, эшикни ёпатуриб.

«Калака нимаси! – деб ўйлади Червяков. – Ҳеч ундай ниятим йўқ! Генерал бўлатуриб шунини ҳам тушунолмайди! Бундай бўлса мен

бу кеккайгандан афв сўраб ўтирмайман! Афти қурсин! Хат ёзаман, қўяман. келиб юрмайман. Худо урсин, келмайман!»

Червяков уйга кетаркан шундай уйлади. У генералга хат ёзмади. Ўйлаб-ўйлаб нима деб хат ёзишини билмади. Иккинчи куни яна узр сўрагани боришга тўғри келди.

– Мен кеча келиб сизни безовта қилган эдим, жаноби олийлари, – деди у, генерал бошини кўтариб унга қараганда, – сиз айтганингиздай, мен калака қилиш учун келган эмасман. Мен аксириб тупук сачратганим учун афв сўрадим... Калака қилиш менинг хаёлимга ҳам келган эмас. Ахир калака қилгани менинг ҳаддим борми? Агар биз калака қилсак, ҳурмат қилган бўлмаймиз.

– Йўқол! – деб бақирди бирданига, генерал кўкариб ва қалтираб.

Кўрққанидан икки букилиб қолган Червяков:

– Нима? – деб секингина сўради.

– Йўқол!! – деб генерал яна қичқирди ва ер тепинди.

Червяковнинг қорнида нимадир узилиб кетди. У ҳеч нима кўрмай, ҳеч нима эшитмай эшиккача тисарилиб борди, кўчага чиқиб, жўнаб қолди... Ўзини билмай уйга келиб, устидаги янги костюмини ҳам ечмай диванга ётди ва... ўлиб қолди.



## ОЙНИ ЭТАК БИЛАН ЁПИБ БЎЛМАЙДИ

**П**етр Павлович Посудин киракаш извошга тушиб, ҳеч ким билмасин учун аллақандай пастқам йўллардан юриб, Н. леган шаҳарга шошилмоқда. У яқинда ўша шаҳардан имзосиз бир хат олган, унинг шошилганининг сабаби ҳам хатда айтилган гапларни тезроқ текшириб чиқиш эди.

«Томдан тараша тушгандай бостириб бораман... — деб ширин хаёл суриб борарди у, юзини мўйнали ёқасига беркитиб. — Аблаҳлар қилғиликни қилиб, энди ҳеч зот билмайди деб суюниб юришгандир... Хе-хе-хе... Уларнинг устига бостириб бориб, «қани, гуноҳкор Тяпкин-Ляпкин буёққа чақирилсин!» дейман. Ана томоша-ю, мана томоша! Хе-хе-хе!»

Ширин хаёлларга тўйгач, Посудин извошчи билан суҳбатлашди. Шуҳратпараст одам бўлганидан у энг аввал ўзи тўғрисида гап сўради:

— Сен Посудинни танийсанми?

— Нега танимайлик, — деди извошчи кулиб, — таниймиз!

— Нега куласан бўлмаса?

— Ажаб гапларни гапирасиз-а! Шаҳардаги ҳамма мирзаларни таниймиз-ку, Посудинни танимайликми? Уни ҳамма танисин, деб шу ишга қўйилган-да!

— Рост айтасан... Хўш, қалай? Сенингча қанақа одам у? Тузук одамми?

— Ёмон эмас... — деди извошчи, эснаб. — У киши яхши, ўз ишини биладиган одам... Бу ерга келганига ҳали икки йил ҳам бўлгани йўқ, аммо кўп иш қилиб қўйди.

— Нима иш экан у?

— Кўп яхши ишларни қилди, отасига раҳмат. Темирйўл қурдирди, бизнинг уездимиздаги Хохрюковни ишдан бўшаттирди... Хохрюков жуда ҳаддан ошиб кетган эди... Ўзиям жуда муттаҳам, иғвогар одам эди, ҳамма катталар уни қўллар эди. Посудин келди-ю Хохрюковнинг уйи куйди, даф бўлди, кўрмагандай бўлдик... Мана шунақа, оғайни! Посудинни минг пора берсанг ҳам илинтиролмайсан, унақа одаммас. Хоҳ юз сўм пора бер, хоҳ минг сўм бер, барибир олмайди, ҳаромга юрмайди. Сира!

«Хайрият-е, менинг ҳам яхши томонларимни билишар экан, — деб ўйлади Посудин хурсанд бўлиб. — Ёмон эмас».

— Жуда билимдон одам у киши... — деб давом этди извошчи. — Камтарин одам... Бир кўни бизникилар унга арз қилиб боришган эди, у худди бообрў одамларни кутгандай кутипти, қўлларини сиқиб кўришиб. «қани, қани, ўтиринглар...» депти... Жуда ўткир одам-да. Гапига тушунмайсан, бидир-бидир қилаверади! Юриши ҳам шунақа: одамларга ўхшаб аста-секин юриш йўқ, югургани югурган. Бизникиларга оғиз ҳам очирмапти, дарров: «Извошни кўш!» — деб буюрипти-да, дам ўтмай бу ерга етиб кепти... Келган заҳотиёқ бутун ишни битқизди-қўйди... бир тийин ҳам олгани йўқ. Илгаригисидан ўлса ўлиги ортиқ! Бир томондан қараганда олдингиси ҳам ёмон эмас эди. Басавлат, улуғвор одам эди. Бутун губернияда унинг овозидан ўткир овоз йўқ эди... Агар бирон ёққа кетаётган бўлса, ўн чақирим наридан овози эшитилиб турарди. Ташқи томони ёки ички ишларини суруштирсангиз — буниси эпчил. Янгисининг мияси минг марта ўткир. Аммо битта ёмон томони бор... Ўзи жуда яхши одам-у, бироқ жуда кўп ичади, арақхўр!

«Ана холос!» — деб ўйлади Посудин.

— Менинг... унинг кўп ичишини қаердан биласан? — деб сўради у.

— Мен-ку унинг ичиб маст бўлиб юрганини ўз кўзим билан кўрганим йўқ, ёлғон айтишнинг нима кераги бор? Одамлар айтишади-да! Одамлар ҳам унинг мастлигини кўришмаган, аммо арақхўр дегани рост... Одамлар олдида ёки меҳмонга борса, ё базмда бўлса, жамоат ўртасида бир қултум ҳам оғзига олмайди. Аммо уйида сувдек ичади... Эрталаб уйқудан кўзини очар-очмас арақ буюради, хизматчи бир стакан арақ келтирса, яна келтир дейди... Эртадан кечгача ичгани ичган. Ҳайронман, шунча ичади-ю, ҳеч маст бўлмайди! Ўзини тутолса керак-да. Илгарилар Хоҳрюков арақ ича бошласа одамлар уёқда турсин, ҳатто итлар увилларди. Посудин-чи? Посудиннинг бурни ҳам қизармайди! Кабинетини беркитиб олади-да, арақдан бош кўтармайди! Биров кўриб қолмасин деб, столнинг ичига бир яшик ясаптирипти. у яшиқдан кичкина найча чиқиб турар экан. Қачон керак бўлса яшиқда арақ... Энгашиб найчани сўрдими, бўлди, кайфи тароқ... Извошда ҳам олиб юраркан, портфелида ҳам...

«Қаердан билишади бу нарсаларни? — деб қўрқиб кетди Посудин. — Ҳатто буниси ҳам ошкор бўпти-я! Шунчалик бемазалик!».

— Хотинларга пашшахўрда бўлишини айтмайсизми? Вой баччагарей! (Извошчи кулиб, бош чайқайди). Гуноҳдан қўрқмайди-я... Ўзининг ҳам ўнтача уйнаши бордир... Иккитасини ўз уйида олиб туради. Настасья Ивановна дегани бутун уй ичини бошқаради, иккинчиси... хах оти ҳам нимамайди, ҳа Людмила Семёновнасини котиб қилиб қўйган... Аммо ҳаммасидан Настасьянинг сўзи ўтади. Айтганини

қилдиради, ҳукми баланд-да. Ҳамма Посудиндан эмас, ўшандан кўрқади... Вой тавба-ей! Яна бир ўйнаши бўлса Качальная деган кўчада гуради... Уятсиз аблаҳ!

«Ҳатто уларни номма-ном биледи-я! — деб ўйлади Посудин, — қизариб-бўзариб. — Тагин, ким денг, бир умр шаҳарга бормайдиган мужик, аравакаш-а!.. Қандай пастлик бу! Аблаҳлик!».

— Бу гапларни қаердан биласан? — деб сўради у, жаҳл билан.

— Одамлардан-да, кимдан бўларди... Ўзим-ку, кўрганим йўқ, Одамлардан эшитганман... Билиш қийин дейсизми? Хизматчининг ёки кучернинг тилини қирқиб бўлмайди. Настасьяси ҳам кўча-қўйларда мақтаниб юради. Эл оғзига элак тутиб бўладими... Посудин яқинда янги қилиқ чиқарипти: ҳеч кимга билдирмасдан текширишга борадиган бўпти. Илгаригиси бир ерга бормоқчи бўлса бир ой олдин хабар бериб қўярди. Йўлга чиқса — шунча шовқин, шунча тўполон, ғавғо солардики, асло қўяверинг! Олдида, кетида, атрофида чопарлар от қўйиб боришарди. Манзилига етиб бориб, роса ухлаб оларди, ўлгудек ичарди, ерди-да, кейин бақиргани бақирган эди. Томоғи бўгилгунча бақириб, ер тепиниб бўлиб, уйқуга тўйиб олиб, яна тантанаю-дабдаба билан қайтиб келарди... Буниси бўлса бирон гап эшитиб қолса ҳеч кимга билдирмай, эшиттирмай аста-секин боради... Қиз-зиқ-да! Амалдорларга билдирмай уйдан чиқади-да, поездга ўтиради. Ўзига керак жойга бориб тушади-да, киракаш извош ёки тузукроқ арава кира қилиш қаёқда! Мужик аравасига тушиб олади. Хотинларга ўхшаб, афт-башарасини ураб, бора боргунча қарри ит сингари, хириллаб гапиради, чунки овозини қўйиб гапирса одамлар билиб қолар эмиш. Одамлар гапириб берса кула-кула ичагинг узилади. У аҳмоқ мени ҳеч ким таний олмайди, деб бемалол кетаверади. Биладиган одамга уни таниб олиш бирпаслик иш.

— Қандай қилиб таниб олиш мумкин?

— Бундан осони йўқ! Илгарилари Хоҳрюковнинг ҳеч кимга билдирмай сафар қилишини унинг қўли оғирлигидан билар эдик; аравага ўтирган одам извошчининг лунжига тушурдим, Хоҳрюков деяберинг. Посудинни дарров таниб олиш мумкин. Содда йўловчи — ўзини содда тутади. Посудин ҳеч соддаликка риоя қиладиган одам эмас. Почта бекатига етиб келишиданоқ қиладиганини қилади!.. Уй ичи сассиқ эмиш, дим эмиш, совуқ эмиш... Жўжа қовуриб келтир дейди, мева келтир, турли мурабболар келтир дейди... Кимки қиш фаслида жўжа билан мева талаб қилса — Посудин бўлади, буни бекатда ҳамма билишади. Кимда ким бекат назоратчисини «азизим» деса ва одамларга бўлган-бўлмаган ишларни буюраверса — Посудин деяверинг. Унинг хиди ҳам одамларникига ўхшамайди, уйқуга ётиши ҳам бошқача... Бекатга келиб диванга ётади-да, атрофига атир сепади, ёстигининг ёнига учта шам ёқиб қўйишни буюради. Ҳар хил

қоғозларни ўқиб ётади... Унинг Посудинлигини назоратчи уёқда турсин, ҳатто мужик ҳам фаҳмламайди...

«Рост, рост... — деб ўйлади Посудин. — Нега буни олдин билмаган эканман!».

— Биладиган одам жўжасиз ҳам, мевасиз ҳам унинг кимлигини билиб олади. Телеграф айтади... Афт-башарангни хоҳ беркит, хоҳ беркитма, барибир, кимлигингни билишади. Келишингни кутишади. Посудин ҳали уйдан йўлга чиқмасидан, бу ерда ҳамма нарса таппа-тахт туради. У бостириб бораман, судга бергизаман, амалдан бекор қиламан деб елиб-югуриб келади-ю, аммо жиноятчилар уни масхара қилиб кулишади. Ҳеч кимга билдирмай келдим дейсан жаноби олийлари, қани, топчи гуноҳимизни, дейишади. У қуруқдан қуруқ қайтиб кетаверади... Тагин мақтаб ҳам қўяди, қўлларини сиқади, безовта қилгани учун афв сўрайди... Шунақа, огайни! Сен нима деб ўйлардинг? Иш шунақа, жаноби олийлари! Бу ернинг одамлари шунақа айёр бўладики, бири-бирдан ўткир. Ҳавасинг келади! Ҳеч бўлмаса мана шу бугунги воқеани олинг... Эрта билан извош ҳайдаб кетаётсам, станция томонидан жуҳуд буфетчи извош чоптириб келмоқда. «Йўл бўлсин, жуҳуд афандим?» деб сўрадим, у «Н. шаҳрига вино билан газак олиб кетаётирман. У ерга бугун Посудин келармиш» деб жавоб берди. Мана, кўрдингизми? Посудиннинг ўзи шаҳарга энди отланаётгандир, ҳеч ким танимасин деб юз-кўзларини ўраб турган бўлса-ю, кетаётганлигимни ҳеч ким билмайди, деб ўйласа-ю, унга атаб вино, балиқ, ҳар хил газаклар тайёр турса... у бўлса «Кунингиз битди, аблаҳлар!» деб йўлда кетмоқда. Аблаҳлар эса пинакларини бузишмайди. Келса келаверсин! Уларнинг бутун жиноятлари аллақачонлар беркитилган!

— Қайт орқанга! — деб бақирди Посудин бўғилиб, — аравани бур, ҳайвон!

Ҳайрон қолган извошчи аравасини орқага қайтарди.



**Ш**ом пайти. Ёгаётган лайлак қор янги ёқилган фонарлар атрофида айланар, эринибгина отларнинг устига, одамларнинг елкаларига ва телпақларига қўниб оқартирар эди. Извошнинг курсисиди букчайиб қимир этмай ўтирган Иона Потаповнинг ҳаммаёғи оппоқ, худди арвоҳга ўхшайди. Агар устига катта қор уюми босиб тушганида ҳам қоқиб ташламайдиган кўринар эди... Унинг оти ҳам қордан оппоқ оқариб тек турар эди. От ўзининг ҳаракатсизлиги, ориқ гавдаси ва ингичка чиллақдай оёқлари билан яқиндан келиб қараганда ҳам қантондан ясалган «тойчоқ»қа ўхшаб кўринади. Ҳар ҳолда у ҳам хаёлга ботган бўлса керак. Чунки ўрганган даласидан, омочидан айрилиб, аломат чироқлар ёнган, тўхтовсиз тарақ-туруқ, югуриб юрган одамлардан иборат бир жойга келиб қолганидан кейин хаёл сурмай иложи йўқ.

Иона билан оти анчадан бери шу ердан қўзғалмай туриб қолди. Гарчи саройдан пешиндан илгари чиққан бўлса ҳам ҳалигача ҳеч бир кира қилувчи одам топилмади. Мана, кеч кириб, шаҳарни қоронғулик ҳам босмоқда. Оқаришиб турган фонарлар энди чарақлаб, порлаб кетди. Кўчанинг говур-ғувури борган сари авж олди. Ионанинг қулоғига:

– Извошчи, Виборгскийга – деган овоз эшитилди.

Иона сесканиб қор билан чаплашиб қолган кинриклари орасидан қараб шинель ва қулоқчин кийган бир ҳарбий одамни кўрди.

– Виборгскийга! – деб такрорлади ҳарбий, – нима бало, ухляпсанми? Виборгскийга деяпман!

Иона рози бўлиб, отнинг тизгинини тортган эди, унинг устини ва ўзининг елкасини қоплаган қор тўкилди... Ҳарбий киши чанага ўтирди. Извошчи чуқ деб ўрнидан сал кўтарилди-да, ғозга ўхшаб бўйнини чўзиб, керак бўлмаса ҳам, одати бўйича қамчини айлантирди. От ҳам бўйнини чўзди ва чиллақдай оёқларини маймаштириб аранг жойидан қўзғалди...

Иона энди юриши биланоқ, қоронғуда у ёқ-бу ёққа ўтиб турган одамлар орасидан бировнинг:

– Қаёққа юраётибсан! Ўнгдан юрсанг-чи! – деган товуши эшитилди.

– Извош минишни биласанми ўзинг. Ўнгдан юр! – деб койиб берди извошдаги ҳарбий ҳам.

Бир фаэтоннинг кучери ҳам уни сўкиб кетди. Кўчанинг у юзидан бу юзига ўтаётиб отнинг тумшугига ўзиди уриб олган қандайдир киши хўмрайиб, енгадаги қорни қоқди. Иона игна устида ўтиргандай бетоқат, гўё бу ерга нима учун, қандай қилиб келиб қолганини ўзи ҳам тушунолмаётгандай атрофга аланглаб қарар эди.

– Мунча ҳам аблаҳ одамлар экан! – дея ҳазил қилди ҳарбий. – Ҳаммаси ҳам худди маслаҳатлашиб қўйгандай келиб, сенинг отингга ё араванга урилишади-я.

Иона орқасига қайрилиб қаради-да, лабларини қимирлатди... У бир нарса айтмоқчи бўлди-ю, овози чиқмади, хириллади.

– Нима? – деди ҳарбий.

Иона лабларини қийшайтириб кулимсиради ва бутун кучини тўплаб товуши борича гапирди:

– Афандим, мен сизга айтсам... шу ҳафта ичи ўғлим ўлди.

– Ҳим... нимадан ўлди?

Иона бутун гавдаси билан ўгирилиб, ўтирган одамга қаради-да:

– Ким билади дейсиз! Иситмадан бўлса керак... Уч кунгина касалхонада ётди-ю, ўлди... Худонинг хоҳиши-да.

– Отингни бур, иблис! – деди қоронғуликдан биров, – эсингни едингни! Кўзингга қарасанг ўласанми!

– Ҳайда-ҳайда... – деди ҳарбий, – бу аҳволда эртага ҳам етолмаймиз. Тезроқ ҳайда!

Извошчи яна бўйинини чўзиб ўрнидан сал кўтарилди-да, яна қамчинни айлантирди. Сўнгра бир неча маротаба орқасига ўгирилиб қаради, лекин ўтириб бораётган одам унинг сўзларини эшитгиси келмади шекилли, кўзларини юмиб олган эди. Виборгскийда бир майхона ёнида тўхтаб уни туширди. Ўзи яна букчайди, жим ўтириб қолди... Ёғаётган лайлак қордан унинг ва отининг усти яна оппоқ тусга кирди. Орадан бир-икки соат вақт ўтди...

Қаттиқ-қаттиқ қадам ташлаб, сўкишиб йўлакчадан уч нафар ёш йигит келмоқда, уларнинг иккитаси ориқ ва новча, учинчиси букир ва пакана эди.

– Извошчи, бизни Полицейский кўпригига элтиб қўй! – деди букир хириллаган товуш билан, – уч киши... Биттангага!

Иона чуқ деб тизгинни силкитди. Биттанга, албатта арзийдиган нарх эмас, лекин унга ҳозир нархнинг аҳамияти йўқ эди... Бир сўмми, беш тийинми – барибир, ишқилиб одам бўлса бас... Йигитчалар итаришиб, сўкишиб унинг ёнига келдилар-да, сўнг уччалови бирдан чанага ташландилар. Сўнгра ким ўтириб боради-ю, қайси биттаси

тикка туриб кетади, деган масала устида тортишиш бошланди... Узоқ вақт жанжаллашганларидан кейин букирнинг бўйи пакана бўлгани учун унинг туриб кетиши керак деган қарорга келдилар.

Букир Ионанинг орқасида тик тураркан, хириллаган товуш билан:

– Қани, ҳайда! – деди, унинг нафаси Ионанинг бўйнига уриб турарди. – Вой-буй, телпагингни қара, оғайни! Бутун Петербургни ахтарсанг ҳам бунақа расво телпакни тополмайсан...

– Ҳи-ҳи-ҳи... – кулди Иона – бори-да...

– Қани бўлмаса, тезроқ ҳайдачи! Ё бўлганинг шуми? А? Гарданингга солсам-чи!

– Бошим ёрилиб кетгудай бўлиб оғрияпти... – деди ўтирган новчанинг бири – кеча Дукмасовникида тўрт шиша коньякни Васька иккаламиз ичиб қўйибмиз.

– Ҳеч тушунолмайман-да. Ёлгон гапнинг нима кераги бор! – деб койиди иккинчи новча. – Ўлгудай ёлгончисан-да.

– Худо урсин рост айтаяпман...

– Бу рост гапнинг ҳам худди бит йўталади деганга ўхшаган ростлардан-да.

– Ҳе! – деб яна кулди Иона – жуда хушчақчақ йигитлар экансизлар-ку.

– Минг лаънат!.. – деб қўйди букир. – Чол ўлгир, тузукроқ ҳайдайсанми ё йўқми? Шу ҳам юришми? Қамчи урсангчи! Ур, лаънати! – Иона орқасида типирчилаб турган букирнинг гавдасини сезиб, хириллаб чиқаётган товушини эшитди. Ўзига хитобан айтилаётган сўкинишларни эшитади ва яқинида одамларни кўриб юрагидаги ёлғизлик сезгиси бироз йўқолгандай бўлади. Букир тутоқиб, зўр бериб куракда турмайдирган сўзлар билан сўкар ва то йўтали тутиб қолгунча сўкинарди. Ўтирган йигитлар қандайдир бир Надежда Петровна деган хотин ҳақида сўзлашиб борардилар. Иона уларга қараб қўйди. Уларнинг қисқагина сукут қилган вақтларини пойлаб туриб яна ўгирилиб қаради-да, секингина:

– Шу ҳафта ичи, ҳалиги... ўғлим ўлди, – деб гўлдираб қўйди.

– Ҳаммамиз ҳам ўламиз-да... – деди букир йўталдан сўнг, лабларини арта туриб – қани, тезроқ юр, ҳайда! Афандилар, мен ортиқ тоқат қилолмайман, бу аҳволда қачон етамиз?

– Ҳа, сен елкасига туртиб, мадад бериб тур-да!

– Ўлат теккан чол эшитаяпсанми? Бўйнинг узилади-я! – деди букир. – Сенларни аяган киши пиёда қолади!.. Эшитаяпсанми? Ё бизларнинг сўзимизни писанд қилмаяпсанми?

Иона буларнинг норозилигини яхши билса ҳам:

– Ҳи... жуда ҳам хушчақчақ экансизлар, худойим умрларингизни узун қилсин! – деб кулди.

– Хотининг борми? – деб сўради ўтирган новчанинг бири извошчидан.

– Меними? Ҳи-ҳи... Хушчақчақ афандилар... Энди менинг биттагина хотиним бор – қора ер... Ҳи-ҳи... Гур! Мана, ўғлим ўлиб, мен қолдим... Ажал менга келиб янглишиб ўғлимни олиб кетди.

Иона ўғлининг қандай қилиб вафот этганини сўзлаб бермоқчи бўлиб орқасига ўгирилган эди ҳамки, букир енгил нафас олиб «Худога шукур, етдик», деб қолди. Иона биттангани олиб саёқ йигитлар кириб кетган қоронғи йўлакка узоқ вақт тикилиб турди. Яна у танҳо, яна сукунат... Салгина кўнглидан кўтарилган ёлғизлик алами қайта бошдан куч олиб унинг юрагини сиқа бошлади. Иона ҳаяжонли ва аламли кўзлари билан кўчанинг икки томонида оқаётган халойиққа боқди. У ёқ-бу ёққа ўтиб турган шу мингларча одамдан унинг дард-ҳасратига қулоқ соладиган бирон киши топилмасмикин? Лекин ўткинчилар на унинг ўзини, на кўнглидаги аламини пайқамай ўтиб кетмоқдалар. Ҳасрат шундай зўр ва чексиз. Агар Ионанинг юраги ёрилса-ю, ичидаги чексиз, поёнсиз дард-ҳасрати оқиб чиқса борми, ер юзини тутиб кетарди. Аммо шундай бўлишига қарамай, у кўзга кўринмайди, шундай кичкинагина жойга ўрнашиб олганки, агар кундуз чироқ ёқиб изласанг ҳам тополмайсан...

Иона чипта халта кўтариб бораётган бир қоровулни кўриб қолиб, у билан гаплашишга жазм қилди.

– Азизим, соат неча бўлди?

– Тўққиздан ошди. Нега бу ерда тўхтадинг? Жўна!

Иона извошини бир неча қадам нарироқ олди ва энди одамларга мурожаат қилишни беҳуда деб билиб, яна букчайганича хаёлга ботди... Лекин орадан беш дақиқа ўтар-ўтмас қаттиқ санчиқ турган одамдай қаддини ростлаб бошини кўтарди ва отнинг жоловини тортди... Унинг тоқати тоқ бўлган эди:

«Саройга борайин, – деди у, – саройга!»

Оти ҳам худди унинг мақсадига тушунгандай йўргалаб кетди. Бир ярим соатлардан кейин Иона каттакон ифлос печка ёнида ўтирарди. Печка устида, полда, скамейкаларда одамлар хуррак отиб ухламоқдалар. Уй дим... Иона ухлаб ётганларга қараб қашинди ва бунчалик эрта қайтганига ачинди...

«Ем пули ҳам ишлолмадим – деб ўйлади Иона – шунинг учун ҳам кўнглим гаш. Уддабуро одамнинг ўзи ҳам, оти ҳам тўқ, ҳамавақт хотиржам бўлади...»

Бир бурчақда ухлаб ётган ёш извошчи ўрнидан туриб, уйқули кўзлари билан сувли челаққа ёпишди.

– Чўлладингми? – деди Иона.

– Ҳа, сув ичгим келди!

– Ҳим... Ош бўлсин... Менинг ўғлим ўлди ука... Эшитдингми?  
Шу ҳафта ичи, касалхонада...

Иона ўзининг сўзлари йигитга таъсир қилганини билмоқчи бўлиб унга қаради, лекин ҳеч нима кўролмади. Йигит бурканиб аллақачон уйқуга кетган эди. Чол оғир хўрсиниб, қашинди... Ёш йигит қанчалик чанқаган бўлса, бунинг худди шунчалик сўзлагиси келарди. Ўглининг ўлганига бир ҳафта бўлиб қолган бўлса ҳам, ҳали бирон одамга ёрилиб ичидаги дардини, ҳасратини айтолгани йўқ... Ипидан игнасиғача сўзласа. Ўглининг қандай касал бўлганини, дард тортиб қандай азобланганини, ўлим олдида айтган сўзларини ва қандай жон берганини сўзлаб бергиси бор... Ундан кейин унинг жанозаси, кўмиш маросими қандай ўтганини, марҳумнинг кийими учун касалхонага борилганини батафсил сўзлаб бергиси келади. Ундан ташқари қишлоқда Анисия деган қизи қолган... Унинг тўғрисида ҳам сўзламоқ керак... Хуллас у гапирман деса гап кўп; тингловчи оҳ-воҳ қилиб ачиниб эшитиши керак. Бу ҳақда хотинлар билан ҳасратлашиш яхшироқ бўлади. Улар эси пастроқ бўлса ҳам, бу тўғрида икки оғиз сўзласанг дарров кўз ёши қиладилар.

«Отдан хабар олайчи, — деб ўйлади Иона, — уйку бир гап бўлар... Ҳали хўб ухлармиз ҳам...»

У кийимини кийиб отхонага қараб кетаркан, беда, ем, об-ҳаво ҳақида ўйлади. У ёлғиз қолган чоғларида ўғлини ўйлолмайди... Унинг ҳақида биров билангина сўзлашса тузук. Ўзи ёлғиз ўйлаши, уни кўз олдида келтириш жуда оғир.

— Кавшаяпсанми? — деди отини ёниб турган кўзларига қараб, — чайна-чайна... Емга етарлик пул ишлаёлмаганимиздан кейин пичан еб турамиз-да... Ҳа... Энди извош ҳайдашга кексайиб қолибман... Ўрнимга... Ўғлим ҳайдаса... У ҳақиқий извошчи эди... Ўша ўлмаса бўлар эди...

Иона узоқ жим қолиб, сўнг давом этди:

— Шунақа экан, ука!.. Кузьма Ионичдан ҳам айрилиб қолдик... Бизларни ташлаб... ўлди кетди, чакки қилди... Мана, чунончи сенинг қулунинг бор, сен унинг туққан онасисан... Чунончи, ўша қулунинг бирланига сени доғу ҳасратга қўйиб ўлса-ю, кетса... киши ачинади-да?

От қулоқ солгандай унинг қўлларини ҳидлаб курт-курт хашак чайнайди... Иона берилиб кетиб, кўнглидаги бутун ҳасратини унга айтиб беради...

## НОДОНЛИК

**Я**ноқ суяклари чиққан, сариғдан келган, эгнида йиртиқ пўстин, оёғига катта қора пийма кийган ёшгина бир йигит земство докторининг қабул вақти тугаб касалхонадан уйга қайтишини пойлаб турган эди, торгиниброқ унинг ёнига борди-да:

– Тақсир, жанобларига келган эдим, – деди.

– Нима ишинг бор?

Йигитча кафти билан пастдан юқорига қарата, бурнини артиб осмонга бир қараб олди-да, жавоб берди:

– Тақсир, жанобларига келувдим... Шу ерда, сизнинг қўл остингизда, ҳалиги бандилар ётадиган хонада Васька деган менинг акам ётипти. Ўзи варвариналик темирчи...

– Хўш, нима бўпти?

– Мени сурасангиз, ўша Васьканинг укаси бўламан... Отадан икки ўғилмиз: ўша Васька-ю, мен – Кирилла. Бизлардан бошқа яна уч қизи ҳам бор. Васька уйланган, фарзанд кўрган... Жуда кўпчиликмизку, ишловчи йўқ. Ўйлаб кўринг, темирчилик дўконига ўт солмаганимизга ҳам икки йилдан ошиб қолди. Мен ўзим чит заводда ишлайман, темирчиликни билмайман. Отамнинг қўлидан нима иш келади дейсиз! Ишлаш у ёқда турсин, овқатини эплаб ичолмайди.

– Ҳа, мен нима қилай?

– Барака топкур, Васькани кўйиб юборинг!

Доктор ҳайрон бўлиб Кириллага қаради-да, индамасдан йўлда давом этди. Йигитча югуриб бориб докторнинг оёғига ўзини ташлади.

– Доктор, барака топкур! – деб кўзларини пир-пир юмди ва яна кафти билан бурнини артди. – Худо хайр берсин, Васькани кўйиб юборинг, умрбод дуо қиламиз! Бўшатиб юборинг! Уйдагилар ҳаммаси очдан ўлади-я! Онам кечаю-кундуз йиғлайди, Васьканинг хотини йиғлайди... Тоқатим қолмади! Ёруғ дунё кўзимга тор бўлди. Раҳм қилинг, худоё барака топинг. Бўшатиб юборинг!

– Ҳой, эсинг жойидами, ё жинни бўлиб қолдингми? – деди доктор жаҳл аралаш, – қамоқдаги одамни мен қандай бўшата оламан? Ахир у қамоқда-ку!

Кирилла йиғлаб юборди.

– Бўшатиб юборинг!

– Тентак! Уни бўшатишликка менинг қандай ҳақим бор ахир. Мен турма нозирими? Уни касалхонага даволашга олиб келишган, даволаяпман. Менинг бировни қаматишликка ҳам ҳаддим сиғмайди, бўшатишга ҳам. Вой хом қалла-ей!

– Ахир уни ҳеч арзимайдирган нарса учун қамашди-ку! Ҳисоблаб кўринг, судгача бир йил тўла турмада ётди. Энди яна, нега қамашади? Одам ўлдирган, от ўғирлаган бўлса экан.

– Тўғри, мен нима қилай?

– Бир бечорани текширмай, нетмай обориб қамашди. Ичиб жуда қаттиқ маст бўлиб эсини йўқотипти, ҳатто отамнинг ҳам чаккасига қуйиб юборипти, мастлик билан бутоққа урилиб юзини тилиб юборипти. Шу ўртада, ўзимизнинг болалардан иккитаси турк тамакиси чекамиз деб уни кечаси арманнинг дўконига ўғриликка олиб тушиптилар. Бу аҳмоқ ҳам мастлик билан шунга кўнипти. Кейин, билсангиз, қулфни синдириб дўконга киришипти. Ҳаммаёғни булғатиб, ойналарни синдириб, унларни тўкиб остин-устин қилишипти. Мастда, нимасини айтасиз! Албатта, дарров полиция келиб, у деб, бу деб терговчига юборипти. Бир йил тўла турмада ётишди. Бир ҳафта бўлди – чоршанба куни учаловини ҳам шаҳарда суд қилишди. Орқасида милтиқ кўтарган солдатлар турди. Васьканинг гуноҳи кам бўлса ҳам улуғлар бутун оғирликни шунга юклашди. Ану иккитасини турмага юборишдилар. Васькани уч йилга бандилар ротасига жўнатишга қарор қилишди. Нимага денг? Худо ҳақи ўзингиз ўйланг!

– Ҳар қалай менинг қўлимдан ҳеч иш келмайди, тўраларга бор.

– Тўраларга бордим. Судга ҳам бордим, ариза берсам олишмайди. Становойга бордим – терговчида ҳам бўлдим. Ҳаммаси ҳам: менинг ишим эмас, дейди. Кимнинг иши ахир бу? Энди, барака топкур, касалхонада сиздан катта одам йўқ, нима хоҳласангиз шуни қиласиз.

– Аҳмоқ! – деди доктор уҳ тортиб. – Ҳакамлар суд қилган бўлса становой эмас губернатор, ҳатто министрнинг ҳам қўлидан ҳеч иш келмайди, бекорга овора бўлмай қўяқол.

– Кимлар суд қилди денг?

– Ҳакамлар суд қилгандир-да.

– Қаёқда дейсиз, ўзимизнинг мужиклар! Андрей Курев, Алешка Хуклар эди-да.

– Қўй, сенга гап тушунтираман деб совқотиб кетдим... – деб доктор қўлини силтаб, тез-тез юриб, уйга кириб кетди. Кирилла унинг орқасидан бормоқчи эди, эшикнинг қаттиқ ёпилганини кўриб тўхтади. Касалхона ҳовлисида докторнинг уйига қараб ўн дақиқача жим тургандан кейин, қаттиқ хўрсинди-да, бошини қашиб дарвозага қараб юрди; йўлга чиқаркан:

— Энди кимга борсам экан? — деди ўзига-ўзи секин. — Унисига борсанг менинг ишиммас дейди, бунисига борсанг менинг ишиммас дейди. Кимнинг иши ахир бу? Йўқ, ҳақиқатда ҳам бирон нарса узатмагунча бир иш чиқариш қийинга ўхшаб қолди. Доктор гаплашаётиб тез-тез қўлимга қарайди. Беш сўлкавойни узатиб қолармикин — деб ўйлади шекилли. Хўб, омон бўлсам, губернаторгача бораман.

Аланг-жаланг қилиб оғирлигини дам бу оёғига, дам у оёғига солиб, қаёққа боришини билмай, эринибгина қадам ташларди... Совуқнинг захри анча қайтган, қор ҳам оёқ тагида эшитилар-эшитилмас ғирчиллайди. Ярим чақирим наридаги тепада яқинда акаси ҳукм қилинган шаҳарча ёйилиб ётипти. Ўнг томонда тўрт бурчида қоровулхоналари бўлган қизил томли турма қорайиб кўринади. Чапда қировга кўмилган шаҳар ўрмони. Ҳаммаёқ жим-жигт, фақат олдинроқ-да хотинларникидай пахталик ва катта шапка кийган қандайдир бир чолнинг йўталиши ва шаҳарга ҳайдаб бораётган сигирга ҳайқириб кўйиши эшитилади. Кирилла чолга етиб олгандан сўнг:

- Ассалом алайкум, бобо! — деди.
- Ваалайкум ассалом...
- Сотканими?
- Йўқ шундай... — деди чол эринибгина.
- Мешчанин бўлсангиз керак?

Сўзлашиб кетишди. Кирилла нима учун касалхонага борганини ва доктор билан нима тўғрида гаплашганини айтиб берди.

Иккови шаҳарга етиб борганларида, чол:

— Ўзи олижаноблардан бўлса ҳам, доктор, албатта бу ишларни билмайди, у фақат турли дорилар билан даволаш йўлини ўқиган. Сенга яхши маслаҳат бериш ёки айтайлик, баённома ёзишга ўхшаган ишларни билмайди. Бундай ишларни текшириш учун алоҳида тўралар бор. Мана мировойга ҳам — становойга ҳам борибсан. Улар ҳам сенинг ишингни бир ёқли қилолмайди.

- Бўлмаса кимга борай?
- Сен деҳқонларнинг ишига қарагани Синуков деган кишини катта қилиб кўйишган, ана ўша кишига бор.
- Ҳалиги, Золотово қишлоғидагимиз?
- Ҳа, ўша Золотовода. Сизларнинг катталаринг уша киши. У киши бир нима дегандан кейин исправник ҳам индаёлмай қолади.
- Борсам узокми... Ўн беш чақирим келармикин, балки кўпроқдир.
- Керак бўлгандан кейин юз чақирим бўлса ҳам борасан-да.
- Шундай-ку... Унга ариза бериладими?
- Борганда кўрасан-да, агар ариза керак бўлса, мирзаси бир зумда ёзиб беради. Ўзининг мирзаси бор.

Чол билан хайрлашгач, Кирилла йўлда бироз тўхтаб ўйланиб қолди ва шаҳарга етган жойида яна орқасига қайтиб Золотово қишлоғига кетди.

Беш кунча ўтгандан кейин доктор касалларни қараб бўлиб уйга кетаркан, касалхона ҳовлисида яна ҳалиги Кириллани учратди. У бир ўзигина эмас, ёнида қандайдир жуда ориқ, ранглари сомондай, боши қалтироқ бир чол ҳам бор эди.

– Жаноби олийлари, яна сизнинг олдингизга келдим! – деб сўз бошлади Кирилла – мана, отам билан бирга келдик, барака топинг, Васькани бўшатиб юборинг! Тўрага арзга борган эдим, сўзлагиси ҳам келмади; «Йўқол!» деди.

– Жаноби олийлари! – деб хириллаб сўзга кирди чол қалтираётган қошларини кўтариб, – раҳмингиз келсин! Бирон нарса бериш кўлимиздан келмайди. Агар сиз хўб десангиз Кирюша ёки Васька қанча хизматингиз бўлса қилиб беришади. Майли ишласин...

– Ишлаб берамиз! – деди Кирилла ва худди фотиҳа қилаётган одамдай қўлларини юқори кўтариб, – Жаноби олийлари бўшатсинлар! Ҳаммаси очдан ўлади-я! Кечаю-кундуз йиғлашяпти.

Йигитча тезгина отасига қараб олди-да, унинг енгидан тортиб кўйди, сўнг иккаласи бараварига докторнинг оёғига йиқилишди. Доктор кўлини силтаганича, орқасига қарамасдан, уйига кириб кетди.



## ИККИ МУХБИР

(Бўлмаган воқеа)

«Афтинга чучкирай» деган газетанинг ходими Рибкин, латтадек бўш ва лапашанг бир одам, мусофирхонадан ижарага олган номернинг ўртасида туриб, шипдаги илмоқдан кўзини узмасди. Кўлида арқон.

«Кўтармикан, ё кўтаролмасмикин? — деб ўйлади у. — Тагин суғирилиб, бошимга келиб тушса-я?! Шуюм турмуш бўптими! Ўзингни осай десанг тузукроқ жой ҳам тополмайсан!».

Эшик бирдан очилиб, номерга Рибкиннинг дўсти, «Хонин» газетасининг ходими хушчақчақ, қип-қизил бетли, эпчил Шлёпкин кириб келмаганда, у тентакнинг фикри-хаёли қандай оқибат келтиришини билмайман.

— Салом, Вася! — деб гап бошлади кирган одам стулга ўтириб. — Мен сени олиб кетгани келдим. Юр! Виборг даҳасида бир киши ўзини-ўзи ўлдирмоқчи бўпти, ўттиз йўлча хабар чиқади... Қандайдир бир муттаҳам ўзини-ўзи сўяман деб, чала сўйиб қўйипти. Биратўласи юз ўттиз йўлга мослаб сўймайсанми, муттаҳам! Менинг миямга бир фикр келди, мен ҳатто шу тўғрида мақола ҳам ёзмоқчиман: агар инсоният инсофли бўлсайди, доим қорнимиз оч юрганини билсайди, бундан юз чандон кўпроқ осилар, ўзини ўтга ташлар, судларга тушар эди. Ийе! Бу нимаси? — деб ҳайрон бўлди у, арқонни кўриб. — Ўзингни осмоқчимисан?

Шундай, оғайни... — деб уҳ тортди Рибкин. — Бўлди энди... Алвидо! Турмуш жонимга тегди! Етар!

— Тоза аҳмоқ экансан-да! Не сабабдан турмушдан бездинг?

— Сабаби кўп... Бутун атрофинг қоронғу, сени нималар кутишини билмайсан... Сени ҳеч ким танимайди... Нимани ёзишингни билмайсан... Атрофингдагилар бир-бирларининг этини ейишади, бир-бирига хиёнат қилади, бир-бирини фарқ этади, бир-бирини ҳақорат қилади, бетига тупуради... Аммо, ёзадиган нарса йўқ. Шунинг ўзи ҳам ўн марта дорга осилишга кифоя. Атрофда ҳаёт қайнайди, барқ уради, ҳаяжонланади, ҳайқиради, аммо ёзадиган нарса йўқ! Лаънати дуализм...

— Нега энди ёзадиган нарса йўқ экан? Ўнта қўлинг бўлганда ҳам иш етиб ортади.

– Йўқ, ёзадиган ҳеч нарса қолмади! Қани, нималарни ёзгин дейсан! Кассирлар ҳақида ёзилган, дорихоналар ҳақида ёзилган, Шарқ масаласи ҳам ёзилган... Шу қадар кўп ва ҳаддан ортиқ ёзилганки, ҳамма нарса чалкаш бўлиб кетган. Диндан қайтиш ҳақида ёзилган, қайнана­лар ҳақида, юбилейлар, ён­гинлар, хотинларнинг шляпалари, ахлоқнинг бузилиши ёзилган, укки ҳам ёзилган... Бутун дунёи­о­ламдаги ҳамма воқеалар ёзилиб бўлинган, ҳеч нарса қолмади. Сен бўлсанг одамни сўйиб кетишипти деб ҳовлиқасан... Шу ҳам ҳодиса бўпти-ю! Мен бир одамни бир вақтнинг ўзида ҳам дорга осиб, ҳам сўйиб, ҳам устидан керосин қуйиб қуйдириб ўлдирган одамни биламан, шундай воқеани билсам ҳам ёзмайман! Менга нима! Бунақанги воқеалар кўп бўлган, ҳеч қандай янгилиги йўқ. Деяйлик, масалан сен икки юз минг сўм пул ўғирладинг ёки Невский кўчасининг икки бошидан ўт қуйиб ёндириб юборганлар, бундан менга нима? Буларнинг бариси оддий бир нарса, булар хусусида кўп ёзилган. Алвидо!

– Ажабо! Масаладан кўпи йўқ, турли-туман воқеалар тўлиб ётипти. Ҳатто бирон нарсага тош отсанг ҳам бирон масала ёхуд воқеага бориб тегади...

– На сен айтган масала, на воқеа уч пулга арзимади... Масалан мана мен ҳозир ўзимни-ўзим осиб ўлдирмоқчиман... Сенингча бу бир воқеа, бир масаладир. Менимча бу петитдан терилган беш йўлик хабар, ундан ортиқлиги йўқ; ёзишга ҳеч нарса қолмади. Одамлар илгари ҳам ўлиб келган, бундан бўён ҳам ўлаберади, бунинг ҳеч янгилиги йўқ... Сен айтган турли-туман воқеалар, барқ урган ҳаёт ва бошқаларнинг ҳеч қизиги қолмади, оғайни... Буларни ёзишдан ўзимнинг ҳам кўнглим айнийди, ўқувчига ҳам ачинасан киши. Ўқувчи бечоранинг кайфини бузиш нима ҳожат?

Рибкин бир уҳ тортди, бошини чайқаб, аччиқ илжайди.

– Агар бир бало бўлиб, ҳаддан ортиқ ғайри оддий, дунёни остин-устин қиладиган мудҳиш, разил бир воқеа рўй берса, унда бошқа гап, унда менга ҳам жон кирган бўларди. Масалан, ер курраси учар юлдузнинг думини кесиб ўтса ёхуд Бисмарк ислом динига кирса ёхуд турклар Калуга шаҳрини штурм қилиб олган бўлсалар ёхуд Нотович махфий маслаҳатчи этиб тайинланиб қолса... хуллас, кишин қиздириб юборувчи, ўтакетган бир воқеа бўлсайди, унда бошқа гап, мен ҳам ҳаётдан мамнун бўлардим!

– Сен масалаларга кенг қарайсан, бу ярамайди, олдин саёз ерда сузиб кўр. Тупроқнинг бир дона­сига, чумолига, ҳатто кум дона­сига бир боқ, – ҳамма ерда ҳаёт, ҳамма ерда драма, фо­жиа! Ҳар бир чўпнинг, ҳар бир чўчканинг ҳам бошида – фо­жиа бор!

– Сенинг феълинг бошқача, сен тухумнинг пўчоғи ҳақида ҳам ёзаверасан. Мен эса... ёзолмайман!

– Нима қипти тухумнинг пўчоғига? – хафа бўлди Шлёпкин. – Бунда қанча масала бор, биласанми? Биринчидан, тухумнинг пўчоғини кўрибоқ газабланасан киши! Бир жониворни дунёга келтириш учун табиат яратган тухумни кимса еб қўйган! Биласанки бир тухумдан бир ҳаёт пайдо бўлади, бир ҳаётдан ўн ҳаёт келиб чиқади, ўндан бутун бир авлод пайдо бўлади. Шундай бир тухум еб юборилган, бир нафсга қурбон бўлган! Ўша тухумдан товۇқ чиққан бўларди, товۇқ эса то ўлгунича мингдан ортиқ тухум қиларди... Мана, иқтисодий тузумга путир етказиш, келажакка хиёнат! Иккинчидан, тухум пўчоғини кўриб хурсанд бўласан: ейилган тухум Русиянинг фаровонлигини кўрсатади... Учинчидан, тухум пўчоғининг гўннга аралаштириб ерга солиниши керак деган фикр келади, тухум пўчоқларини тўплаш ҳақида ўқувчига маслаҳат берасан... Тўртинчидан, тухум пўчоғини кўриб, бу дунёда умрнинг калталигини ўйлайсан: бир жонивор бирдан йўқ бўлиб қолади, бу дунёдан ўтади! Бешинчидан... Санаб ўтиришнинг нима кераги бор? Юзгача санасанг ҳам етади!

– Йўқ, оғайни, ортиқ тоқатим қолмади! Мен ўзимга ҳам ишонмай қўйдим, табиатим ҳам хира... Бўлди, бас!

– Бекор қиласан, дўстим, худо урсин, бекор қиласан, – деб қайтарарди Шлёпкин, дўстини. – Ўзинг бир ўйлаб кўр: йигирмадан ортиқ газета чиқади, ҳаммаси мақолага тўла! Демак, ёзишга арзийдиган гап кўп эканда! Узоқ вилоятларда чиқадиган газеталарни олиб қара: улар ҳам материалга лиқ тўла!

– Йўқ, бўлди... Уйқудаги амалдорлар, кассирлар... – деб пўнғиллай бошлади Рибкин, бошқа илмоқ излаб. – Дворянлар банки, паспорт тизими, амалдорларни тугатиш, Румелия!.. Жонга тегди!

– Билганингни қил!..

Рибкин арқонни бўйнига солди-да, ҳузур қилиб ўзини осди ва ўлди. Шлёпкин стол ёнига ўтириб, бирпаснинг ичида ўз-ўзини ўлдирган дўсти ҳақида бир хабар, Рибкинга таъзия, ўз-ўзини ўлдириш воқеаларининг кўпайиши ҳақида фельетон ва шу мавзуда яна бир неча мақола ёзиб ташлади. Ёзиб бўлиб, чўнтагига тикди-да, вақти хуш бўлиб, редакцияга югурди. У ерда уни қалам ҳақи, шон-шараф ва ўқувчилар кутмоқда эди.



# МУЖИКЛАР

## I

**М**осквадаги «Славян бозори» мусофирхонасининг малайи Николай Чикильдеев касал бўлди. Унинг оёғи тортишиб, силтанганиб юрадиган бўлиб қолди. Бир куни патнисда яхна гўшт, нўхат қўйиб бораётганда йўлакда қоқилиб, йиқилиб тушди. Хизматдан чиқиб кетишга тўғри келди. Ўзининг ва хотинининг пулларини доридармонга сарф қилиб, овқатга ҳам пул қолмади, ишсизликдан зерикди, сўнгра ўз қишлоғимга борсам яхши бўлар деб уйлади. Ўз уйингда касаллик ҳам билинмайди, харажат ҳам кам; уйда бўлсанг ҳар бир девор суяйди, деган гап бежиз эмас ахир.

Николай кеч пайтда ўз қишлоғи Жуковога кириб келди. Болалик чоғлари эсига тушганда, туғилиб ўсган уйи хаёлида ёруғ, дилдор, бағри кенгдек кўринган эди; энди уйга кираркан ҳатто кўрқиб кетди: ёруғ деб ўйлаган жойи ниҳоятда қоронғи, тор ва ифлос эди. Николай билан келган хотини Ольга, қизи Саша, уйнинг салкам ярмисини эгаллаган, ис ва пашшадан қорайиб кетган бесўнақай печга қараб ҳайрон бўларди. Пашшанинг сон-саноғи йўқ! Печь қийшайган, деворларнинг ёғочлари эгри-бугри, уй худди ҳозир қулаб тушади-гандек. Иконалар турадиган бурчакда шиша ёрлиқлари, газет парчалари ёпиштирилган — булар гўё сурат ўрнига қўйилган. Камбағаллик, қашшоқлик! Уйда катталардан ҳеч ким йўқ, ҳамма ўроқда. Печь устида ёши саккизларга борган малла соч, афт-боши кир бир қиз бепарвогина ўтирибди. У келганларга ақалли қарамади. Пастда оқ мушук косовга суркалиб турарди. Саша:

— Ма, пиш-пиш-пиш, — деб мушукни чақирди.

Печь устидаги қиз:

— Мушугимиз кар бўлиб қолган, эшитмайди, — деди.

— Нега?

— Шундай. Уриб кар қилишган.

Николай билан Ольга бир қарашдаёқ бундаги турмушнинг қандай эканини фаҳмладилар, аммо тугунларини ерга қўйиб, индамай кўчага чиқдилар. Уларнинг уйи бир чеккадан учинчи бўлиб, кўриниши энг хароб, энг эски эди; иккинчи уй ҳам уларникидан яхши эмас, лекин учинчиси тунука томли, ойналарига парда тутилган эди. Бу уйнинг

олди тўсилмаган, ўзи алоҳида турибди. Уйлар бир қатор тизилган, бутун қишлоқ жимжит, хомуш, ҳовлилардан кўриниб турган тол, қарағай, четан дарахтлари қишлоқ манзарасини чиройли ва ёқимли қилиб турибди.

Деҳқон уйларининг нариги томонида сой бўйига қараб тушган жарлик бор эди, бу жарлик баланд ва тикка бўлиб, гоҳ жойларда тупроқ тагидан каттакон тошлар чиқиб турибди. Бу тошлар, кулоллар қовлаган чуқурлар ёнида, жар бағрида айланма ёлғизоёқ йўллар бор; синиқ идишларнинг қора, қизил парчалари тўп-тўп бўлиб уйилиб ётибди, пастдаги кенг яланглик кўм-кўк ўланзор; ўланзорнинг ўти ўрилган, ҳозир деҳқонларнинг моллари ўтлаб юрибди. Қишлоқдан бир чақиримча нарида буралиб-буралиб оққан сой бўйида баррадек сабзалар яшнайдди, сойнинг нариги ёғида яна кенг ўланзор, моллар ўтлаб қатор-қатор оппоқ гозлар юрибди, сўнгра у ёқда ҳам бу томондагидек баланд қир, қир тепасида қишлоқ, қишлоқда беш гумбазли черков, нарироқда помешчикнинг уйи.

Ольга черковга қараб чўқингач:

– Сизларнинг жойларингиз яхши экан, яйрайдиган ер экан, эй худо! – деб кўйдди.

Худди шу пайтда кечги ибодатга кўнғироқ чалинди (шанба оқшоми эди). Пастда челақда сув олиб келаётган икки кичкина қиз кўнғироқ овозини эшитиш учун, черковга қайрилиб қарадилар.

Николай хаёл суриб:

– «Славян бозори»да овқат вақти бўлди... деб кўйдди.

Николай билан Ольга жар бўйида ўтириб куннинг ботишини, сувда, черковнинг ойналарида тип-тиниқ, соф ва салқин, мулойим ҳавода қип-қизил осмоннинг товланиб товиш урушини – Москвада ҳеч қачон бўлмайдиган бу манзарани томоша қилдилар. Куёш ботгач пода маъраб, бўкириб ўтди. Нариги томондаги гозлар учиб келди, ҳам-маёқ жим бўлди, ҳаводаги соқит шуъла сўнди, қоронғи туша бошлади.

Бу орада Николайнинг отаси билан онаси, чол-кампир қайтиб келдилар. Икковининг бўйи баравар, мункайган, тишлари тушган, иккови ҳам озгин. Соининг нариги ёғида помешчикникида ишлаган келинлар – Марья билан Фекла ҳам келди. Кирьяк деган ўғилларининг хотини Марьянинг олти боласи бор, солдатга олинган Денис деган ўғилларининг хотини Фекланинг икки нафар боласи бор эди. Николай уйга кириб бола-чақаларни, сўри устида, беланчақда, уйнинг ҳар ёғида, бурчак-бурчакларда уймалашиб юрган катта-кичик гавдаларни, чол билан кампирнинг қора нонни сувга ботириб қандай иштаҳа билан еяётганларини кўрганидан кейин касал ҳолда, пулсиз, бунинг устига бола-чақаси билан бу ерга чакки келганини фаҳмлади – бекор қилибди!

Сўрашиб бўлганидан кейин:

– Кирьяк оғам қаёқда, – деб сўради.

– Савдогарникада, ўрмонда қоровуллик қилади, ўзи ёмон мужик эмас-у, бироқ жуда ёмон ичади, – деб жавоб берди отаси.

Кампир кўзига ёш олиб деди:

– Удадуро чиқмади, мужикларимизнинг пешонаси шўр, уйга ташиб келмасдан, уйдан ташиб кетадилар. Айбимизни бекитиб нима қиламиз, Кирьяк ҳам хўп ичади, чол ҳам ичади, қовоқхонадан бери келмайди. Худонинг қаҳрига қолдик.

Меҳмонлар келгани учун самовар қўйдилар. Чойдан балиқ иси келарди, қанд мижилган ва сарғайган, нон ва идишоёқлар устида сувараклар юришибди. Ичишга одам жирканади, гаплар кишини ранжитади – муҳтожлик, касаллик тўғрисидагина сўзлашади. Бир пиёладан чой ичилгани ҳам йўқ эдики, бир маҳал, ҳовлидан мастнинг бўкиргани эштилди:

– Ма-арья!

– Кирьякка ўхшайди, – деди чол, – ана ўзи ҳам келиб қолди.

Ҳамма жим бўлди. Бироздан кейин худди ер тагидан келгандай ҳалиги дағал бўкирик яна эшитилди:

– Ма-арья!

Катта келин Марьянинг ранги ўчди, печь ёнига бориб тиқилди. Кенг яғринли, дуркун, кучли ва хунук хотиннинг қўрқиши галати кўринди. Унинг қизи, печь устида бежарво ўтирган ҳалиги қиз тўсатдан бақириб йиглаб юборди.

Чиройли, кенг яғринли, бақувват Фекла қизни жеркиб:

– Вабо теккур, сен нега йиглайсан? Жонинг чиқмасин, ўлдирмас! – деб бақирди.

Николай чолдан суриштириб билса: Марья ўрмонда Кирьяк билан бирга туришга қўрқар, эри ҳар гал ичиб маст бўлганда Марьяни йўқлаб келиб, шовқин-сурон кўтариб, хотинини ҳеч аямасдан урар экан.

Худди эшик тагида яна:

– Ма-арья! – деган бўкирик эшитилди.

Марья биров уни муздек сувга шўнгитиб олгандек, энтика-энтика:

– Худо хайр берсин, жигарларим, қутқариб олинг, меҳрибонларим, унга топшириб қўйманг... – деб гулдирди.

Уйдаги болаларнинг ҳаммаси, уларга қараб Саша ҳам йиглаб юборди. Маст кишининг йўталгани эшитилиб, баланд бўй, қора соқол, қулоқчин кийган киши кириб келди; чироқ хира ёнганидан юзи кўринмагани учун даҳшатли туйилди. Бу Кирьяк эди. У хотинига яқин келиб унинг юзига қулочкашлаб бир мушт урди. Хотини эса калтақдан гандираклаб, чурқ этмай ўтириб қолди, шу ондаёқ бурнидан қон келди.

Чол печга чиқар экан:

– Ана шармандалик, уят, номус. Меҳмонлар олдида-я. Қандай баттоллик! – деб гулдирди.

Кампир букчайганича ниманидир ўйлаб, индамай туради. Фекла беланчак тебратарди... Кирьяк чамаси ўзининг бундай даҳшатли эканлигини билиб ва бундан қувониб Марьяни қўлидан ушлаб эшикка судради, балтарроқ кўрқитмоқ учун ҳайвондек Бўкирди, аммо шу чоғ меҳмонларга кўзи тушиб тўхтади.

Кирьяк хотинини қўйиб юбориб, деди:

– Ҳа, келибсизлар... Туғишган оғам бола-чақаси билан келибди...  
– деди.

Гандираклаб туриб қип-қизил маст кўзларини йириб иконага чўқинди-да, яна гап очди:

– Оғам ота уйига бола-чақаси билан келибди... Москвадан келибсизлар-да. Пойтахтдан, шаҳарлар онаси Москвадан келдим денг... Айбга қўшмайсизлар...

Самоварга яқин жойда скамейкага ўтириб идишдан хўплаб-хўплаб чой ичди. Бошқалар индамай ўтирарди... Ўн пиёлага яқин чой ичди, сўнгра скамейкага суянганича хуррак ота бошлади.

Ётар вақт бўлди. Николай касал бўлганидан унга чол ёнига печь устига жой солиб бердилар; Саша ерда ётди. Ольга аёллар билан ётгани саройга кириб, Марья ёнига ётар экан:

– Эй, ўргилай, кўз ёши қайғуни юрмайди! Сабрдан ўзга чоранг йўқ. Азиз китобларда, агар биров ўнг бетингга урса, чап бетингни ҳам тутиб бер... дейилган, эй ўргилай, – деди.

Сўнгра Москвада, мусофирхонада чўри бўлганини салмоқлаб гапириб берди.

– Москванинг уйлари катта, бир минг олти юзта черков бор, ўргилай; уйларда бадавлат одамлар туради, ҳаммалари чиройли, келишган, боадаб!

Марья Москва у ёқда турсин лоақал ўзининг уезд шаҳарига ҳам бормаганлигини гапириб берди. Марья ўқимаган, дуоларнинг ҳеч қайсисини, ҳатто «Эй бор худоё»ни ҳам билмас эди. Марья ҳам, нарироқда булар гапига қулоқ солиб ўтирган иккинчи келин Фекла ҳам ниҳоятда нодон бўлганларидан ҳеч нарсага тушунмасди. Иккови ҳам эрини ёқтирмас эди. Марья Кирьякдан кўрқар, унинг олдида турганда кўрққанидан қалтирар ва қачонки унинг билан бирга турса, ундан арақ ва тамаки ҳиди буруқсиб турганидан боши карахт бўлар эди. Фекладан эрингни соғинмайсанми, деб сўраганда:

– Қўйинг ўшани! – деб жавоб берарди.

Гаплари тугаб жим бўдилар...

Кун салқин, босгирма олдида хуроз қичқириб ухлатмас эди. Тонгнинг кўкимтил нури ҳар тешиқдан кўриниб турган чоғда Фекла аста-секин ўрнидан туриб эшикка чиқди, сўнгра ялангоёқ шипиллаб қасққалир кетди.

## II

Ольга черковга бораркан Марьяни ҳам бирга олиб кетди. Улар сўқмоқдан бориб ўланзорга қараб тушаётганларида хурсанд эдилар. Ольгага бу ернинг кенглиги ёқар эди. Марья бўлса овсинини яқин қариндошдек биларди. Кун чиқди. Уйқудан карахт бўлган қирғий ўланзор тепасидан пастлаб учмоқда, сой усти хира, унда-бунда туман тентираб юрарди, аммо сойнинг нариги томонидаги қуёш шуъла ташлади, черков ярқираб турибди, помешчикнинг богида зағчалар чағилларди.

— Чол тузук, лекин кампир сержаҳл, уришаверади. Ўз бугдойимиз ҳайтгача етиб берди, энди қовоқхонадан ун сотиб олиб еб турибмиз, шунинг учун кампирнинг жиғибийрони чиқаётибди, кўп нон ейсизлар, деб жаҳл қилади, — деди Марья.

— Эй, ўргилай. Сабр қил, бошқа чора йўқ. Китобда, барча ожиза ва бечоралар, ғам-ғуссада қолганлар сабр қилинлар, дейилган.

Ольга салмоқлаб сўзлар, юрганда типирчилаб, тез юрар эди. Ҳар куни отинойлардек қироат билан инжил ўқир, ўқиганининг кўпига тушунмаса ҳам азиз сўзларга келганда кўнгли бузилиб йиглаб, «ашче» «дондеже»<sup>1</sup> каби сўзларни юраги эзилиб, ҳазин товуш билан айтар эди. У Худога, биби Марьямга, азиз-авлиёларга ишонар, дунёда на оддий одамларга, на немисларга, на лўлиларга ва на яҳудийларга, хуллас ҳеч кимга озор бериб бўлмайди, ҳатто ҳайвонларга ҳам озор етказган кишининг шўри қурийди, деб билар эди, муқаддас китобларда шундай ёзилган деб ва шунинг учун бу муқаддас китобларни ўқиганда, гарчи сўзларига тушунмаса ҳам, кўнгли бузилиб, юзи ёришиб, раҳм-шафқат аломатлари пайдо бўларди.

— Сен қаерликсан? — деб сўради Марья.

Мен владимерликман. Москвага бориб қолганимга анча бўлган, саккиз ёшимда.

Сойга яқинлашдилар. Соининг нариги бўйида сув ёқасида қандайдир бир хотин ечинмоқда эди.

Марья у хотинни таниб:

— Бизнинг Фекла-ку, — деди, — соининг нариги бўйидаги бойнинг ҳовлисига бориб келаётгандир. Унда бойнинг гумашталари бор. Шундай шўх, қақажонки, асло қўябер!

Қора қош, сочлари ёйилган, ёш, дуркун, қиздек Фекла сой бўйидан ўзини сувга ташлаб, оёқлари билан сувни шалолатиб кетди, тўлқинлар ҳар томонга ёйилди.

---

<sup>1</sup> «А ш е» — агар, «Д о н д е ж е» — қачонки; ҳар икки сўз, эски славянча диний сўз.

Марья яна:

– Бениҳоят шўх, – деди.

Сой устида лапанглаб турган ёлғизоёқ ёғоч кўприк бўлиб, кўприк тагида зогора балиқлар галалашиб юрар эди. Сувга энгашиб турган майда буталар баргида шудринг томчилари ярқирайди. Ҳаво илиди, кўнгил қувонади. Нақадар гўзал тонг! Агар муҳтожлик, қочиб қутулиб бўлмайдиган, даҳшатли қашшоқлик бўлмаса бу дунёда турмуш нечоғлик гўзал бўларди! Агар орқага қайрилиб қишлоққа бир қаралса, кечаги ҳодисалар дарҳол эста тушади, бу ернинг афсонавий гўзаллиги, хурсандлик нашъаси бир лаҳзада йўқолади.

Черковга келишди. Марья ичкари киргани ботинолмай эшик олдида тўхтаб қолди. Гарчи ибодатга чақирган кўнгироқ соат саккиздан ошганда чалинган бўлса-да, тик тураверди ва шу турганича сира ўтирмади.

Инжил ўқиладиганда бутун халойиқ алғоқ-далғоқ бўлиб, черковга кириб келган помешчиклар оиласига йўл берди; оқ кўйлак, соябони кенг шляпа кийган икки қиз билан матрос кийим кийган қизил юзли, семизгина бир бола кириб келди. Уларнинг келиши Ольгага таъсир қилди. У бир қарашдаёқ булар одамшаванда, ўқимишли, кўҳлик кишилар экан, деб қўйди. Марья бўлса, келганлар одам эмас, йўл бермагудай бўлса уни босиб-янчиб кетадиган бало-қазодек, уларга зимдан хўмрайиб, маъюсланиб қаради.

Дьякон йўғон товуш билан бир сўзни ўқиса Марьянинг назарида эри «Ма-арья» деб бўкиргандай бўларди ва чўчиб тушарди.

### III

Меҳмонларнинг келгани қишлоққа ёйилди, шунинг учун ибодатдан кейин уларни кўргани анча одам келди. Леоничевлар ҳам, Матвеевичлар ва Ильичовлар ҳам Москвада хизмат қилган қариндошларини кўргани келди. Жуково қишлоғидан чиққан саводли болаларнинг ҳаммасини Москвага элтиб, ошхона ва мусофирхоналарга хизматкорликка берардилар (сойнинг нариги томонидаги қишлоқ болаларини эса фақат булкахонага берардилар); бу нарса қадимдан, крепостнойлик замонидан бери расм бўлиб қолган, у замонда Жуково қишлоғида бўлган Лука Иванович деган бир деҳқон нуқул ўз ҳамқишлоқларини хизматга олар экан. Қилган ишлари ҳозир чўпчакка айланиб қолган бу одам Москвадаги клубларнинг бирида буфетчилик қиларди. Унинг келтирган одамлари ўрнашиб олганларидан кейин ўз қариндошларини чақириб олиб, уларни қовоқхона ва ресторанларга жойлаштирар эканлар. Шу сабабдан шу вақтдан бери атрофдаги қишлоқларнинг одамлари Жуково қишлоғини «Малайбод» ёки «Юндихўр» дерди. Николайни ўн бир ёшида Москвага элтиб, у

вақтда «Эрмитаж» боғида капельдинерлик<sup>2</sup> қилувчи ва Матвеевичлар оиласидан бўлган Иван Макарич ўрнига жойлаштириб қўйгандилар. Энди Николай Матвеевичларга миннатдорлик билан дер эди:

– Иван Макарич менинг валийнёматим бўлган, унинг кечаюкундуз дуо қилиш менинг вазифам, чунки мен унинг орқасида одам бўлдим.

– Эй, болам, – деди кўз ёши аралаш Иван Макаричнинг опаси, новча, ориқ кампир, – улардан ҳеч хат, хабар йўқ.

– Қишда Омон<sup>3</sup>да хизмат қилган эди. Ҳозир шаҳардан ташқарида аллақандай бир боғда эмиш, кексайиб қолди! Бурун ёзда кунига ўн сўм ишлаган кунлари булар эди. Ҳозир ҳар ерда ҳам ишнинг мазаси йўқ, қариганда азобга қолди.

Кампирлар ва хотинлар Николайнинг пийма кийган оёғига, оппоқ рангига қараб, хафаланиб дедилар:

– Уддабуро эмассан, Николай Осипич, топишингда маза йўқ! На чора!

Ҳамма Сашани эркалатар эди. Саша ўн бирга қадам қўйган бўлсада, бўйи ёшига яраша эмас, пакана, ўзи ориқ, кўрган киши уни еттига кирган дейди. Офтобда қорайган, сочлари пала-партиш қирқилган, узун ва кенг этакли кўйлак кийган, бошқа қизлар орасида оппоққина, шаҳло кўз, сочининг учига қизил тасма боғлаган Саша бир турфа қизиқ кўринар, худди даладан тутиб, уйга олиб келинган жониворга ўхшар эди.

– Қизим ўқишни ҳам билади! – деб мақтанди Ольга, қизига мулойимгина қараб, – қани, ўқи-чи, қизим! – деди унга бурчакда турган инжилни олиб бериб, – сен ўқи, мўминлар эшитсинлар.

Инжил эски, оғир чарм муқовасининг четлари тўзиган эди. Ундан шундай бир ҳид келдики, уйга монахлар киргандай бўлди. Саша қошларини чимириб қироат билан бошлади:

– «Оналар чиқиб кетганларидан кейин Юсуф тушида Жаброилни кўрди, Жаброил унга айтдики, тур ўрнингдан, болани онаси билан Мисрга олиб қоч... ва мендан хабар бўлгунча унда тур...».

– Болани онаси билан... – деган иборани Ольга яна қайтарди ва ҳаяжонидан қипқизариб кетди.

«Дондеже» иборасини эшитганда Ольга ўзини тутолмай йиглаб юборди. Унга қараб аввал Марья, сўнгра Иван Макаричнинг опаси ҳам йиглаб юборди. Чол йўталди ва неварасига дастурхондан бирор нарса олиб бермоқчи бўлиб, жовдиради: ҳеч нарса тополмай, қўл силтади. Шундан сўнг инжил ўқиш тамом бўлиб, таъсилланиб, кўнгли бузилган қўшнилари Ольга ва Сашадан мамнун бўлиб тарқалдилар.

<sup>2</sup> Капельдинер – театр, цирк каби томошахоналарда чипта текшириб турувчи одам.

<sup>3</sup> Омон – 90-йилларда Москвада булган бир ресторан эгасининг фамилияси.

Байрам муносабати билан ҳаммалари кун бўйи уйда қолишди. Эри ҳам, келинлари ҳам, неваралари ҳам ача, деб атаган кампир бутун ишни ўзи қилишга тиришар эди. Печни ҳам ўзи ёқди, самоварни ҳам ўзи қўйди. Ҳатто ертўлага ҳам ўзи тушар, кейин «ишлайвериб ўлиб бўлдим» деб шикоят қиларди. Бирон киши бекор қолмаслиги, бировнинг ортиқча емаслиги, чол ва келинлар бекор ўтирмаслигининг ғами ҳам унинг устида. Қўшни қовоқхона эгасининг ғозлари назарида чорвоққа келаётгандай бўлади. Кампир дарҳол узун таёқ олиб югуриб чиқди-да, ўзи сингари буришган ва нимокон карами ёнида ярим соатча чинқариб вайсайди. Назарида жўжаларга сор тегаётгандай бўлиб, уришиб-қарғаб сорни ҳайдашга тутинади. У эртадан кечгача аччиқланар ҳамда вайсарди, кўпинча шундай шовқин кўтарар эдики, кўчадан ўтиб бораётган кишилар тўхтаб қарашар эди.

Ўз чолига ҳам яхши муомала қилмасди. Уни гоҳ ялқов, гоҳ балога учрагур, дерди. Чол ҳам эпчилгина, инобатли одам эмасди, агар кампир шундай қилиб турмаса, у ҳеч ишламас, печканинг устига чиқиб, гаплашиб ўтираверар эди. У ўғлига ўзининг аллақандай душманларидан, қўшниларидадан етган аламлардан ҳасрат қилиб, эзмалик билан уни зериктирар эди.

У биқинини ушлаб туриб деди:

— Шунақа... Байрамдан сўнг орадан бир ҳафта ўтиб, пудини ўн уч тийиндан пичан соғдим. Ўз ихтиёрим билан... шундай қилиб... хўп, демак, мен пичанни ўз ихтиёрим билан олиб бораман, ҳеч ким билан ишим йўқ. Шу вақтда қарасам йўлдаги қовоқхонадан оқсоқол Антип Седельников чиқиб қолди. «Қаёққа олиб бораётирсан, бу хашак-пашакни» — деб қулогимнинг тагига бир тарсаки туширди.

Кайфи тарқалган Кирьякнинг боши қаттиқ оғрир ва акасида хижолат бўлар эди.

Кирьяк карахт бошини қимирлатиб:

— Арақнинг оқибати шу. Эй, худо-ей! Акалар, опалар гуноҳимни кечиринг, Исо ҳақи, ўзим ҳам пушаймонман — дерди.

Байрам муносабати билан қовоқхонадан шўр балиқ сотиб олиб, унинг калласидан шўрва қайнатилди. Қиём вақтида ҳамма чой ичгани ўтириб, чойни узоқ, то терлагунча ичишди. Ҳамма чой ича-ича худди шишиб кетгандай кўринар эди. Шундан сўнг шўрвани катта бир тоғорага қуйиб ўртага қўйдилар. Ҳаммалари шу бир тоғорадан ичдилар. Шўр балиқни эса кампир яшириб қўйди.

Кечқурун кулол жар бўйида ўт ёқиб, қувачаларни хумдо:га солди. Пастдаги ўтлоқда қизлар қўшиқ айтишди. Гармонь чалишди. Сойнинг нариги юзидаги хумдонга ҳам ўт ёқилган. Унда ҳам қизлар қўшиқ айтдилар. Қўшиқ узоқдан оҳангдор ва мунгли эшитилар эди. Қовоқхонада ва унинг атрофида мужиклар говур кўтарарди. Бадмас-

лик билан пойма-пой ашула қилар ва шундай сўкишар эдики, уни эшитганда Ольга бир ирғиб тушиб:

– Вой, шўрим қурсин! – дерди.

Сўкишларнинг ҳеч тинмаганлиги, бир оёғи гўрда бўлган чолларнинг ҳаммадан кўра қаттиқроқ ва узоқроқ сўкинишлари Ольгани ҳайратда қолдирди. Болалар ва қизлар эса бу сўкинишларни эшитиб, ҳеч уялмас, афтидан, ёшликданоқ бунга ўрганиб қолган эди.

Вақт ярим кечадан ўтди. Сойнинг бу ва нариги юзидаги хумдонларда ўт ўчди. Пастдаги ўтлоқда ва қовоқхонада ҳамон ўйин-кулги давом этар эди. Чол билан Кирьяк маст – бир-бирини суяб, бир-бирини турткилаб, Ольга билан Марья ётган омборнинг олдига келишди.

– Қўй, – дерди чол ёлбориб, – қўй... яхши, мўмин хотин... Гуноҳ бўлади..

– Ма-арья! – деб қичқирди Кирьяк.

– Қўй... гуноҳ... бу ёмон хотин эмас.

Иккови сарой ёнида бироз туриб, сўнгра кетишди.

– Севаман мен дала гулларини, чаманзорда гуллар теришни, – деб, чол чинқириб бирданига ашула бошлади.

Сўнгра тупурди. Ёмон бир сўкинди-да, уйга кириб кетди.

#### IV

Кампир Сашани полизни қўриқлагали қўйиб, ғозларни киргизма, деб буюрди. Иссиқ август куни эди. Қовоқхона эгасининг ғозлари галалашиб нариги ёқдан полизга кирсалар бўларди-ку, аммо ҳозир қовоқхона ёнида тўкилиб ётган сулини териб ейиш билан овора эди. Фақат бир эркак ғоз, кампир таёғини қўтариб келмаётибдими, дегандай бўйнини чўзиб қараб қўйди. Бошқа ғозлар паст томондан келиши мумкин эди, аммо булар ҳозир сойнинг нариги ёғидаги ўтлоқда қатор-қатор тизилишиб, ўтлаб юрар эди. Саша бироз турди-да, зерикди. Ғозлар келмаганидан кейин жар бўйига қараб кетди.

Саша у ерда Марьянинг катта қизи Мотъкани кўрди. Мотька катта бир тошнинг устида туриб, черковга қарар эди. Марья ўн уч бола туққан, аммо булардан фақат олти нафари қолган. Буларнинг ҳаммаси қиз, энг катта қизи саккиз ёшда эди. Мотька ялангоёқ, узун қўйлак кийиб, офтоб қизигида турар эди. Офтоб унинг миясини қайнатар, аммо буни сезмай, гошдай қотиб турарди. Саша унинг ёнига бориб, черковга қараб деди:

– Черков худонинг уйи. Одамлар чироқ, шам ёқадилар. худонинг эса қизил, кўк, зангор, кўзга ўхшаган шамчироғи бор. Кечаси черковда худо юради: унинг ёнида биби Марьям билан худо севган Николай дук. дук, дук қадам ташлайди... Қоровул қўрқади. ваҳима босали! –

Саша онасининг гапига ўхшатиб, — сўнгра-чи, ўргилай, қиёмат бўлганда ҳамма черковлар осмонга кўтарилиб кетади.

— Кўн-ғи-роқ би-лан-ми? — деди Мотьяка йўғон овоз билан, ҳар бир ҳижони бўлиб.

— Кўнғироқ билан. Қиёмат бўлганда яхши одамлар жаннатга киради, ёмонлар, баджаҳиллар, ўргилай, дўзахга тушади. Ўтда ёнади. Доим ёнади, ўргилай. Менинг онамга, Марьяга ҳам Худо: «сизлар ҳеч кимни хафа қилмаган эдингиз, шунинг учун ўнг ёққа, жаннатга боринглар» дейди, Кирьяк билан кампирга эса: «сизлар чапдаги дўзахга боринглар» дейди. Рўза тутмай, гўштлик овқат еганлар ҳам дўзахга тушади.

У кўзларини катта-катта очиб юқорига — осмонга қаради-да, деди:

— Киприк қоқмай осмонга қара, фаришталарни кўрасан.

Мотьяка ҳам осмонга қаради. — Орага бир лаҳза жимлик чўкди.

— Кўраётирсанми, — деди Саша:

— Кўринмайди, — деди Мотьяка дўриллаб.

Мен кўраётирман. Кичкина фаришталар учиб юрибди, қанотлари кичкинагина: худди чивиннинг қанотидай лип-лип қилади.

Мотьяка ерга қараб бироз ўйлади-да, сўнгра деди:

— Кампир ўтда ёнадими?

— Ёнади, ўргилай.

Катта тошдан то пастгача бир текисда қияланиб тушган жарликнинг ёнбағрида барра ўтлар ўсган, бу ўт шунча майинки, ушлагинг ёки устида ёттинг келади. Саша ётиб, пастга қараб думалади. Мотьяка ҳам тунтайиб туриб, ерга ётди ва пастга қараб думаланган эди, этаги елкасигача кўтарилди.

— Кулгим қистайди! — деди Саша севиниб.

Яна юмалаш учун иккови юқорига чиқди. Шу вақтда чийиллаган таниш бир товуш эшитилди. Ана энди қўрқишни қаранг! Тишсиз, қоқ суяк букчайган кампир узун таёғини кўтариб полиздан ғозларни қувар ва қичқирар эди:

— Ҳамма қарамларни расво қилди! Қуруб кеткурлар, қирилгурлар, худонинг қаҳрига учрагурлар, ярамаслар, жонинг чиққурлар!

У қизчаларни кўриб қолиб таёғини ташлади, сўнгра ердан хипчин олди-да, қоқ суяк, таёқдек қаттиқ ва дағал қўллари билан Сашанинг бўйнидан ушлаб ура кетди. Саша калтак зарбидан ва қўрққанидан йиғлади. Шу вақтда бир ғоз лапанглаб, бўйнини чўзиб кампирнинг олдига келди-да ғоқ-ғоқ деди. Сўнгра ғозлар олдига қайтиб борганда гўё кампирга ғоқ-ғоқ деганини маъқуллагандай, улар ҳам гағиллашди. Сўнгра кампир Мотьякани тутиб олиб урди. Мотьяканинг этаги яна елкасигача кўтарилди. Сашанинг хўрлиги келиб, кампирни чаққани уйга кирди. Унинг кетидан Мотьяка ҳам кирди, у ариллаб йиғлар, кўз ёшини артмас, юзи сув сепилгандай шалоббо эди.

– Вой ўлай! Мени худо урди, – деди Ольга ҳайрон бўлиб, улар уйга кирганда.

Саша бўлган воқеани айта бошлади. Шу вақтда қарғай-қарғай шовқин солиб кампир келди. Фекланинг аччиғи чиқди, уйда говур-говур кўтарилди.

– Зарари йўқ, зарари йўқ! У бувинг, унга жаҳл қилсанг гуноҳкор буласан. Ҳечқиси йўқ, қизим – деди Ольга оппоқ оқариб, авзойи бузилиб, Сашанинг бошини силади.

Бу доимий шовқин-сурон, очлик ва бадбўй ҳидлар жонига теккан ҳамда ота-онаси туфайли хотини билан қизи олдида хижлатга қолган Николай, печдан оёғини осилтириб, титраб-қақшаб йиғламсираб онасига деди:

– Уни уришга ҳаддингиз сигмайди! Уни уришга ҳеч ҳаққингиз йўқ!

– Печь устидан тушмай ҳаром ўл, сан илтози, сен текинхўрларни бу ерга қайси офат келтирди, – деб бақирди Фекла ғазаб билан.

Саша, Мотька ва бошқа ҳамма қизлар печнинг бурчагига ўтиб Николайнинг орқасига ғуж бўлишиб, индамай, гапга қулоқ солишар ва қўрқувдан юракларининг дукуллаши эшитилиб турар эди. Оилада касали узоққа чўзилган ва тузалиш умиди бўлмаган киши бўлса, шундай дақиқалар бўладики, яқинлари дилларида унга ўлим тилайдилар ва фақат болаларгина яқин кишиларининг ўлиmidан қўрқиб, шу ҳақда ўйлаганда, ваҳимага тушадилар. Қизларнинг нафаслари ичига тушиб Николайга маънос қарашди ва ичларида: бу яқин кунларда ўлади, деб унга кўнгил кўтарадиган, раҳм-шафқатли бирон сўз айтгилари ва йиғлагилари келди.

Николай худди ҳимоя кутгандай Ольганинг пинжига кирди ва секин, титроқ товуш билан деди:

– Жоним Ольга, бунда туришга тоқатим қолмади, худо ҳақи, опанг Клавдия Абрамовнага хат ёз, бор бисотини сотсин, гаровга қўйсин ва бизга пул юборсин. Бу ердан кетамиз. Э, худо!.. Яна бир Москвани кўрсам армоним йўқ, тушимда кўринса ҳам майли!

Кеч бўлиб, уйга қоронғи тушгач, шундай диққинафас бўлдики, гапириш ҳам қийин эди. Баджаҳил кампир қора ноннинг қобигини сувга ботириб бир соатча сўриб ўтирди. Марья сигирини соғиб, пақирда сут олиб келиб скамейкага қўйди. Кампир сутни шошилмасдан, рўза бўлгани учун ҳеч ким ичмайди деб хотиржам бўлса керак, пақирдан қувачага қўйди. Фақат кичкина тарелкага Фекланинг боласига озгина қуйиб берди. Кампир билан Марья қувачани ертўлага олиб тушиб кетганда, Мотька бирдан қўзғалиб, печнинг устидан осилиб тушди-да, қоқ нон тўғраган ёғоч коса турган скамейканинг олдига келиб, тарелкадаги сутдан косага жиндай қўйди.

Кампир уйга қайтиб келиб, яна ўша қаттиқ ноннинг қобиғини кемира бошлади. Саша билан Мотька эса, печнинг устида ўтириб, унга қарашар ва унинг рўзаси бузилганидан энди дўзахга тушади деб хурсанд бўларди. Иккови тинчланиб, ухлагани ётди. Саша тушида қиёматни кўрди: хумдондай катта печь ёқилган, сигирга ўхшаш қоп-қора дев, кампир боя ғозларни ҳайдаганидай, узун таёқ ушлаб, кампирни ўтга ҳайдар эди.

## V

Ҳайит кечаси соат ўн бирдан ошганда пастдағи ўтлоқда ўйнаб юрган қиз ва йигитлар тўсатдан қий-чув кўтариб қишлоққа қараб югуришди: жар тепасида ўтирганлар аввал нима бўлганини пай-қамадилар.

– Ўт тушди! Ўт тушди! Ёндик! – деб бақирган овозлар эшитилди.

Юқорида турганлар қайрилиб қараб, даҳшатли, жуда ғалати бир манзара кўришди. Энг четдаги уйларнинг похол томи устида одам бўйи аланга буралиб ёниб турибди, ундан худди фонтандай ҳар томонга учқунлар сочилмоқда. Олов ловиллаб бир лаҳзада бутун томга туташди ва ўтнинг чарсиллаган овози эшитилди.

Ойнинг юзи хирланди, лопиллаб турган қип-қизил шуъла бутун қишлоқни босди, ерда тутуннинг қора кўланкаси юради, ҳар ёқдан қурум ҳиди келади. Пастда югуришиб юрганларнинг нафаси бўғилди, қалтирашиб, бир-бирларини туртишиб йиглашиб, гаплашишга тиллари келмас, ўтнинг равшан нуридан яхши кўролмай, бир-бирларини танимас эди. Ҳаммаёқ ваҳима ичида эди. Тутун аралаш ўт ичида каптарлар учиб юриши, қовоқхонадагилар ёнғиндан беҳабар, бемалол гармон чалиб, ашулани баралла қўйиб ўтириши, айниқса ваҳимали эди.

Биров бўкириб:

– Семён аканинг уйи куйди, – деди.

Гарчи ёнғин қишлоқнинг нариги томонида бўлса-да, Марья уйнинг олдида бетоқатлик билан йиғлаб, титраб-қаҳшаб қўлларини ишқаб юрибди. Николай ҳам оёғига пийма кийиб чиқди, гўдаклар ҳам кўйлакчан югуришиб чиқдилар. Ўнбошининг уйи олдидаги чўяни чаладилар. Донг, донг, донг... овози кўкка ёйилди, тинмай донгиллаш юракни орзиқтирар, баданни жимиллатар эди. Қари кампирлар иконаларни кўтариб чиқадилар. Ҳовлилардаги қўй, сигир ва бузоқларни дарвозадан кўчага ҳайдаб юбордилар, сандиқ, пўстак, бочкаларни ташқарига олиб чиқдилар. Уйирда отларни тепиб зарар етказганидан йилқига қўшмай қўйилган қора айғир ечиб юборилгач тепиниб, кишнаб бир-икки марта қишлоқнинг у бошидан-бу бошига чопиб ўтди, бирдан арава олдида тўхтаб, орқа оёғи билан аравани тепа бошлади.

Сойнинг нариги томондаги черковда кўнғироқ ҳам чалинди.

Ёнган уй олди иссиқ ва шундай ёруғ эдики, ердаги ўт-ўланларнинг ҳар бири кўринарди. Ташқарига чиқарилган сандиқларнинг бири устида чўмичбурун, шапкасини қулоғигача бостириб кийган, эгнида нимча Семён ўтирарди. Семённинг хотини мукка тушиб ҳушсиз, инграб ётар эди. Саксонларга бориб қолган, бўйи бир қарич, соқоли икки қарич дегандек, узун соқолли пакана бир чол қўлида оқ тугун билан бошланг шу орада юрибди, чол бу ерлик бўлмаса-да, ёнғинга сабаб бўлганга ўхшайди. Унинг тепакал бошида ўтнинг шуъласи акс этади. Ўзи ва сочлари лўлидек қоп-қора оқсоқол Антип Седельников болта билан уй олдига келиб дарчаларни уриб туширди, сўнгра негадир уйнинг эшиги олдидаги айвончани буза бошлади. У:

– Хотинлар, сув! Машинани келтир! Айлантир! – деб қичқирарди.

Яқиндагина қовоқхонада кайф суриб ўтирган кишилар сув сепадиган машинани судраб келардилар. Буларнинг барчаси маст, гандираклар йиқилар, ҳаммаларининг юзларида ожизлик ифодаси бор, кўзлари ёш эди.

Оқсоқол ҳам маст, у:

– Қизлар, сув! Буёққа бур! – деб қичқирарди.

Хогин-қизлар пастдаги булоққа тушиб челак ва бочкаларни тўлдириб сув келтирадилар, сувни машинага қуйиб яна югурганча сувга кетадилар. Ольга ҳам, Марья ҳам, Саша ҳам, Мотья ҳам сув ташидилар. Хотинлар ҳам, болалар ҳам машинани босмоқдалар, машинанинг ичаги пишиллаб, сув сепиб турибди. Оқсоқол сувни ҳали эшикка, ҳали деразага қаратиб, баъзида бармоғи билан тўсади ва бу сабабдан сув баттарроқ пишиллайди.

Ҳар томондан:

– Қандингни ур, Антип! Барақалла! – деган овозлар чиқади.

Антип бўлса уйнинг даҳлизига, ўт ичида кириб, ундан қичқиради.

– Машинани бос! Мўминлар, гайрат қилинг, бундай балодан сақласин!

Мужиклар гўж-гўж бўлиб, анграйиб, ўтга қараб турадилар. Нима қилишни ҳеч ким билмас, ҳамма ҳайрон, атрофда эса похол, бугдой боғлари фарам-фарам. Кирьяк билан отаси чол Осип ҳам шундалар, икковларининг ҳам кайфи тароқ. Чол бундай бемалол кайф суриб юрганидан хижолат тортгандай ерда ётган хотинга қараб:

– Онахон, мунча ўзингни қийнайсан! Уйинг бўлса хатга олинган. Ҳукумат пули. Қайгириб нима қиласан! – деди.

Семён ҳар кимга бир гапириб, ўтнинг нимадан чиққанини сўзлар эди:

– Тугун кўтариб юрган ҳалиги мўйсафид генерал Жуковнинг хизматкори... Худо раҳмати генералимизнинг ошпази эди. Кечқурун

келиб: «Бир кеча кўниб кетай...» деб сўради... Маълумки, бир стакандан арақ ичишдик, ўзингиз биласиз-ку... хотиним самовар қўймоқчи бўлди, мўсафидга чой бериш керак эди. Бемаҳилда фалокат босиб, самоварни даҳлизга қўйган экан, карнайидан чиққан олов шипдаги похолга уриб, шу фалокат бўлди, ўзимизнинг ёниб кетишимизга сал қолди. Мўсафиднинг шапкаси ҳам ўтда қолди, фалокат босди.

Чўянни тинмай чаляптилар, сойнинг нариги ёғидаги черковнинг кўнғироги ҳам ҳар дамда чалиниб турибди. Ольга ўтда ярқиллаб, олов алангасидан қизарган қўйларга ва тутун ичида учиб юрган қизғиш каптарларга ваҳима билан қараб, ҳали пастга, ҳали юқорига ҳарсиллаб чопар эди. Унинг назарида кўнғироқнинг овози тигпаррондек юрагига қадалаётгандай, ёнгин сира тугамайдигандай, Сашаси йўқолиб қолгандай эди... Уйнинг шипи гумбирлаб қулаб тушганда, энди бутун қишлоқ ёниб тушади, деган фикр унинг тинқасини қуритди, сув ташишга дармони қолмай, челагини ёнига қўйиб, жар бўйида ўтириб қолди. Унинг ёнида пастроқда бирталай хотинлар ўтириб, азага келгандай йиғлашарди.

Шу пайтда нариги томондаги помешчикнинг гумашта ва хизматкорлари икки аравада ўт ўчирадиган машина келтирдилар. Тугмалари очиқ оқ кийим кийган ёшгина бир талаба ҳам келди. Болталар билан уйни буза кетдилар. Ёниб турган ёғоч деворга нарвон қўйиб, бирданига беш киши чиқди. Ҳаммадан аввал ҳалиги талаба чиқди. У қипқизарган, бўғилиб бақирар, ўт ўчиришнинг машқини олган одамга ўшар эди. Уйнинг ёғочларини, оғилхона ва четан деворни бузиб ташладилар, гарам қилиб қўйилган яқиндаги пичанни ташиб кетдилар.

Тўпланган халқ орасидан:

– Буздирманг! Бузгани қўйма! – деган товушлар чиқди.

Кирьяк ғайратга кириб, нариги томондан келганларнинг уйни бузишларига йўл қўймаслик учун, дадиллик билан уйга қараб юрди. Лекин помешчикнинг хизматкорларидан бири уни қайтариб, бўйнига бир солди. Бошқалар кулишди. Хизматкор яна бир урди, Кирьяк йиқилиб тушди, сўнгра эмаклаб орқасига қайтди ва одамлар орасига кириб кетди.

Нариги томондан шляпа кийган чиройли икки қиз келди, – ҳалиги талабанинг сингиллари бўлсалар керак. Қизлар нарироқда туриб, ўтни томоша қиладилар, уйдан бузиб чиқарилган ёғочлар ёнмасалар ҳам тутаб ётардилар, талаба сув сепадиган ичакни гоҳ бу ёғочларга, гоҳ турган одамларга, гоҳ сув ташиётган хотинларга қаратиб сув сочар эди.

Қизлар хавотир олиб, йигитдан койигандек:

– Жорж! Жорж! – деб қичқирардилар. Ўт ўчди. Одамлар тарқала бошлаганларида тонг ёришиб қолган эди, ҳамманинг ранги ўчиб, сўррайган... Осмонда юлдузлар сўниб, тонг энди ёришиб келаётган

чоғида ҳамиша шундай кўринади. Мужиклар тарқалиб кетаётганда ҳазиллашиб кулар, генерал Жуковнинг ошпазини мазах қилиб, унинг куйган шапкасини аскияга оларди. Улар ёнғин чиқариб ўйнашгилари бор, ёнғиннинг бундай тез тугаганидан ҳатто ачингандай кўринадилар.

Ольга талабага қараб:

— Бойвачча, сиз ўт ўчиришга уста экансиз. Бизнинг Москвага борадиган экансиз, унда ҳар куни ўт тушиб туради, — деди.

Қизлардан бири:

— Сиз москвалимисиз, — деб сўради.

— Балли. Эрим «Славян бозори»да ишларди. — Совуқдан қалтираб, онаси пинжига тикилиб турган Сашани кўрсатиб, — бу қизим, у ҳам москвалик, — деди.

Қизлар талабага французчалаб бир нарса дедилар, у Сашага бир танга берди. Чол Осип бунни кўргач илжайиб, юзида тамагирчилик аломати кўринди.

— Бойвачча, худога шукурки, шамол бўлмади, шамол турганда бир соатга қолмай ёниб тушардик, — деди у талабага қараб. Сўнгра овозини андак пасайтириб, уялинқираб яна деди, — мартабангиз улуг бўлсин, сахий жаноблар, эрталаб совуқ, андак илинқираб олсак яхши бўларди. Илтифот қилиб ярим шиша араққа етадиган хайр қилсангиз.

Унга ҳеч нарса беришмади, у гулдираб койинди-да, уйига қараб кетди. Ольга жар бўйида туриб, ҳалиги икки араванинг кечувдан ўтишини, бойваччаларнинг ўланзордан боришларини томоша қилиб турди. Нариги ёқда уларнинг файтунлари турибди. Ольга уйга қайтиб келгач, шодлик билан эрига айтар эди:

— Шундай яхши, шундай чиройликки, асло қўяверасиз! Қизлар хурга ўхшайди.

Уйқусираб турган Фекла жаҳл билан:

— Ер ютсин уларни! — деди.

## VI

Марья ўзини бахсиз ҳисоблар ва ўзига ўлим тилар эди. Фекла эса бу турмушдан рози, қашшоқлик, ифлослик, тинимсиз сўкиш унга ёқар эди. Нима берсалар суриштирмасдан ер, тўғри келган жойда ётиб кетаверар эди. Ювиндини шундоққина остонага тўкиб, тўккан ювиндисини ялангоёқ босиб кетаверар эди. У Ольга билан Николайки биринчи кунданоқ ёмон кўриб қолди, бунинг сабаби шу эдики, Фекла яхши кўрган бу турмушни улар ёмон кўрардилар.

— Кўраман, бу ерга келиб нима еркинсиз, москвалик аслзодалар! Кўраман! — дерди Фекла улар ҳолига кулиб.

Сентябрь ойининг бошида, бир кун эрталаб. Фекла бирданига икки челақ сув кўтариб келди. совуқдан қипқизариб, ҳуснига-ҳусн қўшилганди. Шу пайтда Марья билан Ольга ўтириб, чой ичмоқда эди.

Буни кўрган Фекла уларга теккизиб:

— Ҳа, қанд-чой ичинглар! — деб қўйди. Сўнгра челақларни ерга қўяркан, зарда билан Ольгага яна гап отиб, — бойваччаларни қаранг! Ҳар кун чой ичишни хўп одат қилиб олишибди! Чой ичабериб тагин қоринларинг ёрилмасин! Москвада хўп яйраб, семириб юрган-да, семиз, бақалоқ!

Сўнгра обкаш билан Ольганинг елкасига шундай туширди, икки овсин чапак уриб:

— Вой, шўрим курсин, — деб қолди.

Сўнгра Фекла сой бўйига кетаётиб шундай баланд овоз билан қарғаб кетдики, уйда ўтирганларга аниқ эшитилар эди.

Кеч кирди. Узун куз кечаси бошланди. Уйда ипак ўрардилар. Фекладан бошқа ҳамма ипак ўраш билан машғул. Фекла сойнинг нариги томонига кетган. Ипакни яқиндаги фабрикадан олардилар. Ҳаммалари бир бўлиб ҳафтада йигирма тийиндан ортиқ пул ишлас эди.

— Жаноблар қўлида эканимизда яхши эди, — деди чол ипак ўраркан. — Вақтида ишлаб, вақтида ухлаб. вақтида овқат ердик. Тушда карам шўрва билан бўтқа, кечкурун яна шу овқат. Бодринг билан карам мўл, хоҳлаганингча еявер. Қаттиққўллик ҳам баравж эди. Ҳар ким ўз ишини билар эди.

Фақат битта чироқ тутаб, хира ёниб турар эди. Биров чироқ олдини тўсиб, ойнага соя тушса ойдин равшан кўринарди. Чол Осип салмоқлаб, озодликдан илгари<sup>4</sup> деҳқонларнинг қандай яшаганларини, ҳозир бундай муҳтожлик, бундай қашшоқлик ичида қолган жойларда, бир замонлар този итлар билан ов қилиниб, ов вақтида мужикларга арақ ичирганларини, овда ушланган паррандаларни араваларга солиб Москвадаги бойваччалар учун олиб кетганларини, ёмонларни дарра билан уриб. Твер музофотига бадарға қилинганини, яхши одамлар кўп иномлар қилинганини гапириб кетди. Кампир ҳам ундан-бундан гапириб берди. Кампир ҳеч нарсани унутмабди, кўрганлари ҳаммаси эсида. Кампир, эри бузуқ, фоҳишабоз бўлса-да, ўзи жуда тақводор бўлган бекаси тўғрисида сўзлаб берди. Унинг ҳамма қизлари ножўя одамларга теккан. Бири арақхўрга, бири мешчанга теккан экан, яна биттасини олиб қочиб кетганлар ( у маҳалда ёш бўлган кампир қизни олиб қочишга ёрдам

---

<sup>4</sup> Бу уринда 1861 йилда, Александр II замоннда деҳқонларни крепостной ҳуқуқдан озод қилмасдан илгиринги авҳол гапирилганди.

берган экан), қизларининг ҳаммаси, оналари сингари доғ-ҳасрат билан тез кун ичида ўлиб кетган экан. Кампир буларни эсга олиб, ҳатто ўпкаси тўлиб, кўз ёш ҳам қилиб қўйди.

Тўсатдан биров эшикни қоқиши билан ҳаммалари чўчиб тушдилар.

– Осип амаки, бир кеча уйингда қўндир!

Генерал Жуковнинг ошпази, шапкаси ёнғинда куйган, пакана, тепакал мўйсафид кириб келди. У ўтириб гап тинглади-да, бўлиб ўтган ҳар хил воқеаларни эслаб, гапга киришди. Николай печь устида оёғини осилтириб ўтириб, мўйсафиднинг сўзларини тинглар ва нуқул жаноблар замонида қандай овқатлар пиширилганини сўради. Битки, котлетка, ҳар хил шўрвалар, қовурмалардан гаплашдилар, ҳамма нарса эсида яхши турган ошпаз бу вақтда пиширилмайдиган овқатлар номини айтар эди. Чунончи буқа кўзидан пишириладиган «наҳори» деган овқат бор экан.

– Марешаль деган котлетка у маҳалда ҳам бўлармиди? – деб сўради Николай.

– Йўқ.

Николай назарга илмагандай бошини чайқаб:

– Эй, сизлар ҳам ошпазми! – деб қўйди.

Қизлар печь устида туриб, бақрайганича пастга боқар, улар булутли осмондаги юлдузлардек уймалашиб, жуда кўпдай кўринарди. Айтилаётган гаплар уларга ёқар, улар уҳ тортиб, ҳаяжонланиб турар, қувончдан ва кўрққандан ранглари ўчар эди. Ҳаммадан ҳам қизиқ воқеани гапирган кампирнинг сўзини улар нафасларини ичга ютиб, қимирлагани ҳам кўрқиб, жим тинглардилар.

Ҳамма ҳеч нарса демай, жимгина ухлашга ётди; хотинлардан кўнгиллари безовта бўлиб, ҳаяжонга келган кексалар ёшликнинг яхшилиги тўғрисида хаёл суриб кетдилар, нима бўлса-да, ёшликдан унутилмас шодлик, дилдор хотира қолади, кексалик қандай совуқ, қандай машъум, ўлим яқинлашиб келмоқда, уни ҳатто ўйламаган яхши! Чироқ ўчди... Қоронғилик, ойнинг ёриғида ярқираб турган икки дарча, жимлик, беланчакнинг ғирчиллаши негадир умрнинг ўтканини, ўтган умрни асло қайтариб бўлмаслигини эслатарди... Одам мудраб, андак ўзини унутиши билан биров елкасига тегиб, юзига дам уриб уйғотади-ю, шу билан уйқу қочади, бутун бадани увушган, ўлим хаёли миядан сира чиқмайди. У ёнбошга айланса ўлим эсидан чиқади, лекин муҳтожлик, овқат ғами, унинг қимматлангани тўғрисидаги эски фикрлар бошидан кетмайди, аммо бироздан кейин умрнинг ўтгани, уни қайтариб бўлмаслиги яна эсга тушади...

Ошпаз уҳ тортиб:

– Эй Парвардигор! – деб қўйди.

Биров секин-секин ойнани чертди. Фекла қайтиб келган бўлса керак. Ольга ўрнидан туриб, эснаб, шивирлаб дуо ўқиди ва эшикни

очди, сўнгра даҳлиз эшигининг тамбасини тортиб чиқарди. Лекин ҳеч ким кирмади, фақат кўчадан гуриллаб совуқ кирди ва ойнанинг ёруғи тушди. Очиқ эшикдан жимжит бўш кўча, осмонда сузиб кетаётган ой кўринди.

– Ким? – деди Ольга.

– Мен, – деган жавоб эшитилди.

Эшик олдида қипяланғоч Фекла деворга суяниб турарди. Совуқдан қалтираб, тиши тишига тегмас, ой ёруғида оппоқ, чиройли ва ғалатиноқ кўринди. Баданидаги соялар, терисидаги ойнанинг жилваси, айниқса қора қошлари ва диркиллаб турган кўкраги аниқ, равшан кўринарди.

– Анав томондаги баттоллар кийимларимни ечиб олиб, шу ҳолимда қўйиб юбордилар... Қипяланғоч келдим. Бирор кийим келтир, – деди Фекла.

Ольга ҳам қалтираб, секингина:

– Уйга кирсангиз-чи! – деди.

– Чол-кампир билиб қолмасинлар.

Дарвоқе, кампир безовталаниб, валдирай бошлагач, чол ҳам: «Ким ундаги» деб сўради. Ольга ўз юпкаси билан кўйлагини келтириб Феклага кийдирди, сўнгра икковлари эшикни тиқирлатмасдан, секингина уйга кирдилар.

Кампир ким келганини фаҳмлаб жаҳл билан:

– Сенмисан барно? Ҳа, саёқ юрмай жуванмарг бўлгур! – деб қарғади.

Ольга Феклани ураркан:

– Ўргилай, майли, майли хафа бўлма – деб шивирлади.

Яна жимлик бошланди. Уйда ҳамманинг уйқусида ҳаловат йўқ, ҳар кимни бир бало безовта қиларди. Чолнинг бели оғрир, кампир ташвиш ва жаҳлдан, Марья қўрқувдан, болалар қўтир ва очликдан ухлаёлмас эди. Бу кун ҳам уларнинг уйқусида ҳаловат бўлмади. Ҳамма безовта бўлиб, ағанашар, уйқусирар, сув ичгани турарди.

Фекла тўсатдан дағал овоз чиқариб, хўнграб юборди, аммо дарҳол ўзини босиб олди, фақат пиқиллаб йиғлагани тобора пасайиб, бора-бора ўчди. Гоҳ-гоҳ сойнинг нариги ёғидаги соатнинг жаранлагани эшитилди; аммо соат ғалати: аввал бешга, кейин учга жом уради.

Ошпаз уҳ тортиб:

– Эй Парвардигор! – деб кўйди.

Деразадан қараганда ойдинми ёки тонг отиб қолдими, билиш қийин эди. Марья туриб ташқари чиқди, ҳовлида сигир соғаркан: – «хў-ўш, хў-ўш» дегани эшитилиб турибди. Кампир ҳам ташқари чиқди. Уй ичи қоронғи бўлса-да, буюмлар кўринар эди.

Кечаси билан ухлаган Николай печдан тушди. Кўк сандиқчасидан хизматда киядиган тўнини олиб кийди, сўнгра дераза олдида келиб

енгларини ростлаб, этагини ушлаб боққач, илжайди. Сўнгра тўнини авайлаб ечди-да, сандиққа солиб қўйгач, яна ётди.

Марья қайтиб келиб печга ўт ёқди. Афтидан уйқуси чала бўлса керак, юрган йўлида эснар эди. Тушида бирор нарса кўрганми ёки кечаги хотиралар эсига тушдими, печь олдида ҳузур қилиб бир керишди-да:

– Йўқ, ҳар қалай, эркинлик яхши, – деб қўйди.

## VII

Улуғ келдилар, – приставни қишлоқда улуғ деб атардилар. Унинг қачон ва нега келиши бир ҳафта илгари қишлоққа маълум бўларди. Жуковада атиги қирқ хонадон бўлса-да, подшолик хазинаси ва земствога тўланадиган боқиманда икки минг сўмдан ошиб кетган эди.

Пристав қовоқхонага келиб тушди. Бунда у икки стакан чой «шимиргач», оқсоқол уйига пиёда жўнади. Оқсоқолнинг уйи олдида боқимандаси бор бир талай одам тўпланиб турарди. Оқсоқол Антип Седельников ёш, ўттиздан сал ошган, сержаҳл бўлиб, камбағал, солиқларни вақтида тўламаса ҳам, доим улуғлар тарафини олар эди. Оқсоқоллиги ўзини юпантириб, қўлида ҳукумати борлиги ёқса керакки, бунга қаттиққўллик билан намойиш қилар эди. Йигинларда ундан ҳамма кўрқар, унинг айтганидан чиқмас эди. Баъзида қўчада ёки қовоқхона олдида биронта мастни кўриб қолса, қўл-оёғини боғлаб авахтага қамар эди, бир кун ҳатто, Осип ўрнига – йигинга келиб қаргайверган кампирни ҳам авахтага бир кеча-кундуз қамаб қўйган эди. У шаҳарда турмаган, ҳеч китоб ўқимаган бўлса-да, аллақаерлардан ҳар хил пурим сўзларни билиб олиб, бу сўзларни гапирганда такрорлашни яхши кўрарди, буларни одамлар яхши тушунмаса ҳам, оқсоқолни ҳурмат қилади.

Осип солиқ дафтари кўтариб, оқсоқолнинг уйига кириб келганда, икки чеккасидан узун бакн қўйган, кулранг камзул кийган, озгин мўйсафид уйнинг тўрида столда ўтириб бир нарса ёзар эди. Уй озода, деворларга турли журналлардан қирқиб олинган ҳар хил суратлар ёпиштирилган, иконалар осилган, кўзга кўринарли жойда эски булғор подшоси Баттенбергнинг сурати осилган. Стол олдида Антип Седельников қўлларини қовуштириб турибди.

Гал Осипга келганда Антип приставга қараб:

– Жаноби олийлари, бу кишининг бир юз ўн тўққиз сўм қарзи бор. Ҳайит олдида бир сўм берганича, бошқа бир чақа бергани йўқ, – деди.

---

<sup>1</sup> Александр Баттенберг – 1879 йилда рус подшоси Булғория тахтига ўтқизган немис тураси. 1886 йилда Александр III газабига дучор бўлиб, тахтдан кечиб Булғорияни ташлаб кетишга мажбур бўлган.

Пристав Осипга қараб сўради:

– Жигарим, нега бундай қилдинг?

Осип ҳовлиқиб гап бошлади:

– Раҳм-шафқат қилинг, жаноби олийлари, ўтган йил Луторецкийлик бой «пичанингни менга сот» деб жуда қистаб қўймади. Сотсам сотай дедим. Юз путча пичанни бола-чақам тўқайда ўриб қўйган эди, сотиш учун. Шундай қилиб битишдик... Ҳаммаси жойида, ўз хоҳишим билан битишдик...

Осип оқсоқол устидан арз қилмоқчи бўлиб, бошқа мужикларни гувоҳга чақирган тарзда гапириб, бир уларга қарар, терлаб-пишиб, кўзлари жавдирар, газабланар эди.

Пристав Осипга қараб:

– Нима деяётганингни тушунмайман, – деди. – Мен сендан нега боқимандани тўламадинг, деб сўрайман... Ҳеч қайсингиз тўламайсиз, сизлар учун мен жавобгар бўлайми?

– Курбим келмайди!

Оқсоқол гап қотиб:

– Жаноби олийлари, бу гаплар тагсиз, Чикильдеевлар бечоралар тоифасидан, бу тўғри, лекин марҳамат қилиб бошқалардан сўрасангиз ҳаммасининг сабаби бор – арақхўрлар, сўнгра ҳаммалари жуда ҳавойи бўлиб кетганлар. Ҳеч нарсага тушунмайдилар, нодонлар, – деди.

Пристав алланарсалар ёзди-да, сўнгра Осипга қараб, худди сув сўраётгандай оҳистагина, койимасдан:

– Бор йўқол, – деди.

Бироздан кейин пристав кетди. У йўтала-йўтала жўнгина шалди-роқ аврасига чиқаётганда, ҳатто унинг чўзинчоқ қоқ суяк орқасига қараганда ҳам, Осип, оқсоқол, Жуково қишлоғидаги боқимандалар ҳам аллақачон эсидан чиққанлиги, фақат узининг юмушлари билан машғуллиги кўриниб турарди. Пристав бир чақирим жойга ҳам бормасдан, бир маҳал Антип Седельников Чикильдеевлар уйидан самовар кўтариб чиқиб қолди, унинг кетидан кампир чинқириб, ҳарсиллаб келарди.

– Бермайман! Қуриб кеткур, бермайман дедим, бермайман!

Антип қадамани катта-катта ташлаб, илдам келаётибди, мункайган кампир бўлса энтикиб, йиқилиб-сурилиб газаб билан унинг кетидан борарди. Кампирнинг рўмоли елкасига тушган, кўкиш сочларини шамол учирарди. Кампир бирданига тўхтади-да, худди кўзғолон кўтарган хотиндек кўкрагига муштлаб, дод-вой кўтариб, бақира бошлади:

– Мўминлар, худодан кўрққанлар! Шўрим кўрсин, поймол бўлдим! Дўстлар, булар дастидан дод! Вой, вой... болаларим, додимга етинг.

Оқсоқол кампирга жиддий тусда:

– Ҳой кампир, ақлингни йўқотма! – деди.

Чикильдеевлар уйи самоварсиз бутунлай бефайз бўлиб қолди. Самовардан ажралиш уйнинг ор-номусини таҳқир этиш ва ҳақорат қилишдай туюлди. Оқсоқол стол, ҳамма скамейка, ҳамма хурма-чаларни олиб кетганда бунчалик ҳувуллаб қолмас эди. Кампир шовқин солар. Марья йиғлар, унга қараб қизлар ҳам йиғлар эди. Чол ўзини айбдор билиб, бир бурчакда ғамгин ва хомуш ўтирарди. Николай ҳам жим. Кампир Николайни яхши кўрар ва унга раҳми келар эди, лекин энди раҳм-шафқатини ҳам унутиб, тўсатдан унинг устига ўдағайлаб борди ва муштини башарасига ниқтаб, таъна қила бошлади:

– Ҳамма бало сенда, ёзган хатларингда «Славян бозори»да ойига эллик сўмдан пул топаман, деб мақтанар эдинг, нега бизга кўпроқ пул юбормадинг! Нега келдинг, яна бола-чақанг билан келибсан? Ўлиб қолсанг кўмишга пул қани?..

Николай, Ольга ва Сашага қараган одам ачинар эди.

Чол йўталиб шапкасини қўлига олди-да, оқсоқолникига қараб кетди. Қоронги тушиб қолган эди. Антип Седельников печь олдида утириб лунжини шишириб, бир нарсани пайванд қиларди. Ис-тутун бурқсарди. Чикильдеевларнинг болаларига ўхшаган озгин, ирkit болалари ерда уймалашиб юрибди. Сепкил юзли, қорни чиққан хунуккина хотини ипак ўраяпти. Бу оила қашшоқ ва бечора, ёлғиз Антипгина чиройли, азамат йигитдек эди. Курси устида қаторасига бешта самовар турибди. Чол, Баттенберг суратига қараб чўқингач, айтди:

– Антип, раҳминг келсин, самоварни бер! Исо пайғамбар ҳақи, бер!

– Уч сўм олиб келсанг, оласан.

– Курбим келмайди!

Антип лунжини шишириб ўтти пуфлаб, ўт ловуллаб ёнар ва самоварларда шуъласи кўринар эди. Чол қўлидаги шапкасини ёғимлар, бироз уйлаб кейин яна:

– Бер! – деди.

Қорачадан келган оқсоқол бу онда қоп-қорайиб жодутарга ўхшаб кетди. Оқсоқол Осипга жаҳл билан қараб, бидирлаб айтди:

– Ҳар нарса қилса, земство бошлиғи қилади. Йигирма олтинчида буладиган катта мажлисда оғзакими ёки ариза ёзибми шикоят қилақол.

Осип ҳеч нарсага тушунмади, лекин шу билан қаноат ҳосил қилиб, уйга қайтиб кетди.

Орадан ўн кунча ўтгандан кейин, пристав яна келиб, бир соатча турди-да, қайтиб кетди. Бу кунларда изғиринли қора совуқ эди. Сойнинг суви музлаган бўлса ҳам, қор ёққани йўқ, одамлар йўл-сизликдан жуда қийналиб қолган эди. Бир кун ҳайит арафасида кеч-қурун Осипнинг қўшнилари гаплашиб ўтиришгани келдилар. Ҳайит оқшомида юмуш қилиш гуноҳ бўлганидан чироқ ёқмасдан қоронғида

Ўтирдилар. Анчагина нохуш хабарлар бор эди. Чунончи боқиманда учун икки-уч хонадоннинг товуқларини тортиб олиб, волост маҳкамасига юборган эканлар, уларга қарайдиган одам бўлмаганидан ҳаром ўлиб қолипти. Бир неча қўйнинг оёқларини боғлаб аравага солиб юборган эканлар, ҳар қишлоқда аравадан-аравага солиб бир қўйни ўлдириб қўйибдилар. Энди айб кимда деб можаро қилиб ўтиришипти.

— Кимда бўларди, земство-да, — дерди.

— Албатта, земствода!

Земствонинг нималигини ҳеч қайсилари билмасаларда, бутун айбни земствога юклардилар, боқимандалар можаросида ҳам, жабр-зулмларда, ҳосилсизликда ҳам земствони айблардилар. Фабрика, дўкон ва карвон саройлари бўлган бадавлат мужиклар земствога вакил бўлиб,<sup>6</sup> қайтиб келганларидан кейин норози бўлиб, фабрика ва қовоқхоналарда земствони сўка бошладилар ва шундан бери земствони сўкиш одат бўлиб қолди.

Худо қор бермаяпти, ўтин кетирай десак, қатқалоқдан на пиёда юриб бўлади, на отлиқ дейишар эди. Бурун, бундан 15 — 20 йил аввал Жуково қишлоғида бўладиган суҳбатлар анча мазали бўлар эди. У вақтда ҳар бир кекса кишининг қиёфасида аллақандай сир бордай, қандайдир бир нарсани биладигандай, алланарсаларни кутгандай кўринарди. Олтин муҳрли ёрлиқлар, ер тарканаси, янги ерлар, ёмбилар тўғрисида аллақандай киноя билан сўзлашар эди. Энди жуковоликларнинг ҳеч қандай сирли сўзлари йўқ, бутун турмушлари рўёбда, кафт устида: муҳтожлик, очлик, қор ёғмаганлиги ҳақида сўзлашади, холос...

Гап соп бўлиб, жим бўлдилар. Сўнгра яна товуқлар, қўйлар эсларига тушиб, айбдор кимлиги тўғрисида можаро қила бошладилар.

Осип хафаланиб:

— Земство айбли-да, бошқа ким бўларди, — деб қўйди.

## VIII

Қишлоқнинг катта черкови олти чакрим наридаги Косогоровда бўлиб, одамлар бу жойга фақат иши тушганда, яъни болаларига ном қўйиш, никоҳ қилиш, жаноза ўқиш лозим бўлганда борар эди. Ибодат қилишга сойнинг нариги бетидаги черковга борарди. Байрам кунларида, сўнгра ҳаво очик кунларда қизлар яسانيб, гала-гала бўлиб кундузи ибодатга борарди. Қизлар ранг-баранг — қизил, кўк, сариқ қўйлак кийиб, ўланзордан ўтиб бораётганларида уларга қарасангиз кўнгил шодланарди. Ҳаво булут бўлган кунлари ҳаммалари уйда ўти-

<sup>6</sup> Земство вакили — земство маҳкамасига деҳқонлардан сайланган нақил. Бу сайловда қатнашмоқ учун анча давлатманд бўлмоқ керак бўлганидан нуқул бойлар, яъни қулоқлар сайланардилар.

рар эди. Фитр рўзани черковнинг жиловхонасида берардилар. Фитр-ни вақтида бермаган кишилар бўлса, ҳайит куни поп хоч кўтариб уйма-уй юриб, ўн беш тийиндан йиғиб олар эди.

– Чол худога ишонмас ва шу сабабдан асло уни эсига олмас эди. Файри табиий ҳодисаларга ишонар ва лекин буни ёлғиз хотинларга тегишли деб биларди. Унинг олдида диндан ёки мўъжизадан гапирсалар ва унга биронта савол берилса, хушёқмаслик билан чаккасини қашиб:

– Ким билади дейсан-а! – деб қўярди.

Кампир худога ишонарди-ю, лекин ундаги бу ишонч аниқ ва равшан эмас эди. Унинг хаёли алғоқ-далғоқ, гуноҳлар, ўлим, имонни сақлаш эсига тушди дегунча, муҳтожлик ташвишлар дарров хаёлини олиб қочарди-да, ҳозиргина ўйлаб турган нарсаларни эсдан чиқарарди. Дуоларни эсдан чиқариб қўйган, кечкурунлари ётар олдида иконалар олдига келиб, шивирлаб:

– Қозон шаҳаридаги азиз авлиёларга, Смоленск шаҳаридаги азиз авлиёларга, биби Марьямга сиғинаман... – дерди.

Марья билан Фекла чўқинар, ҳар йил рўза тутар, аммо ҳеч нарсага тушунмасдилар. Болаларига ибодатни ўргатмас, худо тўғрисида ҳеч нарса демас, ҳеч қандай одоб-қоида ўргатмас, фақат рўзада гўштли ва мойли овқат едиртирмасдилар. Бошқа оилаларда ҳам шундақа, худога ишонган, тушунган одам кам эди. Лекин шундай бўлса-да, ҳамма муқаддас китобларни ҳурмат қилар, севар эди, бироқ, китоб йўқ, ўқиб тушунтириб берадиган одам топилмас эди, шунинг учун ҳам Ольга баъзида инжил ўқиганидан уни иззат ва ҳурмат қилиб, у билан Сашани сизлаб гапиришарди.

Ольга қўшни қишлоқлар ва икки монастыр, йигирма етти черкови бўлган уезд шаҳаридаги жомеларда бўладиган ибодат ва тантанага кўп борар эди. Ольга меровроқ эди, шу сабабдан тоат-ибодатга кетганида, бола-чақасини бутунлай унутар, сўнгра уйига қайтаётганида эри билан қизи борлиги эсига тушиб, шодланар ва хурсандликдан илжайиб:

–Худо марҳамат қилди! – дерди.

Қишлоқда бўлган ҳар бир иш унинг наздида қабоҳат эди ва диққатини оширарди. Байрамларнинг ҳаммасида Азиз Илья, Успенье, Воздвиженья кунлари ичишарди. Покров куни Жуково қишлоғида байрам қилиниб, эркалар уч кун муттасил ичишди. Жамоа пулидан эллик сўмни ичкиликка сарф қилдилар, сўнгра ҳар хонадондан арақ пули йиғиб олдилар. Байрамнинг биринчи кунинда Чикильдеевларнинг қўйи сўйилди, эрталаб ҳам, тушда ҳам, оқшом ҳам беармон едилар, сўнгра болалар кечаси уйғониб ҳам едилар. Кирьяк уч кунгача хўп ичди, ҳатто шапкаси билан этигини ҳам сотиб ичди. Марьяни шундай дўппосладик, бечорага сув сепиб зўрға

Ўзига келтирдилар. Кейин ҳамма хижолат тортиб, ўз қилмишидан ўзи жирканди.

Малайбод, деб ном чиқарган Жуково қишлоғида ҳам озиб-ёзиб бир куни катта диний байрам бўлди. Август ойи эди, хоч, туғ ва аламларни кўтариб, қишлоқма-қишлоқ айлантириб чиқдилар. Бу маросим Жуковога келадиган куни ҳавони булут босди; қизлар эрталаб ранг-баранг кийим кийиб, ясаниб, пешвоз чиқишди. Кечга яқин хоч кўтариб, бошлаб келишди, бу чоғ сойнинг нариги бетидаги черков кўнғироғи чалинди. Қишлоқнинг ўз одамлари ва бегоналар тўпланиб, кўча тўлди. Шовқин-сурон, тўполон, қий-чув... Чол, кампир, Кирьяк ҳаммалари хочга қўл чўзиб, унга илтижо қилар, кўзларини жавдира-тиб, йиғлаб:

– Мададгоҳимиз! Волидаи меҳрибонимиз! – дедилар.

Худди ҳамманинг қулфи дили очилиб, ер билан осмон ўртаси бўш эмаслигини бирданига англагандек, бойлар ва золимлар эгалламай қолган нарсалар ҳам бордай, хўрлик ва ҳақоратлардан, қуллик исканжасидан, тоқат қилиб бўлмайдиган ҳаддан ташқари муҳтожликдан, даҳшатли арақдан ҳимоя қилувчи меҳрибон бордай туюларди.

Марья ҳўнграб:

– Пушти паноҳимиз! Волидаи меҳрибонимиз! – деб йиғлар эди.

Тоат-ибодат тугади, хочларни олиб кетдилар, барча ишлар яна эски изига тушди, қовоқхонадан яна ҳақорат ва мастларнинг ғалвалари эшитилаверди.

Ўлимдан фақат бадавлат мужиклар қўрқардилар. Улар бойиган сари диллари сусайиб, худога, охиратга ишонмасдилар. Ёлғиз, қиёматда нима қиламан деган хаёлда, қўрққанларидан черковга чироқ ёқар, гоҳо ибодатга бориб қўярдилар. Камбағалроқ мужиклар ўлимдан қўрқмас эди. Чол билан кампирнинг юзига: ёшингни яшадинг, у дунё сафарига отланавер, дердилар, бунга улар хафа ҳам бўлмасди. Николайдан ҳеч андиша қилмай, унинг олдида Феклага, Николай улса эринг Денисга ижозат булур, аскарликдан бўшаб келади, деган гапларни айтадилар. Марья булса ўлимдан қўрқиш у ён турсин, ўлим тез келмаяпти, деб афсусланар, болалари улса суюнар эди.

Ўлимдан қўрқмасалар ҳам, лекин ҳар хил оғриқлардан жуда қаттиқ қўрқардилар. Кампирнинг қорни оғриб, эти увушиб қолгудай бўлса, дарҳол печга чиқиб, ўралиб ётиб оларди-да: «улдим, улдим!» деб вой-войлашга тушарди. Чол дарров попникига югурар, поп кампирнинг бошида калима айтиб, кампирга ўлимлик кийим кийдираддилар. Тумов, чипқон, қурсоқ оғриғи ва қорнидан юракка ўтиб кетадиган гижжалар тўғрисида кўп гапиришарди. Тумовдан жуда ёмон қўрқишар, шунинг учун ҳатто ёзда ҳам қалин кийимлар кияр

ва печга чиқиб исинардилар. Кампир ўзини боқизишни яхши кўрарди. шу сабабдан касалхонага кўп қатнар ва бунда доим — ёшим етмишда эмас, эллик саккизда дерди. Кампир ўз хаёлида доктор ёшимни билиб қолса, касалимни боқмай, ўладиган вақтинг бўлиб қолипти, қаратиб нима қиласан дер, деб кўрқар эди. Касалхонага борганида одатда икки-уч қиз болани ёнига олиб эрта билан кетиб, кечқурун очиқиб ва аччиғланиб, ўзига томизғи дори, қизларига суртадиган дори олиб қайтарди. Бир борганида Николайни ҳам олиб борди, сўнгра Николай икки ҳафтагача томизғи дорини ичиб анча энгиллашдим, деб юрди.

Кампир ўттиз чақирим атрофидаги доктор, фельдшер ва табибларнинг ҳаммасини танир ва лекин уларнинг биттасини ҳам ёқтирмас эди. Байрам куни, поп хоч кўтариб уйма-уй юриб, фитр рўза йиғиб юрганда, поп билан бирга келган дьячок кампирга, шаҳарда авахта олдида, бурун ҳарбий фельдшер бўлган бир мўйсафид бор, жуда яхши даволайди, шу кишига боқизиб кўринг, деб маслаҳат берди. Кампир дьячокнинг айтганини қилиб, дастлабки қор ёғиши билан, шаҳарга бориб, серсоқол, узун кийим кийган, юзининг кўк томирлари чиққан, чўқинган<sup>1</sup> бир мўйсафидни олиб келди. Худди шу кезде уйда халфалар ишлар эди. Ваҳимали кўзойнак таққан чол машиначи латта-путталардан, ямаб-ясқаб нимча тикмоқда, икки йигитча кигиз этик босмоқда эди. Арақхўрлиги учун ишдан бўшатилиб, уйга келиб қолган Кирьяк машиначи ёнида ўтириб хомуг ямар эди. Уй тиқилинч, ҳавоси бузуқ, рутубатли. Чўқинган Николайни кўриб, банка қўйишни буюрди.

Чўқинган Николайга банка қўйди, чол машиначи билан Кирьяк ва қизлар томоша қилиб турибди, назарларида касалнинг чиқиб кетаётганини кўргандай бўлишди. Кўкрагига қўйилган банкаларнинг этини сўриб, секин-секин қора қонга тўлиб бораётганини Николай ҳам кўрди ва баданидан дарҳақиқат алланарса чиқиб кетаётганини сезиб, суюнганидан илжайди.

— Яхши экан, худо шифо берсин, — деди машиначи, чўқинган табиб ўн иккита банка қўйгач, сўнгра яна ўн иккита қўйди-да, чой ичиб жўнаб кетди. Николайни қалтироқ босди, хотинлар айтгандай, бужмайиб, юзи бир бурда бўлиб қолди. Бармоқлари кўкарди. Кўрпага ўралиб, пўстинини устига ташласа ҳам исимади.

У кечга томон ўсал тортди, ерга ётқизинг, машиначи тамаки чекмасин, деб инжиқлик қилди, сўнгра жим бўлди, эрталаб ўлди.

---

<sup>1</sup> Христиан динига кирган яҳудий, татар ва бошқаларни «чуқинган» дер эдилар.

## IX

Эвоҳ, қандай узун, қандай қаҳратон қиш!

Йил бошида ўз бугдойлари соп бўлиб, шундан бери унни сотиб олардилар. Энди уйига келиб қолган Кирьяк кечқурунлари шовқин-сурон кўтариб, ҳаммани кўрқитар, эрталаб бош оғриғи ва хижолатдан қийналарди. Уни кўрган кишининг раҳми келарди. Оғилхонада оч қолган сигир кеча-кундуз маъраб, кампир билан Марьянинг юрагини эзарди. Аксига олиб, совуқ ҳеч юмшамади, қор кўп ёғиб тепа-тепа бўлиб кетди, қиш чўзилди. Ҳайит арафасида қаттиқ изғирин туриб, қор ёғиб берди.

Аммо ҳар қалай қиш ўтди. Апрель бошида кундузи ҳаво исиб, кечалари совуқ бўлиб турди. Қиш бўш келмай турибди. Лекин бир кун иссиқ бўлиб, қиш енгилди, ариқларга сув келди, қушлар сайради. Ўланзорни, сой бўйидаги буталарни баҳор суви босди. Жуково қишлоғи билан сойнинг нариги томони ўртасидаги жойларнинг ҳаммасини сув босиб, катта кўл ҳосил булди, кўлда гала-гала ёввойи ўрдаклар пайдо бўлди. Кўкламда куннинг қизариб ботиши, барра булутлар ҳар кун кечқурун кутилмаган бир ҳодиса кўрсатарди. Куннинг ботишидаги шу ранг ва шу булутларнинг суратла кўрганда киши ишонмайдиган ажойиб ҳодисалар рўй берди.

Турналар бирга юр деб чақиргандай, мунгли овоз билан қичқириб, тез учиб бормоқда. Ольга жар бўйида туриб, тошқин сувга, кунга, гўё яшаргандай ярақлаб турган черковга анчагача қараб қоларди, кўзларидан ёш оқар, қалёққа боши оғса шу ёққа, ҳатто дунёнинг нариги чеккасигача кеттиси келганидан, юраги сиқилиб шошарди. Москвага қайтиб кетиб, оқсоч бўлишга, Кирьяк ҳам у билан бирга бориб қоровулликка киришга жазм қилиб қўйган. Кошки, тезроқ кетишнинг иложи бўлса.

Йўллар қуриб, ҳаво андак илиши билан йўлга тушдилар. Ольга ва Саша орқаларида тўрвалари, оёқларига чипта кавуш кийиб, тонг ғира-шира отиши билан уйдан чиқдилар. Марья ҳам чиқиб уларни кузатиб қўйди. Кирьяк касал бўлганидан бир ҳафта кейинроқ жўнамоқчи бўлди. Ольга эрини эсига олиб сўнги марта черковга қараб чуқинди; йиғлаб юбормаса ҳам, юзи буришиб, кампирларникидек хунуклашди. Қиш ичи Ольга озиб, хунуклашиб, сочлари бироз оқарди, чехрасидаги аввалги мулойим, ёқимли табассум ўрнида, тортган қайғи-аламлар доғи кўринар, қарашлари сўниқ, ожиз, ҳаракатсиз, ўзи меров бўлиб қолди. Қишлоқ ва мужиклардан ажрагиси келмасди. Николайнинг жасадини кўтариб кетаётганларида, ҳар уй олдида тўхтаб, дуо-фотиҳа қилганлари, унинг қайғисига қўшилиб, ҳамманинг йиғлашгани ёдиға

тушди. Ёз ва қиш ичи шундай оғир дамлар, шундай қийин кунлар бўлдики, бундаги одамлар ҳайвонлардан баттар яшагандек, улар билан бирга яшамоқ даҳшатли кўринган эди. Улар дағал, инсофсиз, ифлос, доим маст, бир-бирларини ҳурмат қилмаганларидан доим уришардилар, бир-бирларидан кўрқадилар ва шубҳаланадилар. Қовоқхона очиб халқни арақхўрликка ўргатган ким? Мужик. Жамоа пулини, мактаб ва черков пулини ичкиликка сарф қилиб қўйган ким? Мужик. Қўшнисининг молини ўғирлаган, бировларникига ўт қўйган, бир шиша арақ учун судда ёлғон гувоҳлик берган ким? Земство йиғинларида, бошқа мажлисларда мужикларга қарши гапирган ким? Мужик. Шундақа, улар билан бирга турмоқ даҳшат, бироқ ҳар ҳолда улар ҳам одам, улар ҳам қайғи-ҳасратлар тортадилар, улар ҳам одам болаларидек йиглайдилар. Улар турмушида бесабаб ҳеч нарса йўқ. Кечалари аъзойи-баданларини оғир меҳнат оғритади, шиддатли қаҳратон қишлар, баракасиз ҳосил, тор-танқислик уларни қийнайди, лекин уларга ҳеч қаердан ёрдам, нажот йўқ. Бойроқ ва зўрроқлари уларга ёрдам қилолмайди, чунки буларнинг ўзлари дағал, инсофсиз, арақхўр, булар ҳам жирканч сўзлар билан сўкишади. Энг кичик амалдор ёки ҳар бир бойнинг гумаштаси мужикларга бехонумон, дарбадарлардек муомила қилади, ҳатто оқсоқолларни, руҳоний бошлиқларни ҳам сансираб гапирди ва бунга ҳақим бор, деб ўйлайди. Зотан юлиб-юлқамоқ, ҳақорат қилмоқ, дўқ қилиб кўрқитмоқ учун қишлоққа келиб кетадиган манфаатпараст, очкўз, бузуқ ва дангаса одамлардан ёрдам ёки яхшилик кутиб бўладими? Қишда Кирьякни савалагани олиб кетаётганларида чол билан кампирнинг қандай бечора ва ожиз ҳолда турганлари Ольганинг эсига тушди. Энди Ольганинг бу кишиларга раҳми келиб, юраги эзилиб, йўлда бораркан, қишлоқ уйларига қайта-қайта қаради.

Марья уч чақирим жойгача кузатиб боргандан кейин, хайрлашди, чўкка тушиб, юзини тупроққа уриб, фарёд кўтарди:

– Яна ёлғиз қолдим, бечора, шўрлик бошим, яна якка қолдим...

Марья анчагача шу ҳолда йиғлаб қолди. Ольга ва Саша, Марьянинг тиз чўкиб, икки қўли билан бошини ушлаб, кимгадир таъзим қилганини, унинг боши устида зағчалар учиб юрганини анчагача кўриб бордилар.

Кун кўтарилиб, ҳаво исиди. Жуково қишлоғи узоқда қолди. Йўл юришининг нашъаси бор. Ольга билан Саша қишлоқни, Марьяни унутдилар, вақтлари чоғ, ҳар нарса баҳрларини очар эди. Гоҳ эски кўрғонлар учрайди, қатор-қатор симёғочлар уфқда ғойиб бўлиб, аллақадёқларга кетади, симларнинг гувиллашида ҳам сир бор. Гоҳида узоқда, кўм-кўк дарахлар ичида кўрғончалар кўринади, у ёқда нам

ҳаво, кунжут иси келади ва негадир унда бахтли кишилар тургандек туюлади. Гоҳ далада танҳо оқариб ётган от суюги учрайди. Турғайлар тинмасдан сайрайди, беданалар бир-бирини чақиради. Қизилоёқ биров занг босган миҳни суғураётгандай чигиллайди.

Туш пайтида Ольга билан Саша қатта қишлоққа келдилар. Бундаги қатта кўчада генерал Жуковнинг ошпази бўлмиш чол учраб қолди. Чол иссиқдан терга ботган, қип-қизил тепакал боши офтобдан ялтирайди. У ҳам, Ольга ҳам бир-бирларини танимадилар, сўнгра икковлари бирданига қайрилиб қараб, бир-бирларини танисалар ҳам сўзлашмасдан ҳар қайсиси ўз йўлига кетаверди. Ольга бойроқ, янгироқ кўринган уйнинг очиқ деразаси тагида тўхтаб таъзим қилгач, ингичка овозини хониш қилгандай баланд кўтариб, тиланди:

— Мўминлар, худо йўлига хайр-эҳсон қилинглар, раҳмингиз келсин, ота-боболарингизни худо раҳмат қилсин, тан-жонингиз соф бўлсин.

Саша ҳам онасини айтганини такрорлади:

— Мўминлар, худо йўлига хайр-эҳсон қилинглар, раҳмингиз келсин, ота-боболарингизни худо раҳмат қилсин...



## СОЙЛИКДА

**У**клеево қишлоғи сойликда бўлиб, тош йўлдан ва темир йўл станциясидан қараганда чит фабрикаларининг мўриси ва черковнинг қўнғироқхонасигина кўринар эди. Ўтган-кетган йўловчилар, қайси қишлоқ деб сўраганларидан:

– Маърақага келган дьячок икранинг ҳаммасини еб қўйган қишлоқ, – деб жавоб берардилар.

Бир кун фабрикчи Костюков маърақа қилганда дьячок чол дастурхонга қўйилган овқатлар орасида донатор икрага кўзи тушиб қолиб, тўрт қадоқча келадиган бир бонка икрани паққос еб қўйибди. Ён-веридагилар шунча туртсалар, енгидан тортсалар ҳам ҳузур қилганидан ўзини унутиб, пинагини бузмай еяверибди. Бу воқеага кўп замон бўлиб, дьячок аллақачон ўлиб кетган бўлса ҳам икра воқеаси ҳалигача эсдан чиқмайди. Бу ердагиларнинг тирикчилиги шунчалик қашшоқлигиданми ёки одамлари бу ўн йилги анчайин воқеадан бошқа ҳеч нарсани билмаганлариданми, Уклеево қишлоғи тўғрисида бундан бошқа тузуккина гап айтолмас эдилар.

Уклеево қишлоғидан безгак сира аримас, ҳатто ёзда ҳам лойин қуримас, хусусан қариб қолган катта тол дарахтлари соясидаги девор таги ҳаминиша лой эди. Фабрикадан чиқариб ташланган ахлатлар билан читга нақш босганда ишлатиладиган тезоб дориларнинг сассиғи сира кетмасди. Учта чит фабрикаси билан битта кўн заводи қишлоқдан бир чеккароқ, нарида бўлиб, ҳаммасидаги ишчиларнинг сони тўрт юздан ошмас эди. Кўн заводининг ахлатларидан сойнинг суви сасиб, ўтлоқ ерлар ҳам завод ахлатларидан ифлос бўлиб, бу ўтларни еган молларга куйдирги касали юқиб, деҳқонларнинг моллари қирилди; шу боисдан фабрикани ёпмоққа буйруқ бўлди. Аммо, фабрика отига ёпилган ҳисобланиб, қишлоқ пристави ва уезд докторига эгаси ҳар ойи ўн сўмдан бериб, фабрикани яширин ишлатаверди. Қишлоқда иккитагина тунука томли тузуккина гишт уй бўлиб, бирида волость маҳкамаси, иккинчисида, черков рўбарўсидаги болохоналик уйда, Епифан мешчанларидан Григорий Петров Цибукин жойлашган эди.

Григорийнинг баққоллик дўкони бор эди, аммо бу номига баққоллик бўлиб, арақ, тери, бугдой ва ҳар бало сотиларди, Григорий

шу дүкөн орқали ҳатто мол жаллоблик ва чўққа жаллоблик ҳам қилар эди. Чет элдаги хонимлар қалпоқларига зағизғон пати керак бўлиб қолса, ҳар жуфт зағизғондан ўттиз тийиндан фойдаланиб қоларди. У дарахтларни сотиб олиб, кесиб сотар, ижарага пул қарз берар, хуллас, уddaбуро чол эди.

Григорийнинг икки ўғли бўлиб, Анисим деган катта ўғли полиция қидирув бўлимида ишлар, уйга аҳён-аҳёнда келарди. Степан деган кенжа ўғли дүконда отасига қарашарди, аммо ундан тузуккина ёрдам умид қилиб бўлмас эди, чунки у нимжон ва кар эди. Хотини Аксинья, қомати келишган, хушбичим, чиройли аёл, ҳайит кунлари ясаниб, бошига шляпа кийиб, соябон кўтариб савлат тўкиб чиқар, тонг отиши билан, барвақт турар, кечаси алламаҳалда ётар, кундузи тинмай, этагини кўтариб, калитларни шиқирлатиб, ҳали омборхонага, ҳали дүконга, ҳали ертўлага югурар эди. Чол Цибукин келинига тикилиб туриб, ич-ичидан қувонар, кўзлари ўтдек ёниб кетар ва айни вақтда, бу келин катта ўғлига тушмай, афтидан, чиройли хотиннинг нималигини яхши билмайдиган кар ўғлига тушганига ачинарди.

Бола-чақага, уй-рўзғорга чолнинг меҳри баланд, дунёда бола-чақасидан ортиқ кўрган нарсаси йўқ, изқувар катта ўғли ва ҳалиги келинини, айниқса яхши кўради. Кар ўғлига тушган келини Аксинья жуда ишбилармон, чаққон, эпчил чиқди; уйга келган кунидан бошлабоқ, дарров ҳамма ишни тасарруф қилиб олди. Кимга насиёга мол бериш, кимга бермасликни ҳам билиб олди. Калитларни ҳеч кимга бермас, ҳатто эрига ҳам ишонмас эди. Чўт қоқишга ҳам жуда уста. Худди эркаклардек отларнинг тишини кўрар, юзи доим кулиб тиржайиб турар, бақирган чақирган эди. Чол ҳам унинг деганидан чиқмас, нима деса завқи келиб:

– Баракалла, хўб келиним бор-да! Ҳуснингга балли, баракалла...  
– дерди, холос.

Чол бева эди, аммо ўғли уйлангандан кейин чидолмасдан, бир йилдан сўнг, ўзи ҳам уйланди. Уклеєво қишлоғидан ўттиз чақирим наридан Варвара Николаевна номли таг-туғли бир қари қизни топдилар. Қизнинг ёши анчага бориб қолган бўлса ҳам, кўҳлик ва барваста эди. Болохонадаги уйга янги келин тушиши билан уйга файз кириб, деразаларга янги тоза ойна солингандек, ҳаммаёқ ярақлаб қолди. Шамчироқлар ёқилди, столларга қордек оппоқ дастурхонлар ёзилди, дарчалар таги гулзор бўлиб, қип-қизил тугмача гуллар очилди, овқатни ҳамма бир идишдан емай, ҳар бир киши алоҳида тарелкада еядиган бўлди. Варвара Николаевна доим ёқимтойгина жилмайиб турар, уйдаги ҳамма нарса жилмайиб тургандек кўринарди. Илгари бу ҳовлига гадойлар, мусофир-мушовир, художўйлар ҳеч йўламас эди. Энди дарча тагида Уклеєво қишлоғидаги бева-бечора хотинларнинг тилангани, арақхўрлиги учун фабрикадан бўшатиб юборилган,

ичкилик хароб қилган кишиларнинг йўталиши эшитиладиган бўлди. Варвара уларга пул, нон, эски кийим-кечак хайр-эҳсон қилар эди. Кейин ўрганиб қолиб, дўкондан ҳам унча-мунча олиб чиқиб берадиган бўлди. Бир кун нимчораклик чойдан икки думалоғини олиб чиқиб кетаётганини кўриб қолган кар, ҳижолат тортиб ерга қаради. Кейин:

– Ойим нимчоракдан икки думалоқ чой олиб кетдилар, пулини кимга ёзиб қўяй? – деб отасидан сўради.

Чол ҳеч нарса демасдан бирпас ўйлади ва қошларини чимириб, болохонадаги хотинининг олдига чиқиб кетди.

– Жоним, агар дўкондан бирон нарса керак бўлса тортиниб ўтирма, хижолат ҳам бўлма, олавер, – деди мулојимлик билан.

Эртасига кар ҳовлидан югурганича ўтиб кетаётганида Варварага қараб:

– Ойи, нимаики керак бўлса олаверинг! – деб қичқириб ўтиб кетди.

Шамчиروқлар ва қизил тугмача гуллар бу уйда бир янгилик бўлганидек, Варваранинг бева-бечораларга хайр-эҳсон қилиши ҳам бир янгилик, файз ва хурсандлик эди. Шак кўни ва уч кўнлаб давом этадиган катта байрам кўнларида сассигидан одам олдида туриб бўлмайдиган гўштларни қишлоқ одамларига сотганларида, маст қишлоқ одамлари ўроқ, шапка, хотинларининг дуррачалари ва нима бўлса шуни гаровга олиб қолаётганларида, ярамас арақни ичган фабрика ишчилари лойларга буланиб думалаб ётганларида, рўйи заминни гуноҳ босиб кетгандек кўринган вақтларда, қўланса, тузланган гўшт билан ҳам, арақ билан ҳам ҳеч иши бўлмаган ювошгина, озодагина покиза хотин уйда ўтирганлиги эсларига тушиб, бу гуноҳлар азобидан кўнгиллари бироз тасалли топар эди; бундай оғир, вазмин кўнларда унинг қилган хайр-эҳсон ва садақалари гўё уларга бир радди балодек туюларди.

Цибукиннинг уйда ҳеч тиним йўқ, эрталаб кун чиқар-чиқмас Аксинья даҳлизда пишқириб юз-қўлини юваётгани эшитилиб турар, ошхонада самовар гўё бир ноҳуш хабардан дарак бергандай бақир-буқир қайнаб турар эди. Чол Григорий Петров узун қора тўнини, чит шимини, баланд кўнжли ярақлаган этигини кийиб олиб, машҳур қўшиқлагидек, қайнаталикни ўрнига қўйиб, пошнасини гирчиллатиб олифталик билан уйдан-уйга юрар эди. Дўкон очилиб, кун ёйилгандан кейин отларни хипча пойга аравага қўшиб, дарвозахонага келтиришарди. Чол катта шапкасини қулоғигача босиб кийиб, олифталик билан аравага ўтириб оларди, кўрган киши уни ҳеч эллик олтига кирган демасди. Хотини билан келини уни кузатгани чиқардилар. Чол топ-тоза янги чакмонни кийиб, уч юз сўмга олган катта қора от қўшилган пойга аравага ўтирганда қишлоқ одамларининг эшикка келиб илтимос ва шикоят қилишларини ёқтирмас эди.

Қишлоқ одамларидан ҳазар қилар, уларни ёмон кўрар, биронта қишлоқ одами келиб дарвозахонада уни кутиб турганини билса, қойиб:

— Нима қилиб турибсан, йўлингдан қолма, кетавер! — деб бақирар эди. Ёки кутиб турган одам гадой бўлса:

— Худо берсин! — деб жўнатиб юборар эди.

Чол иш юзасидан сафарга чиққанда хотини кирчимол кийимлар устидан қора фартук кийиб олиб уйларни йиғиштирар ёки ошхона ишларига қарашар эди. Аксинья дўконда мол сотар, дўконда шишаларнинг чақир-чуқири, танга-чақаларнинг жаранглаши, Аксиньянинг кулган ва қичқиргани, харидорларнинг қойиб аччиғланганлари ҳовлида эшитилганда билингки, дўконда яширин арақ сотиш қизиб кетибди. Кар ҳам дўконда ўтирар, баъзан кўчада бошланг, икки қўлини чўнтагига солиб, уйларга ва осмонга анграйиб қараб юрарди. Уйидагилар кунига олти марта чой ичар, тўрт марта овқат ер, кечқурун савдодан тушган пулни санаб, дафтарга ёзгандан кейин мириқиб ухлар эди.

Уклеєво қишлоғидаги чит фабрикасининг учтасида ҳам, фабрика эгалари биродарон Хриминларнинг каттасиникида ҳам, кичигиникида ҳам, Костюков ва шерикларининг уйларида ҳам ҳам телефон бор эди. Волость маҳкамасига ҳам телефон ўтказилган эди-ку, лекин кўп фурсат ўтмай, бузилиб қолди, чунки телефоннинг ичи канахона, суваракхона бўлиб қолди. Волость бошлиғи саводсиз одам эди ва ҳар бир сўзни бош ҳарфдан ёзар, аммо телефон бузилиб қолганда у:

— Ҳа, энди телефонсиз ишимиз қийин бўлади, — деб қўйди.

Биродарон Хриминларнинг каттаси кичиги билан доим судлашиб умр ўтказар эди. Гоҳо кичик Хриминлар ҳам бир-бирлари билан уришиб қолиб, судлашар, ярашгунларича орадан бир-икки ой ўтиб кетар ва бу муддат ичида фабрикалари ётиб қолиб, бу воқеа Уклеєво қишлоғининг одамларига анча эрмак бўларди, чунки Хриминлар ҳар уришганларида аллақанча гап-сўз, миш-мишлар ёйиларди. Байрам кунларида кичик Хриминлар билан Костюков арава пойга қилар ва ҳар гал қишлоқдан бир неча бузоқни босиб ўлдирар эди. Аксинья оҳорлик кўйлақлар кийиб, ясениб дўкони олдида томоша қилиб юрганда кичик Хриминлардан биттаси келиб, худди уни олиб қочгандек, аравага солиб олиб кетарди. Бундай байрам кунларида чол Цибукин ҳам янги сотиб олган отини кўрсатмоқ учун аравасини кўшиб, хотини Варварани ҳам ёнида олиб чиқарди.

Сайилдан кейин, кечаси ётар пайтида, кичик Хриминларнинг ҳовлисида қимматбаҳо яхши гармон чалиниб, ўйин бошланарди, ойдин кеча бўлганда, гармония овозидан ҳамма ҳаяжонланиб ва димоғи чоғ бўлиб, бундай кезларда Уклеєво қишлоғи сойликдаги пастқам жойга ўхшамай кетарди.

## II

Чолнинг катта ўғли Анисим уйига аҳён-аҳёнда, катта байрамларда келарди, аммо ҳамқишлоқларидан тез-тез совға, хат юбориб турарди. Хатни ўзи ёзмай, бошқа бир хушхат одамга ариза ёзгандек бир тахта қогозга ёздирарди. Хатида Анисимнинг ўзи биров билан гаплашганида ҳеч бир айтмайдиган гаплари кўп бўларди. Чунончи: «Хурматли отамиз билан онамизга ўз истеъмолингиз учун бир қадоқ гулчой юбордим» каби иборалар билан ёзар эди.

Ҳар бир хатнинг охирида хит перо билан ёзилгандек, тирнаб: «Анисим Цибукин» деб қўл қўйилар эди. Бу имзодан кейин яна ҳалиги хушхат одамнинг қўли билан: «Агент» деган сўз ёзилар эди.

Анисимдан келган хатни қайта-қайта баланд овоз билан ўқирдилар. Кўнгли бузилиб, ўпкаси тўлган чол ҳаяжонидан қипқизариб дерди:

– Отасининг уйида турмоқни хоҳламади, муллагик кўчасига кириб кетди. Майли, ўз таъби! Ҳар кимнинг ҳунари!

Бир кун катта байрам олдида, жала қўйиб, ёмғир аралаш қор ёғиб турганда, чол хотини Варвара билан дераза олдига келиб ҳовлига қараб турар эди, станция томондан чанага тушиб келаётган катта ўғли – Анисимни кўриб қолди. Ҳеч ким уни келиб қолар деб ўйламаган эди. Анисимнинг дили ғаш, аҳволи паришонроқ кўринди; уйга киргандан кейин ҳам мудом чиройи очилмай юраверди. Қайтиб кетадиган авзойи ҳам йўқ, аҳволи хизматдан бўшаганга ўхшарди. Варвара унинг келганига хурсанд бўлиб, кулимсираб тикилиб-тикилиб қараб турди, кейин уҳ тортиб, бошини чайқади.

– Бу нима деган гап, йигитнинг ёши йигирма саккизга борган бўлса-ку, ҳали ҳам уйланмасдан бўйдоқ юраверса-я. Войбў...

Варваранинг нариги уйдан туриб оҳишта войбўлагани эшитилиб турарди. У чол билан Аксиньяга шивирлаб бир нарсалар деди, буларнинг чехралари бир нарсага қасд қилган исёнчилардек, аллақандай сирли тусга кирди.

Хуллас Анисимни уйлантиришга қарор қилдилар.

– Войбў... сендан кичик уканг аллақачон уйланса-ю, сен ҳали ҳам бозордаги хўроздек тоқ юрсанг. Шу ҳам ишми? Войбў, хотин олиб уй-жой қилганингдан кейин худо хоҳласа билганингни қиласан, агар хизматингга жўнасанг, хотининг бу ерда бизга қанот-қуйруғ бўлиб қолади. Йигит кишига бу юриш ярамайди. Қараб турсам тартиб-қоидадан жуда чиқиб кетибсан. Шўрим кўрсин, шаҳарлик бўлгандан кейин қийин экан-да, войбў, – деди Варвара...

Цибукиннинг ўғиллари бойвачча бўлганидан уларга чиройли қизларни қидириб топардилар. Анисимга ҳам чиройли бир қизни топдилар. Анисимнинг ўзи хунук, кўримсиз, заиф, бўйи паст, юзлари шишган, хомсемиз, кўзлари ўқрайган, қараши хунук, соқоли яккам-

дуккам, сап-сарик, кўса эди. Хаёл суриб, фикрга чўмганида, соқолини оғзига тиқиб чайнар, хунуклиги устига арақхўр эди, унинг бу қилиғи афт-башарасидан ҳам билиниб турарди. Аммо унга жуда хушрўй қаллиқ топилганини айтганларида:

— Мен ҳам чакана одам эмасман. Бизнинг уругимизнинг ҳаммаси чиройли, — деб қўйди.

Шаҳарнинг шундоққина ёнида Торгуево қишлоғи бор эди. Бу қишлоқнинг ярмиси яқинда шаҳарга қўшилиб, ярмиси қишлоқлигича қолган, шаҳарга қўшилган қисмида бир бева хотин бор эди. Бу бева хотиннинг мардикор ишлаб кун кўриб юрган бечораҳол бир синглиси бор эди, унинг Липа деган бир қизи бўлиб, бу қиз ҳам мардикор ишларди. Липанинг ҳусни ҳамманинг оғзига тушган бўлса ҳам, жуда қашшоқлиги кўпларни андишага солиб қўярди. Биронта хотини ўлган ёки хотинини қўйган, қари одам топилиб қолса, қизнинг камбағаллигига қарамай олса ажаб эмас, жуда хотин қилиб, никоҳлаб олмаганда, «шунчаки» олар, қизни олса, онаси ҳам қизникида қорни тўйиб қолади, дейишар эди. Варвара совчи хотиндан Липанинг таърифини эшитиб, Торгуево қишлоғига бориб уни кўриб келди.

Бундан кейин бояги холасини уйда қизкўрар бўлиб, бунда ичкилик билан зиёфат берилди. Липа ҳам қизкўрар учун атайин тикилган пушти қўйлагини кийиб келди, сочига тақилган қип-қизил тасма чўгдек ловуллаб ёниб турарди. Қиз нозиккина, нимжон, рангпар, афт-башараси бежирим, офтобдан юзи қорайган эди. Дардли, маъюс табассум юзидан аримас, гўдакона маъсум кўзлари жавдираб турар эди.

Қиз ҳали ёш, кўкраклари ҳам билинар-билинемас, лекин бўйи етиб қолганидан никоҳ раво ҳисобланар эди. Қиз дарҳақиқат чиройли, фақат бир айби бор, у ҳам бўлса шуки, қўллари эркаларникидек катта ва иккита катта чангакдек осилиб турар эди.

Чол қизнинг холасига қараб, қизингиз сепсиз экан, лекин бунга ҳеч нарса демаймиз, кичик ўғлим Степанга ҳам шундай камбағал боласини олиб бердик, лекин ҳозир келинимиздан ниҳоятда хурсандмиз, ишга эпчил, чевар, қулидан ҳар бир иш келади, — деди.

Липа эшик ёнида: «Нима қилсангиз билганингизни қилинг, ихтиёрим сизда», дегандек мўлтайиб турар эди. Мардикор онаси Просковья ҳам қўрққанидан нафаси ичига тушиб, овозини чиқармай, ошхонада ўтирар эди. Бир вақтларда ёшлик чоғида, у бир бойнинг полини ювиб юрганида: бойнинг жаҳли чиқиб, тепиниб, уни қаттиқ койиб берган экан, шундан бери юрагини олдириб қўйган экан. Қачон сал қўрқса қўл-оёғи, ҳатто юзлари ҳам титраб кетар эди. Ошхонада ўтириб меҳмонларнинг гапига қулоқ солар экан, бурчакдаги иконаларга қараб чўқиниб қўяр эди. Андак ичиб олган Анисим кайф билан ошхона эшигини очиб:

– Онажон, нега бу ерда ўтирибсиз? Сиз йўғингиз учун бизга татимаяпти. – деди.

Просковья бўлса юраги ёрилиб, озғинлигидан суяклари чиқиб қолган кўкрагига қўлларини қўйиб:

– Қуллик, раҳмат... жуда-жуда миннатдормиз... – деди.

Қизкўрардан кейин тўй куни тайинланди. Анисим уйга келгач, ҳуштак чалиб, уйдан-уйга кириб юрди, гоҳ тўсатдан бир нарса эсига тушиб, кўзи билан ерни тешмоқчи бўлгандек тикилганча ҳаёл суриб қолади. Яқинда тўй, уйланишига хурсанд бўлгани ҳам, қаллиғини кўргиси келгани ҳам маълум эмас, ҳуштак чалиб юради, холос. Уйланишга ҳам отаси билан ўгай онаси хоҳлагани учун рози бўлгани, сўнгра қишлоқда одат шунақа бўлиб ўғил отанинг уйига бир хизматкор келтириб бериш учун уйланиши расм, уйланиши шу сабабдан экани билиниб туради. Анисим қайтиб кетаётганда ҳам ҳеч шошмади, хуллас бу гал юриш-туриш бутунлай бошқа, маҳмадонороқ, гаплари пойинтар-сойинтар эди.

### III

Шикалова қишлоғида эгачи-сингил икки художўй машиначи бор эди. Тўйнинг сарполарини тикишни шуларга буюрдилар, булар кийим бичгани келиб бемалол ўтириб, чой ичиб кетардилар. Варварага қора уқа тутилган, майда маржон тақилган жигарранг кўйлак тикдилар, Аксиньяга оч-кўкдан, кўкрагига сариқ уқа тутган кенг этакли кўйлак тикдилар. Машиначилар сарполарни тикиб бўлганларидан кейин Цибукин уларга пул бермасдан, дўконидан мол берди. Шунинг учун улар мўм, шам, тузлаб қутига тикилган балиқларни тугиб, жуда хафа бўлиб чиқиб кетдилар. Бу нарсалар уларга сира керак бўлмаганидан қишлоқдан далага чиққач, бир тепа устига ўтириб, йиғи бошладилар.

Анисим янги сарпо кийиб тўйга уч кун қолганда етиб келди. Оёғида ялтираб турган янги калиш, ёқасида галстук ўрнига икки учига думалоқ соққа тақилган қизил боғич, енгини киймасдан елкасига ташлаб олган янги пальто.

Анисим уйга келиб улуғворлик билан ибодат қилгандан кейин, отаси билан кўришиди ва унга бир сўлкавойликдан ўнта, ярим сўлкавойликдан ўнта, онаси Варварага ҳам шунчадан пул берди. Аксиньяга чорак сўмликдан йигирма дона берди. Бу совганинг чиройи шу эдики, сўлкавойларнинг ҳаммаси яп-янги, офтобга тутса ялтирар эди. Анисим ўзини улуғвор ва одми кўрсатмоқ учун тумтайиб, лунжларини шиширар, ундан доим вино иси келиб турарди; келаётганда ҳар станцияда буфетдан вино ичиб турган бўлса керак. Бу гал ҳам унинг гап-сўзида аллақандай бемаънилик, ҳаракатларида одамга ярашмаган қилиқлар бор эди. Кейин Анисим билан чол чой

ичиб, овқатланиб ўтирди. Варвара яп-янги сўлкавойларни қўлида ўйнаб туриб, шаҳардаги ҳамқишлоқларини суриштирар эди.

Анисим унинг саволларига жавоб бериб, деди:

— Худога шукур, яхши, омон-эсон юришибди. Фақат Иван Егоровнинг уйидаги ҳодиса шуки, унинг кампири София Никифоровна ўлиб қолди. Сил касал экан. Маъракаси ҳар киши бошига бир сўм йигирма беш тийиндан тўлаб булқачиникида ўтказилди. Узумдан қилинган винолар қуйилди. Бизнинг қишлоғимиздан бўлганларга ҳам бир сўм, бир сўм йигирма беш тийиндан тўланди, аммо улар ҳеч нарса емадилар. Қишлоқ одамлари овқат мазасини биладими?

— Бир сўм йигирма беш тийин! — деди чол, бошини чайқаб.

— Ҳа, нима бўпти? У ёқ қишлоқ эмас, биронта ресторанга кириб озроқ овқат емоқчи бўлсанг, битта-иккита одам билан ўтиришиб қоласан; ичкилик бошланиб кетади, бир маҳал қарасанг тонг отиб қопти. Киши бошига уч-тўрт сўмдан тушаверди. Самородов билан ўтиришиб қолсак, у овқатдан кейин коньяк солинган қаҳва ичишни яхши кўради, коньякнинг бир рюмкаси олтмиш тийиндан.

Чолнинг ҳаваси келиб:

— Ҳамма гапинг ёлғон, ҳамма гапинг ёлғон! — деди.

— Мен энди фақат шу Самородов билан улфатчилик қиладиган бўлдим. Самородов деган одамим сизга юборган хатларимни ёзган киши. Хати жуда яхши.

Анисимнинг хурсандлиги ошиб, Варварага қараб деди:

— Она, агар бу Самородов деган одамнинг қанақалигини айтиб бераверсам ишонмайсиз. Ҳаммамиз унга Мухтор деб от қўйганмиз, чунки ўзи арманига ўхшаган қоп-қора. Мен унинг бутун икир-чикнридан хабардорман, ҳамма сирларини биламан. у ҳам буни пайқаб ҳеч менинг кетимдан қолмайди. Ҳозир орамиздан қил ўтмайди. Мендан ҳадиксирайди-ю, лекин менсиз бир лаҳза ҳам туролмайди, қаерга борсам кетимдан қолмайди. Ойи, сизга айтмай, менинг кўзим дарров ҳар нарсани илади. Биронта қишлоқ одамнинг бозорда қўйлак сотиб турганини кўрсам, дарров фаҳмайман. шошма, албатта ўғирлик қўйлак дейман, кейин суриштириб қарасам дарвоқе ўғирлик чиқади.

— Қандай қилиб биласан? — деб сўрайди Варвара.

— Қандай қилиб билардим, кўзим пишиб қолган-да. Мен қўйлакнинг қандайлигини ҳам билмайман-у, лекин кўнглим ҳалдеб шунга чопаверади, ўғирликка ўхшайверади. Қидирув бўлимидагиларнинг ҳаммаси мени билиб қолганлар. Ўғирлик молларни қидиргани бозорга чиққанимда «овга» чиқди дейдилар. Ўғирликни ҳамма ҳам билади, лекин гап ўғирланган молни бекитишда, ернинг бағри кенг-у, лекин ўғирлик молни бекитишга жой тополмайди.

– Бизнинг қишлоғимизда ўтган ҳафта Гунторовларнинг битта кўчқори билан иккита совлиғини ўғирлаб кетдилар, лекин бунинг пайига тушиб қидирадиган одам йўқ. – деди Варвара уҳ тортиб.

– Қидириб кўрсак бўлади. Бунинг қийинлиги йўқ, мумкин.

Тўй куни ҳам келиб қолди. Ҳаво салқин, лекин осмон очиқ, равшан апрель ҳавоси эди. Эрталабдан бошлаб Уклеєво қишлоғида араванинг дўғасига, отларнинг ёлига ранг-баранг шокилдалар тақилган уч отлик, икки отлик аравалар кўнғироқларини жинғиллатиб ўтавердилар. Толлардаги кўнғизлар ва чуғурчуқлар араваларнинг тўполонидан безовталаниб, Цибукинларнинг тўйига хурсандлик қилаётгандек, тинмай сайрар эди.

Дастурхонга узун-узун балиқлар, яхна гўштлар, тухум тўлдириб пиширилган паррандалар, тунука қутидаги тузланган балиқлар ва бошқа ҳар хил лазиз овқатлар, бир талай шишаларда арағу винолар, дудланган колбасалар ва ачиган қисқичбақалар қўйилди. Чол қўлидаги пичоқларни бир-бирига қайраб, пошнасини дўқиллатиб дастурхон атрофида юрар эди. Варварани у ёққа-бу ёққа чақириб, ҳали уни, ҳали буни сўрашар эди. Варвара ҳам ҳовлиқиб, ҳарсиллаб меҳмонхонадан ошхонага, ошхонадан меҳмонхонага чопар эди. Ошхонада тонг отардан бери Костюковлардан бир ошпаз, кичик бироларон Хриминлар томонидан юборилган бир ошпаз хотин овқат тайёрламоқда эди. Аксинья сочларини жингалак қилиб, ғарчиллама янги ботинкани кийиб, белини сириб олиб, ич кўйлак билан ҳовлида у ёқдан-бу ёққа чопар, яланғоч сонлари билан кўкраклари ҳар замонла бир кўриниб қолар эди. Шовқин-сурон, койишган-сўкишган, худонни ўртага солиб қасам ичган, ўтган-кетганлар ланг очиқ дарвоза олдида тўхтаб томоша қиларди. Бундаги ҳаракатлардан, фавқуллодда бир ишга тайёргарлик борлиги сезилиб турарди.

– Келинга арава кетди! – деди биров.

Араванинг кўнғироқлари қишлоқдан чиққандан кейин ҳам узоқдан эшитилиб турди, кейин кўнғироқ овози тинди... Соат иккидан ўтганда одамлар яна чувалашиб қолдилар. Яна кўнғироқ овози чиқди. Ҳамма ҳар тарафдан:

– Келин келаяпти, келин келаяпти – деб қолишди. Черков одамга лиқ тўлди, шамчироқлар ёқилди, чол Цибукиннинг раъйига қараб ҳофизлар нота ўқидилар. Чироқларнинг шуъласи, ранго-ранг кийимларнинг жилваси Липанинг кўзини қамаштирди, ҳофизларнинг қаттиқ овози назарида бошига болгадек тегар эди. Умрида биринчи марта кийган корсети<sup>1</sup> белини, тор ботинкаси оёғини сиқар эди. У беҳушликдан уйғонгандек карахт, ҳайрон бўлиб, анграйиб турарди. Қора камзул кийган, галстук ўрнига қизил боғич таққан Анисим

<sup>1</sup> К о р с е т — хотинлар белларига боғлайдиган, белни сиқиб турадиган белбоғ.

ҳам бир нуқтага тикилиб, ҳуши қочиб турар, ҳофизлар авжга чиққанларида шошиб-пишиб чўқиниб оларди; кўнгли бузилиб, ўпкаси тўлиб, йиғлагуси келарди. Бу черковни Анисим ёшлик чоғларидан билади. Бир вақтларда, болалик чоғида марҳума онаси уни шу черковга келтириб чўқинтирган, сал катта бўлганида болалар билан бунда ҳофизлик қилган эди. Шунинг учун черковнинг ҳар ерини, ундаги иконаларнинг ҳар бирини жуда яхши билади. Бу кун никоҳ, расм-одат шу экан, уйланмоқ керак экан, лекин бу онда уйланиш тўғрисида ҳеч бир уйламас, тўй эсидан тамомила чиқиб кетган эди. Кўзига жиқ-жиқ ёш тўлиб, иконаларни яхши кўролмас, юраги сиқилар эди. Кўнглида худога ёлбориб, қурғоқчилик вақтида осмонда пайдо бўлган қора булутлар қишлоқ тепасидан томчиламай ўтиб кетганидек, бугун бўлмаса эртага унинг бошига тушай деб турган бало-қазоларнинг ҳам беэён-захмат ўтиб кетишини сўрар эди. Гуноҳи тўла, гуноҳ лойига ботган, нажотдан ҳеч бир умид йўқ, шунинг учун худодан марҳамат сўрашга ҳам тили бормайди, лекин шундай бўлса ҳамки, худога илтижо қилиб ёлборди, ҳатто пиқ-пиқ йиғлаб юборди, аммо унинг бу ҳолига ҳеч ким парво қилмади. чунки ҳамма уни ичиб олган деб ўйлар эди. Ўпкаси шишиб йиғлаган боланинг овози эшитилди:

– Ойижон, мени бу ердан тезроқ олиб кет! Ўргилай ойи!

– Шовқинлама, ҳой! – деб бақирди поп.

Черковдан қайтиб келаётганларида аллақанча одам орқаларидан эргаши; дўконнинг олдини, дарвозахонани, ҳовлини, дарча тагини одам босиб кетди. Мақтовчи хотинлар келдилар. Келин билан куёв дарвозадан кириши билан, эшик тагида нота ушлаб тайёр турган ҳофизлар бирдан қўшиқ бошладилар; атайин шаҳардан келтирилган мусиқа чалиб юборди. Баланд бўйли қадаҳларда доннинг вижиллаб турган винолари келтирилди. Қалин қошлари орасидан кўзлари зўрға кўриниб турган, баланд бўйли, қотмадан келган пудратчи уста Елизаров келин билан куёвга насиҳат қилиб, деди:

– Ўғлим Анисим, қизим сен ҳам бир-бирингизга озор берманг, хафа қилманг, худонинг амридан чиқмасангиз, ҳеч маҳал хор бўлмайсиз. – Бу сўзларни айтиб пудратчи чол бошини Григорийнинг елкасига қўйиб, йиғлаб юборди. – Григорий Петров хурсандликдан йиғлайлик! – деди ингичка товуш билан, сўнгра хахолаб кулди. – Бу келининг ҳам маъқул. Бекаму кўст, ҳеч қаерда нуқсонни йўқ, ҳаммаси жойида, чакки эмас.

Бу мўсафид устанинг асли Егорьев уездидан эди, аммо ёшлигидан бери Уклево қишлоғидаги фабрикаларда ишлаб, шу ерлик бўлиб қолган қадимги чол эди. Ҳамавақт унинг афт-башараси шунақа, бўйи новча, қотма эди, шунинг учун ҳам уни ёғочоёқ дердилар. Қирқ йилдан ортиқроқ фабрикаларда фақат устачилик иши билан

шуғулланганиданми, ҳар ҳолда, биров тўғрисида гапирганда, биров парса устида сўзлаганда фақат унинг мустаҳкамлигини ёки бепандлигини суруштирар эди. Стол олдига ўтираётганда ҳам аввал биринчи стулни қимирлатиб кўрар, дастурхондаги балиқни ҳам ушлаб қўярди.

Келтирилган қидаҳни бир сидра ичиб бўлгандан кейин меҳмонлар дастурхонга ўтиришди. Стулларни суриб, бир-бирлари билан гаплашар, ичкарида ҳофизлар ашула айтишар, мусиқа чалар, ҳовлида хотин-халажлар отинлик қиларди. Биров чинқирган, биров бақирган, хуллас шовқин-сурон галвадан бош оғрир эди.

Бояги ёғочоёқ чол жим ўтирмай, стулини ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа сувар, ёнидагиларни тирсаги билан турткилаб гаплашгани қўймас, ҳали йиғлар, ҳали хахолаб кулар.

– Чирогларим, бўталарим... Бўтам Аксинья, Варвара, жигарларим, ҳамжиҳат бўлайлик, иттифоқ бўлайлик... – дерди ғулдираб.

Бу мўйсафид ичкиликни кам ичарди, ҳозир бир рюмка англиз арағи ичиши билан маст бўлиб қолди. Нимадан қилингани номаълум бўлган бу заҳардек аччиқ арақ ичган кишини дарров юмалатар эди. Ҳамма маст бўлиб, ғулдираб қолди.

Меҳмонларнинг ичида руҳонийлар ҳам, хотини билан келган гумашталар ҳам, бошқа қишлоқлардан келган савдогар ва қовоқ-хоначилар ҳам бор эди. Ўн тўрт йилдан бери бирга хизмат қилиб келаётган ва лекин бу муддатда бир қоғозга ҳам қўл қўймаган, маҳкамаларига келган кишини алдамасдан, ранжитмасдан чиқазмаган волость бошлиғи ва унинг мирзаси ёнма-ён ўтирар эди. Иккови ҳам бир-биридан семиз, тўқ, икковининг ҳам афт-башараси шундай эдики, ёлгончилик баданларига жуда сингиб кетганидан юзларининг териси ҳам алланечук доғулиликларидан шаҳодат бериб турарди. Волость мирзасининг озиб, қотиб кетган ғилай хотини болачақаларининг ҳаммасини эргаштириб келган, худди олғир лочиндек дастурхонга қингайиб қарар, қўлига тушган нарсани ўзининг ва болаларининг чўнтагига тикар эди.

Липа черковда қай ҳолда ўтирган бўлса ҳали ҳам шу ҳолда беҳушдек ўтирар эди. Анисим Липа билан танишгандан бери ҳалигача у билан гаплашгани йўқ, шунинг учун унинг товуши қанақа эканини ҳам билмайди. Ҳозир у ёнида ўтирган бўлса ҳам англиз арағини индамай ичиб ўтирибди, хўб ичиб маст бўлгандан кейин рўбарўсида ўтирган ҳоласига сўз қотиб деди:

– Самородов деган бир ошнам бор, кўп ишбилармон одам, обрўси баланд, мартабаси улуг киши, гапни ҳам ўрнига қўяди, аммо сизга айтсам хола, мен унинг ҳамма сиридан воқифман. Бундан унинг ўзи ҳам беҳабар эмас. Энди икковимиз Самородовнинг соғлиги учун ичсак нима дейсиз?

Варвара дастурхон атрофида югуриб-елиб юрар, меҳмонларга олинг-олинг қилар, лекин ўзи ҳориган, чарчаган, паришонроқ, аммо дастурхондаги турли-туман овқатларга қараб хурсанд бўлар эди, чунки ҳеч ким унинг меҳмондорчилигини таъна қилиб, айбиситолмайди. Кун ботиб кеч кирса ҳам зиёфат давом этди. Меҳмонлар нима еган — нима ичганларини, гапирган гапларини билмас даражага етдилар. Ҳеч кимнинг гапи эшитилмас, фақат онда-сонда мусиқа тўхтаганда ҳовлида бақираётган бир хотиннинг овози эшитилиб қолар эди:

— Қонимизни ҳўб ичдинглар, жувонмарглар, нега сизларга қирон келмайди! — деб бақирар эди хотин.

— Кечқурун мусиқа билан ўйин бошланди. Кичик Хриминлар ўз виноларини кўтариб келдилар. Уларнинг бири икки қўлида икки шиша, оғзида рюмка билан кадрий ўйинига тушиб ҳаммани кулдирди. Кадрийга тушиб туриб, бирдан бошқа ўйинни бошлаб юборардилар. Бошидан оёғигача қўм-қўк кийган Аксинья ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа лип-лип ўтиб турар ва унинг узун этагидан шамол кўтарилар эди. Биров унинг этак бурмасини босиб олган эди, буни кўриб, бояги ёғочоёқ мўсафид уста бақириб:

— Ҳой, этагингдаги шокилдангни юлиб олди! Эй жигарларим! — деб қўйди.

Аксиньянинг бақрайиб турган соддагина қўк кўзлари ҳеч юмилмас, оғзи доим илжайиб турарди. Унинг ҳеч юмилмай бақрайиб турган кўзлари, узун бўйни, кичкинагина боши, типпа-тик ғоз турган бўйи илонга ўхшаброқ кетар эди. Қўк кийими, кўкрагидаги сариқ уқаси, таноби қочиб доим илжайиб турган оғзи — баҳорда кўкариб ётган бугдой ичидан бошини чиқариб турган илонга ўхшарди. Биродарон Хриминлар Аксинья билан жуда опоқ-чапоқ эдилар ва шу сабабдан Хриминларнинг каттаси билан аллақачондан бери ораси жуда яқин бўлиб кетганлиги ошкор бўлиб турарди. Кар эри ҳеч нарсани пайқамас, хотинига боқмас ҳам эди. У икки оёғини чалиштириб олиб, тўппонча отгандек қарсиллатиб ёнгоқ чақиш билан овора эди.

Бир маҳал чол Цибукиннинг ўзи ҳам давра ўртасига тушиб ўйин тушмоқчи бўлганини билдириб, рўмолчасини бир-икки силкитган эди, ичкари ва ташқаридаги одамлар қий-чув кўтариб:

— Ўзи чиқди! Ўзи! — деб қичқиришди.

Ўйинга Варвара тушди. Чол эри қўлидаги рўмолчасини силкитиб, пошнасини дукуллатар эди, холос, ҳовлида гавжум бўлиб дарчадан томоша қилиб турганлар, шу пайт хурсандликдан унинг бойлигини, ундан кўрган жабр-жафоларини унутдилар.

Томошабинлар орасидан:

— Қойилман, баракалла, Григорий Петров! Қандингни ур! Ҳали ҳам жойида экансан, бор бўл, баракалла! — деган овозлар чиқди.

Бу уйин-кулги алламаҳалгача чўзилиб, соат бирдан ошганда тамом бўлди. Анисим гандираклаб ҳофиз ва созандалар билан хайрлашаркан, ҳар қайсисига янги ярим сўмликдан инъом қилди. Чол гандиракламасдан сал силтангланиб, меҳмонларни кузатаркан, ҳаммага:

– Тўй икки мингга тушди. – дерди.

Меҳмонлар тарқалаётганда Шикалова қишлоғидаги қовоқхона эгасининг янги тўнини биров кийиб, эскисини ташлаб кетибди деган овоза тарқалди. Бундан воқиф бўлган Анисим тутоқиб кетиб:

– Тўхта! Топмасдан қўймайман! Угрининг кимлигини биламан! Тўхта! – деб шовқин солди.

Кўчага чиқиб бировнинг орқасидан югурганича кетди; кейин уни ушлаб олиб, қўлтигидан судраб, ҳовлига олиб келдилар. Маст, жаҳлидан қипқизариб, терлаб кетган Анисимни орқасидан итариб, холаси Липани ечинтираётган уйга киргизиб, эшикни ёпдилар.

#### IV

Орадан беш кун ўтди. Кетмоқчи бўлиб отланган Анисим Варвара билан хайрлашгани болохонага чиқди. Варвара ўтирган уйдаги шамчироқларнинг ҳаммаси ёқиғлик, ҳаммаёқдан хушбўй ҳид келар, Варваранинг ўзи дераза тагида ўтириб, қизил тивитдан пайпоқ тўқир эди. Варвара деди:

– Нега бунча тез отланиб қолдинг, зерикдингми? Войбў... Ҳеч нарсадан камчилигимиз, муҳтожлигимиз йўқ, еганимиз олдимизда, емаганимиз орқамизда, тўйингни ҳам хўб яхши ўтказдик, расм-одатни бажо келтирдик. Отанг тўйга икки минг сўм сарф бўлди дейди. Қисқаси ҳеч бир савдогар бойдан камлигимиз йўқ, фақат зерикамиз, шуниси бор. Халққа кўп озор берамиз. Бўтам, халққа ёмон жабр қиламиз, шунга юрагим сиқилалади. Худо ўзи кечирсин! Отимизни алиштирсак ҳам, сотсак-олсак ҳам, биронта хизматқор олсак ҳам алдамасдан қўймаймиз. Дўконда сотилаётган оқлама мойимиз аччиқ, бўрсиган, бошқаларнинг аравага суртадиган қора мойи ҳам бизникидан яхши. Ахир инсоф қилиб ўзинг айтсанг-чи, ёғнинг яхшисини сотсак бўлмайдимиз?

– Ойи, ҳар кимнинг ҳунари!

– Ахир ўлим бор-ку орада! Қандоқ қилай, вой-вой, ахир отангга айтсанг-чи!

-- Сиз айтганингиз маъқул.

– Э-э! Мен айтганим билан нима дерди, сендақа ҳар кимнинг ҳунари, – дейди кўяди. Ахир охиратда ҳар кимнинг ҳунари деб кўя қолинмас, худо одил.

– Албатта, охиратда буни ҳеч ким суриштириб ўтирмайди, ойи. Барибир худо йўқ-ку, суриштириш нимаси! – деди Анисим, кейин бир уҳ тортиб кўйди.

Варвара дастурхон атрофида югуриб-елиб юрар, меҳмонларга олинг-олинг қилар, лекин ўзи ҳориган, чарчаган, паришонроқ, аммо дастурхондаги турли-туман овқатларга қараб хурсанд бўлар эди, чунки ҳеч ким унинг меҳмондорчилигини таъна қилиб, айбиситолмайди. Кун ботиб кеч кирса ҳам зиёфат давом этди. Меҳмонлар нима еган — нима ичганларини, гапирган гапларини билмас даражага етдилар. Ҳеч кимнинг гапи эшитилмас, фақат онда-сонда мусиқа тўхтаганда ҳовлида бақираётган бир хотиннинг овози эшитилиб қолар эди:

— Қонимизни ҳўб ичдинглар, жувонмарглар, нега сизларга қирон келмайди! — деб бақирар эди хотин.

— Кечқурун мусиқа билан ўйин бошланди. Кичик Хриминлар ўз виноларини кўтариб келдилар. Уларнинг бири икки қўлида икки шиша, оғзида рюмка билан кадрий ўйинига тушиб ҳаммани кулдирди. Кадрийга тушиб туриб, бирдан бошқа ўйинни бошлаб юборардилар. Бошидан оёғигача қўм-кўк кийган Аксинья ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа лип-лип ўтиб турар ва унинг узун этагидан шамол кўтарилар эди. Биров унинг этак бурмасини босиб олган эди, буни кўриб, бояги ёғочоёқ мўсафид уста бақириб:

— Ҳой, этагиндаги шокилдангни юлиб олди! Эй жигарларим! — деб қўйди.

Аксиньянинг бақрайиб турган соддагина кўк кўзлари ҳеч юмилмас, оғзи доим илжайиб турарди. Унинг ҳеч юмилмай бақрайиб турган кўзлари, узун бўйни, кичкинагина боши, типпа-тик ғоз турган бўйи илонга ўхшаброқ кетар эди. Кўк кийими, кўкрагидаги сариқ уқаси, таноби қочиб доим илжайиб турган оғзи — баҳорда кўкариб ётган бугдой ичидан бошини чиқариб турган илонга ўхшарди. Биродарон Хриминлар Аксинья билан жуда опоқ-чапоқ эдилар ва шу сабабдан Хриминларнинг каттаси билан аллақачондан бери ораси жуда яқин бўлиб кетганлиги ошкор бўлиб турарди. Кар эри ҳеч нарсани пайқамас, хотинига боқмас ҳам эди. У икки оёғини чалиштириб олиб, тўппонча отгандек қарсиллатиб ёнғоқ чақиш билан овора эди.

Бир маҳал чол Цибукиннинг ўзи ҳам давра ўртасига тушиб ўйин тушмоқчи бўлганини билдириб, рўмолчасини бир-икки силкитган эди, ичкари ва ташқаридаги одамлар қий-чув кўтариб:

— Ўзи чиқди! Ўзи! — деб қичқиришди.

Ўйинга Варвара тушди. Чол эри қўлидаги рўмолчасини силкитиб, пошнасини дукуллатар эди. холос, ҳовлида гавжум бўлиб дарчалан томоша қилиб турганлар, шу пайт хурсандликдан унинг бойлигини, ундан кўрган жабр-жафоларини унутдилар.

Томошабинлар орасидан:

— Қойилман, баракалла, Григорий Петров! Қандингни ур! Ҳали ҳам жойида экансан, бор бўл, баракалла! — деган овозлар чиқди.

Бу уйин-кулги алламаҳалгача чўзилиб, соат бирдан ошганда тамом бўлди. Анисим гандираклаб ҳофиз ва созандалар билан хайрлашаркан, ҳар қайсисига янги ярим сўмликдан инъом қилди. Чол гандиракламасдан сал силтанглапиб, меҳмонларни кузатаркан, ҳаммага:

– Тўй икки мингга тушди. – дерди.

Меҳмонлар тарқалаётганда Шикалова қишлоғидаги қовоқхона эгасининг янги тўнини биров кийиб, эскисини ташлаб кетибди деган овоза тарқалди. Бундан воқиф бўлган Анисим тутақиб кетиб:

– Тухта! Топмасдан қўймайман! Угрининг кимлигини биламан! Тухта! – деб шовқин солди.

Кўчага чиқиб бировнинг орқасидан югурганича кетди; кейин уни ушлаб олиб, қўлтигидан судраб, ҳовлига олиб келдилар. Маст, жаҳлидан қипқизариб, терлаб кетган Анисимни орқасидан итариб, холаси Липани ечинтираётган уйга киргизиб, эшикни ёпдилар.

#### IV

Орадан беш кун ўтди. Кетмоқчи бўлиб отланган Анисим Варвара билан хайрлашгани болохонага чиқди. Варвара ўтирган уйдаги шамчироқларнинг ҳаммаси ёқиғлик, ҳаммаёқдан хушбўй ҳид келар, Варваранинг ўзи дераза тагида ўтириб, қизил тивитдан пайпоқ тўқир эди. Варвара деди:

– Нега бунча тез отланиб қолдинг, зерикдингми? Войбў... Ҳеч нарсадан камчилигимиз, муҳтожлигимиз йўқ, еганимиз олдимизда, емаганимиз орқамизда, тўйингни ҳам хўб яхши ўтказдик, расм-одатни бажо келтирдик. Отанг тўйга икки минг сўм сарф бўлди дейди. Қисқаси ҳеч бир савдогар бойдан камлигимиз йўқ, фақат зерикамиз, шуниси бор. Халққа кўп озор берамиз. Бўтам, халққа ёмон жабр қиламиз, шунга юрагим сиқилади. Худо ўзи кечирсин! Отимизни алиштирсак ҳам, сотсак-олсак ҳам, биронта хизматкор олсак ҳам алдамасдан қўймаймиз. Дўконда сотилаётган оқлама мойимиз аччиқ, бўрсиган, бошқаларнинг аравага суртадиган қора мойи ҳам бизникидан яхши. Ахир инсоф қилиб ўзинг айтсанг-чи, ёғнинг яхшисини сотсак бўлмайдимми?

– Ойи, ҳар кимнинг ҳунари!

– Ахир ўлим бор-ку орада! Қандоқ қилай, вой-вой, ахир отангга айтсанг-чи!

– Сиз айтганингиз маъқул.

– Э-э! Мен айтганим билан нима дерди, сендақа ҳар кимнинг ҳунари, – дейди кўяди. Ахир охирада ҳар кимнинг ҳунари деб кўя қолинмас, худо одил.

– Албатта, охирада буни ҳеч ким суриштириб ўгирмайди, ойи. барибир худо йўқ-ку, суриштириш нимаси! – деди Анисим, кейин бир уҳ тортиб қўйди.

Варвара унинг башарасига ҳайрон бўлиб қараб, кулиб юборди, кейин қўлини силтаб қўя қолди. Онасининг ниҳоятда ажабланиб, унга тентак дегандек қараганига Анисим изза бўлиб, деди:

— Эҳтимол худо бордир, лекин дин йўқ. Никоҳ вақтида мен ўз фикрим билан овора эдим. Тухум босиб ётган товуқнинг тагидан тухумини олганда тухумдан чиқмаган жўжа чийиллагандек никоҳ ўқиётган вақтда менинг ҳам виждоним бирдан чийиллаб кетди, худо бормикин деган фикр хаёлимдан кетмайди. Лекин черковдан чиқишим билан сал ёзилдим. Худонинг бор-йўқлигини мен қаердан билай. Бизларни болалик чоғимиздан бошлаб бу хил нарсаларга ўргатмадилар. Эмчакдан айрилмаган болага ҳам фақат ҳар кимнинг хунари деган гапни ўргатдилар, холос. Отам ҳам ҳақиқатда худога ишонмайди. Бир кун сиз менга Гунторевнинг қўйи ўғирланибди деган эдингиз. Мен топдим, Шикалова қишлоғидаги бир киши ўғирлаган экан. Ўғирлаган биров-ку, терилари дадамнинг дўконига келиб қопти... Дин-инсоф ана шу!

Анисим кўзини қисиб қўйиб, бошини чайқади.

— Қишлоғимизнинг каттаси ҳам, мирзаси ҳам, дьячоги ҳам худога ишонмайди. Черковга бориб чўқинишлари, рўза тутишлари ҳаммаси хўжакўрсинга, риёкорлик, мабодо қиёмат қойим бўлиб қолса, расво бўлмалик, деб қўрққанларидан қилган ишлари. Охирзамон бўлди, халқнинг дили сусайди, болалар ота-оналарини, кичиклар катталарни ҳурмат қилмадилар, шундақа шумликлардан қиёмат яқин келиб қолди, дейдилар. Бу гапларнинг бариси ёлғон. Ойи, менинг тушунганим шунчаликки, бу шумликлар ҳаммаси одамларда инсоф қолмаганидан. Мен ҳаммасидан воқифман, ақлим етади. Агар бировнинг эғнидаги қўйлаги ўғирлик бўлса кўзим дарров кўради. Биров қовоқхонада ўтирган бўлса сиздақа одам кўрганда: чой ичиб ўтирипти, дейди қўяди, лекин мен бўлсам унинг виждони ҳам йўқлигини биламан. Эртадан-кечгача изғиб юриб, битта ҳам виждонли одамни кўрмайман. Бу ишларнинг ҳаммаси шунданки, бу виждонсизлар худонинг бор-йўқлигини билмадилар... Хўш, энди хайр, ойи, соғ-саломат бўлинг, ёмон-яхши гапирган бўлсам рози бўлинг.

Анисим Варваранинг оёғига таъзим қилиб, миннатдорлик билдирди.

— Ойи, қилган яхшиликларингиз учун миннатдорман. Бизнинг уруғимиз сиздан кўп манфаат кўрди. Кўп яхши хотинсиз, мен сиздан жуда хурсандман.

Анисим кўнгли бузилиб, ўпкаси тўлиб ташқарига чиқди, аммо бироздан кейин қайтиб келиб, ойисига деди:

— Самородов мени бир чатоқ ишга тиқиб қўйди, бу ишдан ёки бой бўлиб кетаман ёки расво бўламан. Мабодо бу иш туфайли бирор ҳодиса бўлса ойижон, сиз отамнинг кўнглига тасалли беринг.

– Ёмон ният қилма, қўй! Шўрим курсин.... Худонинг даргоҳи кенг. Сен, Анисим, хотинингга сал яхшироқ қараб силаб-сийпа, эркалат, икковингиз ҳам бир-бирингизга тумшайганингиз-гумшайган, сал чиройингизни очиб кулсангиз нима қилади.

– Хотиним жуда галати... – деди Анисим уҳ тортиб. – Ҳеч уқуви йўқ, индамасдан ўтираверади. Жуда гўр, ёш. Майли, бироз ўссин.

Баланд бўйли семиз жийрон от қўшилган арава эшик тагида тайёр турар эди.

Чол Цибукин югуриб келиб олифталик билан аравага чиқиб, тизгинни ушлади. Варвара, Аксинья ва укаси билан Анисим ўпишиб хайрлашди. Липа ҳам эшик тагидаги зина устида турар эди. У эрини кузатгани эмас, ўзи шунчаки чиққан одамдек ҳар тарафга аланглаб турар эди. Анисим унинг олдига келиб, лабларини юзига сал текизиб ўпгач:

– Хайр, – деди.

Липа эрига қарамасдан туриб алланечук илжайди. Юзлари титради. Бун кўрганларнинг негадир унинг ҳолига раҳми келди. Анисим ҳам ирғиб аравага чиқиб, биқинини ушлаб ўтириб олди, чунки у ҳам ўзини хушрўй деб биларди.

Сойликдан юқорига чиққач Анисим дам-бадам орқасига қараб қишлоқни томоша қиларди. Ҳаво илиқ, осмон очиқ, бутун биринчи кун пода далага чиққан, молларнинг атрофида ясанган қиз-жувонлар, хотин-халажлар айланишиб юришарди. Қорамтир тарғил буқа яйловда яйраб бўкирар, олдинги оёғи билан ер қазирди. Ер ва кўкда тўрғайлар сайрар. Анисим яқиндагина бўялган баланд черковга қараб, бундан беш кун аввал у ерда ибодат қилгани эсига тушди. Кўк томли мактабга, бир вақтларда ўзи қармоқ солиб балиқ тутган, чўмилган сойга қаради. Кўнглида аллақандай шодлик туғилди ва бу чоғда кўнглида: олдимда бир баланд девор пайдо бўлиб, йўлимни тўсса-ю, бошқа ҳеч нарса кўрмасам, шу кўрганларим бас бўлса, ўтмишим билан қола қолсам, деди.

Станцияга келгач буфетга кириб бир рюмкадан херес вино ичдилар. Чол пул тўламоқ учун киссасига қўл солган эди, Анисим:

– Йўқ, мен тўлайман! – деди.

Чолнинг кўнгли кўтарилиб, Анисимнинг елкасига қоқиб қўйгач, буфетчига қараб, қандай ўғлим бор-а, дегандек кўзини қисиб қўйди.

– Ўғлим, кетмасдан уйда қолсанг, ишимизни қўлга олсанг яхши бўларди, жуда бебаҳо одам бўлардинг! Сени мен бошингдан оёғинггача зар қуярдим.

– Дада, ҳеч иложи йўқ.

Херес бироз нордонроқ, сурғич ҳиди келар эди, аммо шундай бўлса ҳам яна бир рюмкадан ичдилар.

Чол ўғлини кузатиб станциядан қайтиб келгач, кичик келинини таниёлмай қолди. Эри ҳовлидан чиқиб кетиши билан Липанинг

чеҳраси очилиб кетибди. Эски юбкасини киийиб олиб, енгини кифтигача шимариб, ялангоёқ, даҳлизни ювиб турган экан. Майини овоз билан қушиқ айтиб, катта тоғорани лойқа сув билан кўтариб чиқаётганда, маъсум гўдаклардек офтобга қараб илжайганда, осмонда юрган тўрғайларга ўхшаб кетди.

Эшик олдидан ўтиб кетаётган кекса хизматкор бошини чайқайди ва гўлдираб:

— Григорий Петров, худо санга хўб яхши келин берди-да. Хотин эмас, ёмби! деди.

## V

Ёғочоёқ Елизаров ва Липа саккизинчи июль. жума куни Казанское қишлоғидаги черков байрами муносабати билан ибодатга бориб уйга қайтаётган эди. Уларнинг орқасидан анча нарида Липанинг онаси Прасковья ҳам келар, у бетоб бўлиб, ҳарсиллаб, кейинроқда қолган эди. Вақт ҳам кеч бўлиб қолган эди.

Ёғочоёқ Липанинг гапини эшитганда таажжубланиб.

— А-а-а!.. Шунақами... Хўш, хўш, қани ганир, — деб қўяр эди.

— Илья Макарич, мен ўзим мураббони жуда яхши кўраман. Бир бурчакка ўтириб олиб мураббо билан чой ичганим-ичган. Гоҳида Варвара Николаевна билан бирга ўтириб чойхўрлик қиламиз. У киши ҳар хил эртақлар сўзлаб берадилар. У кишининг мураббоси кўп, тўрт банка. «Липа, тортинмасдан еявер» дейдилар.

— А-а-аа!.. Тўрт банка!

— Давлатлари жойида, чойни оқ булка билан ичишади, мол гўшти ҳам мўл, рўзгорлари бикир, фақат, сизга айтсам Илья Макарич бу уйда доим ваҳимадаман, жуда кўрқаман!

— Болам, нимадан кўрқасан! — деб сўради мўсафид, кейин Прасковья қаерда қолдикин деб орқасига қайрилиб қаради.

— Аввали шуки, тўйдан кейин Анисим Григоричдан юрагим чўчи қолди. У киши-ку мени ҳеч нарса қилиб ранжитганлари йўқ, лекин қачонки менга яқинлашса баданим увушиб, суяк-суякларим зирқираб кетади. Бир кеча ҳам ухлаганим йўқ. Кўрққанамдан қалтираб, худо дедим, холос. Энди Илья Макарич, сизга айтсам, Аксиньядан кўрқаман, У-ку ўзи ёмон эмас, ҳамавақт кулиб туради, бироқ гоҳида ойнадан ўқрайиб қараб қўйса, кўзлари оғилхонадаги қўйникидек кўм кўк ёниб кетади. Кичик Хриминлар уни йўлдан оздиришяпти. «Қайнатангнинг Бутёкинода қирқ ботмонча ери бор. ер деганда ҳақ қандай ерки, сувлик, қумлик ер. Сен, Аксинья, ўз номингдан шунга ерга хумдон сол, бизларни ўзингга шерик қилиб ол» дейдилар. Ҳозир гиштнинг минги йигирма сўм, омади юришган иш. Кеча овқат еб ўтирганимизда Аксинья қайнатамизга, «Бутёкинога мен хумдон соламан, ўзим юргизаман» деб кулиб қўйди... Григорий Петровичнинг

ранги ўчиб кетди. Унинг гапи ёқмади шекилли: «Мен тирик борман, ҳеч қайсингни айирмайман, ҳамманг бир уйлик бўлиб тураверасан» дедилар. Аксиньянинг кўзлари чақчайиб, тишлари гижирлаб кетди... Қуймоқ келтириб бердилар, емади!

Чол ажабланиб:

– А-а-аа! Емади дегин! – деб қўйди.

Лица сўзида давом қилди:

– У курғурнинг ухлаганини ҳам билиб бўлмайди. Ярим соат ўтар-ўтмас, дарров туриб, изғий бошлайди. Битта-яримта ўт қўйиб кетмадими, бир нарсани ўғирламадими деб ташвиш қилаверади... Илья Макарич, сизга айтсам мен ундан жуда қўрқаман! Кичик Хриминлар тўйдан кейин, ухламасдан ҳам, тўппа-тўғри шаҳарга судлашгани кетдилар. Одамлар бу гапларнинг ҳаммасини Аксиньядан кўрадилар. Икки оға-ини унга хумдон қуриб бермоқчи бўпти, учинчиси бундан хафа бўлиб, ўртада бир ойдан бери фабрика тўхтаб қолди. Бунинг орқасида Прохор амаким ишсиз қолиб, эшикма-эшик гадойчилик қилиб юрибди. Мен амакимга: бекор юрмасдан экин-тикин қилсанг бўлмайдими, тирикчиликнинг айби йўқ! дедим. У менга «Ҳалол ишдан чиқиб қолибман, ҳеч ишга бўйным ёр бермайди, Лининька!» дейди. Ёш буталар ўсган чакалакзорга келганда дам олган ва Просковьяни кутгани ўтирдилар. Елизаров кўп замонлардан бери пудратчилик қилса ҳам мингани оти йўқ, ҳамиша яёв юрар, битта халтага нон билан пиёз солиб, елкасига ташлаб кетаверар; юрганда ҳам қадамини узун ташлаб, қўлларини кериб юрар, шунинг учун унга ҳамроҳ бўлган одам етиб юролмас эди.

Чакалакзор олдида ерга қадалган бир ёғоч бор эди, Елизаров ёғочнинг маҳкамлигини билмоқ учун уни қимирлатиб кўрди. Шу пайтда ҳарсиллаб Просковья ҳам етиб келди. Унинг бужмайган ва ҳамиша хавф-хатарда турган чеҳрасида шодлик аломати бор эди. Чунки бугун ҳам одам бўлиб у ҳам черковга кирди, бозор айланиб, нок сувидан қилинган кивас ичди. Бундай бахтли кунлар унинг умрида ниҳоятда кам бўларди. Ҳатто бугун унинг назарида энди биринчи марта роҳат қилиб яшагандек эди. Бироз дам олгандан кейин уччовлари бирга йўлга тушдилар. Кун ботиб, офтоб шуъласи дарахтларга тушиб турар эди. Олдинда одамларнинг шовқинлашгани эшитилди. Уклеево қишлоғидан келган қизлар аллақачон ўтиб кетган эди, лекин чакалакзорда юрган эканлар, қўзиқорин терган бўлсалар керак.

Елизаров:

– Ҳой, қизлар! Ҳой, нозанинлар! – деб бақирди. Қизлар хахолашиб кулишиб:

– Ёғочоёқ келаяпти! Бетовфиқ чол келаяпти! – деди.

Қизларнинг кулгиси акс-садо берди. Бироздан кейин чакалакзор ҳам орқада қолди. Фабрикаларнинг мўриси, черков қўнғироқхонаси

тепасидаги хочлар ярқираб кўринди. Бу эса — «маъракага келган дьячок икранинг ҳаммасини еб қўйган қишлоқ»нинг узи эди. Бора-бора уйларнинг томи ҳам кўринди, қишлоқ жуда яқин қолди, сойнинг ичига тушилса қишлоққа кириларди. Ялангоёқ бўлиб келаётган Липа билан онаси Прасковья оёқларига кийиб олмоқ учун ўт устига ўтирдилар, пудратчи чол ҳам улар ёнига бориб ўтирди. Соё тепасидан туриб қаралса қишлоқнинг катта-катта толлари, оппоқ черкови, соёи жуда чиройли кўринар эди. Хасисликдан қорага бўялган фабрика томлари хунук қилиб турмаса, қишлоқ ҳам чиройли эди. Сойнинг нариги бағрига экилган қора буғдой бўрон сочиб юборгандек тўп-тўп бўлиб, ҳар қаерда ётар, яқиндагина ўрилиб, ҳали боғланмаган буғдойлар кўриниб турар, сули ҳам аллақачон пишиб, куннинг шуғласидан садафдек товланар эди. Ўроқ қистов вақти эди. Бугун байрам, эртага шанба куни буғдой ўрмоқ, похол ташимоқ, индинга якшанба, яна байрам. Ҳар кун узоқда чақмоқ чақиб, момақалди роқ бўлиб турар, ҳаво дим, осмоннинг ёмғир ёғадиган важоҳати бор эди. Ҳар ким экинларга қараб, худо ҳавони берса, дон-дунларни йиғиштириб олсак, дерди. Ҳамманинг думоғи чоғ, кўнгли хурсанд, юрагида тезроқ йиғиштириб олсак, деган ташвиш.

— Бу йил ўроқчилар қиммат, кунига етти тангадан, — деди Прасковья.

Казанское қишлоғидаги бозордан қайтган одамлар ҳали ҳам тўхтамасдан келмоқда. Ясанган хотин-халажлар, янги шапка кийган фабрика ишчилари, бева-бечора гадойлар, бола-чақалар келар эди... Гоҳо кўчанинг чангини кўтариб аравалар ўтиб қоларди, араванинг орқасида бозордан қайтган от, сотилмасдан қолганига қувонгандек ўйнаб келар эди. Юргани унамай, тихирлик қилётган сигирни биров шохидан судраб келаяпти, биров оёғини осилтириб ўтириб олган мастларни солиб олган аравасини чоштириб келаяпти. Бир кампир бошига каттакон шапка, оёғига катта этик кийиб олган ўғил болани қўлидан ушлаб етаклаб келаяпти; бола куннинг иссиғидан, этигининг катталигидан ва оғирлигидан тиззасини буколмай оёғини зўрға кўтариб қўяётган бўлса ҳам, сурнайини оғзидан қўймай чалар эди. Соёликдан пастга тушиб кўчага бурилганда ҳам сурнайининг овози келар эди.

— Бизнинг хўжайинларимизга бир бало бўлди... — деди Елизаров, — иш чатоқ! Костюков мендан хафа. «Карнизга тахтани кўп ишлатиб юборибсан» дейди. Мен нега кўп бўлсин, Василий Данилич, кераклигидан ортиқ ишлатганим йўқ деб эдим, шундан можаро бошланиб кетди. Мен, ахир тахтани пишириб смагандирман деб эдим, «Аблаҳ, менга шундай гаплар айтгани қандай тилинг борди. Сен ҳаддингдан ошма! Сени пудратчи қилган мен бўламан!» деб койиб кетди. Мен ҳам, ана холос, пудратчи бўлиб ҳам ҳар куни ичишим чой эди, ҳали ҳам

шу. дедим. «Ҳаммангиз бир-бирингиздан беш баттар муттаҳамсиз...» деган сўзларни ҳам қилди. Лекин мен бир гапдан қола қолай дедим. Кўнглимда, бизлар-ку бу дунёда муттаҳаммиз-а, лекин сизлар у дунёда муттаҳам бўласиз, дедим. Эртасига дабдабасидан тушибди. «Сен, Макарич, мендан хафа бўлма, айтган сўзларимга ранжима. Агар мен бир-икки калима ортиқча сўзни айтиб юборган бўлсам, ёшим сендан улуғ. ўзим первой гельди савдогарман, сен бир сўздан қолишинг керак эди» деди. Мен, албатта сиз первой гельди бойсиз, мен анчайин бир устаман, буниси тўғри, аммо Юсуф пайғамбар ҳам дурадгор уста эди. Бизнинг касбимиз табаррук, ҳалол касб, лекин сендан каттаман десангиз, Василий Данилич, бу гапингизга иқрорман, дедим. Икковимиз ўртамизда бўлиб ўтиб кетган бу гаплардан кейин мен танамга ўйлаб кўрдим, ким катта? Биринчи гельдия савдогари каттаими ёки дурадгор устами? Чироғларим, албатта уста катта бўлса керак!

Ёғочоёқ бироз ўйлаб туриб, яна деди:

– Чироғларим, гап шу, ким меҳнат қилса, кимки жабр-жафони кўп тортса ўша катта.

Кун ботди, сой тепасида черковнинг деворлари ва фабрикалар олдидаги ялангликларни сутдек оппоқ туман босди... Бир дамда қоронғулик тушиб, сойликда чироқлар милтиллаш бошлади. Ҳаммаёқни босган туман энди тагсиз жарликни бекитиб тургандек кўринарди. Қашшоқликда туғилиб, кўрқиб, юрак олдириб қўйган, вайрон дилларидан бошқа ҳамма бор-йўқларини бошқаларга бериб, умр бўйи бечорагарчиликда қолишга рози бўлган Липа билан онаси, бу чоғда сирлар ичига ботган бепоён оламдаги сон-саноксиз жониворлар қаторида «бизлар ҳам бир махлуқмиз» деган хаёлни кўнгилларидан кечирган бўлсалар керак; сой тепасида ўтиришнинг уларга гашти бор эди, бу чоғда ўзларини бахтиёр билиб қувонар, ҳатто сойликка тушмасдан иложлари йўқлигини ҳам унутдилар.

Ахири уйларига қайтиб келдилар. Дарвозахонада, дўкон олдида ўроқчилар ўтирарди. Уклееево қишлоғининг ўзидаги ўроқчилар, одатда, Цибукиннинг ишини қилмасдилар ва шу сабабдан бошқа қишлоқдан ўроқчи оларди. Ўтирган ўроқчилар қоронғида узун-узун қора соқолли одамларга ўхшаб кўринарди. Дўкон очиқ, ичкарида бир бола билан кар дамка ўйнаётгани кўриниб турарди. Ўроқчилар секин-секин овоз чиқариб, оҳиста-оҳиста қўшиқ айтар; дам-бадам шовқинлаб, кечаги мардикор пулини қистардилар, аммо уларни эртага ҳам кеткизмасдан ишлатмоқ учун ҳақларини бермай турардилар. Чол Цибукин фақат нимча кийиб Аксинья билан эшик олдидаги дарахт тагида чой ичиб ўтирар, столда чироқ ёниб турарди.

Дарвоза орқасидан бир ўроқчи Цибукинни мазах қилгандек:

– Ҳой, бува, ҳеч бўлмаса пулимизнинг ярим-ёртисини бериб тур! Ҳой, бува! – дерди.

Бу гапдан кейин дарров хахолаб кулишарди, кейин яна секин-секин қўшиқ айтардилар... Ёғочоёқ чой ичмоқчи бўлиб улар ёнига бориб ўтирди ва сўз бошлади:

— Бозорга бордик, чироғларим, худога шукур, жуда яхши сайл қилиб қайтдик. Бироқ бир хунук гап бўлди. Темирчи Сашка озроқ тамаки олиб дўкондорга ярим сўм бериб эди, берган ярим сўлкавойи қалбаки чиқиб қолди, — деди. Бу сўзни айтиб Ёғочоёқ у ён, бу ёнига аланглаб қўйди. Овозини чиқармасдан оҳиста гапирмоқчи бўлди-ю, лекин хириллаб қолиб, гапини ҳамма эшитди.

— Берган ярим сўлкавойи қалбаки эканлиги билиниб қолиб, дарров қаердан олдинг деб суриштириб кетдилар. Менга Анисим Цибукин бериб эди. тўйга борганимда берган эди... деди. Дарров миршабни чақириб, даканглатиб олиб кетдилар... Петрович, эҳтиёт бўл, яна бирон гап чиқиб қолмасин...

Дарвоза орқасидан ҳалиги масхара қилиб гапирётган ўроқчининг овози яна чиқди:

— Ҳой, бува! Ҳой, бува!

У жим бўлди. Ёғочоёқ яна тилга кирди:

— Эй, чироғларим, чироғларим...— деб ғулдираганича ўрнидан турди. Уни уйқу енгиб, мудроқ босди.

— Чироғларим, чойингиз ва қантингиз учун раҳмат, энди бориб ухлай. Қариб шартим кетиб партим қолибди, ҳеч соғ жойим йўқ, вой, вой! — деб қузғалди.

— Ўлим ҳам яқинлашиб қолганга ўхшайди! — деб қўйди кетаётиб.

Чолнинг кунгли бузилиб, ўпкаси тўлди. Кекса Цибукин қуйилган чойини ичиб тамом қилмай, хаёл суриб ўрнидан турмай утираверди. Унинг башараси аллақачон кўчага чиқиб кетган Ёғочоёқнинг оёқ товушига қулоқ солиб турганга ўхшарди.

Аксинья қайнатасининг нима хаёлда эканини фаҳмлаб:

— Темирчи Сашка ёлгон айтган бўлса ҳам ажаб эмас, — деди.

Цибукин уйига кириб кетиб, бироздан кейин бир тугунчани кўтариб чиқди; тугунни очиб эди, йилтираб турган яп-янги сўлкавойлар кўринди. У сўлкавойнинг биттасини тишлаб, кейин патнисга ташлаб кўрди, сўнгра яна бирини олиб, ҳалигидай патнисга ташлаб кўрди...

Ҳайрон бўлиб, таажжубда қолгандек Аксиньяга қараб туриб:

— Сўлкавойлар дарвоқе қалбаки экан... Анисим совғага келтирган сўлкавойлари шу-да... Қизим, буларни сен олиб қўй, — деб шивирлаб тугунчани Аксиньяга тутқазди. — Олиб бориб қудуққа ташла, қуриб кетсин! Эҳтиёт бўл, дамнингни чиқарма, яна бир бало бўлмасин... Самоварни ол, чироқни ўчир...

Омборхонада ўтирган Липа билан Прасковья чироқларнинг бирин-кетин ўчганини кўрдилар, фақат Варваранинг болохонасида кўк.

қизил шамчироқлар ёниб турарди, у ерда осойишталик, фаровонлик ва беҳабарлик аломати акс этарди. Прасковья қизи Липанинг бойларга тушганига ҳеч кўниколмас ва қизиникига келганда тортиниб, ичкарига кирмасдан, ғариб кишидек даҳлизда ўтирар, илтимос қилгандай жилмаяр эди. Чой-қандни даҳлизга олиб чиқиб берардилар. Липа ҳам янги уйига кўниколмади, эри жунаб кетгандан кейин ўз урнида ётмасдан, ошхонадами, омборхонадами, дуч келган ерда ётиб юраверди. Ҳар кун кири ювар, уйларни тозалар, назарида ҳали ҳам мардикор ишлаётгандай эди. Ибодатдан қайтиб келгач, ошхонага кириб, оқсоч хотин билан бирга чой ичгандан кейин бостирмадаги чана билан девор орасига кириб ерга жой солиб ётдилар. Чироқ йўқ, қоронғи, хомут ҳиди келиб турарди. Унинг олдидаги чироқ ҳам ўчди. Қарнинг дўконни бекитгани, ўроқчиларнинг ҳовлига ётгани эшитилди. Кичик Хриминларникидан қимматбаҳо гармоннинг овози эшитиларди... Прасковья билан Липа уйқуга кирдилар.

Бировнинг оёқ товуши уларни безовта қилиб уйғотганда ой тўлиб қолган эди. Бостирманинг эшиги олдида қўлида кўрпа-ёстиқ билан Аксинья турибди.

– Бу ер салқинроққа ўхшайди... – деди-да, шундоққина остона тагига жой солиб ётди, унга ой нури тушиб турарди.

Аксинья иссиглаб, ухлюлмай, устидаги кўрпаларни олиб ташлади, дам-башам уҳ тортиб қўярди. Ойдин кечанинг ёруғида алақандай чиройли, басавлат бир ҳайвондек кўринарди. Бир муддат ўтар-ўтмас яна оёқ товуши эшитилиб, оппоқ оқариб эшикдан кириб келган чол кўринди.

– Аксинья! Шу ердამисан?

Аксинья жаҳл билан:

– Нимаиди! – деди.

– Мен сенга кеча пулларни қудуққа ташла деб эдим, ташладингми?

– Нега энди дунёни қудуққа ташлайман? Ўроқчиларга бердим...

Чол ваҳимага тушиб, ҳайрон бўлиб:

– Эй, худойим! Жуда баттол хотинсан-да... Эй худойи! – деб қўйди.

Қўлини силтаб, ўз-ўзи билан гаплашиб чиқиб кетди. Бирпасдан кейин Аксинья ўтириб, афсус ва надомат билан, қаттиқ-қаттиқ уҳ тортиб қўйди. Кейин урнидан туриб, кўрпа-ёстиғини кучоқлаб, чиқиб кетди.

– Онажон, нега мени шу уйга бердинг! – деди онасига қараб Липа.

– Қизим, ерга тегиш қизларнинг пешонасида бор. Буни мен расм қилганим йўқ.

Беҳад ва бепоён қайғу-ҳасрат икковининг ҳам қўнглини вайрон қилгудек эди. Лекин юқоридан, юлдузлар макони бўлган кўм-кўк

осмондан биров уларни кўриб, Уклево қишлоғида бўлаётган ҳар бир ишдан хабардор бўлиб пойлаб турганга ўхшарди. Ёруғ дунёда ёмонлик ҳар қанча кўп бўлса ҳам, ҳаққоният ҳам бор, бу ҳаққоният ҳам кечанинг гўзаллигидек гўзал ва кечанинг сокинлигидек сокин. Ой нури кечанинг қоронғиси билан қўшилиб кетгандек, ер юзида бор нарсалар ҳам ҳаққоният ва адолат билан қўшилмоқ фурсатини қутади. Икковининг ҳам кўнгли ором топиб, бир-бирининг пинжига кириб ухладилар.

## VI

Анисимни, қалбаки пуллар ясагани ва уларни тарқатгани учун турмага тиқиб қўйганликлари тўғрисида хабар келганига анча бўлди. Бир ой ўтди, ярим йилдан ҳам ошиб кетди, узоқ қиш ўтиб баҳор келди. Анисимнинг аллақачондан бери турмада ётганига унинг уйидагилари ҳам, қишлоқдагилар ҳам кўниқиб қолдилар. Биров кечаси уларнинг уйи ёки дўкони олдидан ўтиб кетаётган бўлса, Анисимнинг қамоқда ётгани эсига тушарди. Кўнғироқ чалинганда ҳам негадир Анисимнинг қамоқда ётгани ва яқинда суд бўлиши эсга тушарди.

Ҳамманинг назарида бу уйни қора босгандек кўринарди. Уйдан файз кетди, томини занг босди, дўконнинг тунука қопланган, кўкка бўялган эшиги эскиб, қар айтгандек «тоб ташлаб», бақавли, кекса Цибукин каби қорайиб қолди, у ҳам қорайиб кетганга ўхшарди. Неча вақтлардан бери соч-соқолини олдирмас, мўйловлари ўсиб кетган, аравага ўтирганда эски олифтахчилигини қилмас, сакраб чиқмас, эшигидаги гадойларга: «Худо берсин!» демас эди. Куч-қуввати кетиб, мункайиб, бедармон бўлиб қолганлиги ҳар бир ишидан кўриниб турар эди. Одамлар ҳам аввалгидек иззат қилмайдиган, тап тортмайдиган бўлиб қолдилар. Миршаб ҳам, аввалгидек порани ҳалигача олиб турган бўлса ҳам, дўконни баённома қилди, яширинча арақ сотгани учун суд қилмоқчи бўлиб уни уч марта шаҳарга чақирдилар; аммо ҳар гал гувоҳлар келмаганидан суд қолиб, чол кўп сарсон бўлди.

Цибукин ўғлининг олдига кўп қатнади, бировни ёллаб кимгадир ариза берди, назр-ниёзлар, хайр-эҳсонлар қилди. Анисим қамалган турма бошлигига «кўнгил ўз ҳаддини билади» деган ибора ёзилган кумуш стакан билан узун кумуш қошиқ тўхфа қилди.

Варвара уйда ўтириб, деди:

— Тузуккина ҳаракат қиладиган одам йўқ, шўрим қурсин... Биронта амалдор одамдан илтимос қилинса, тепамиздаги улуғларга ариза берилса яхши бўларди. Ҳеч бўлмаса судгача кафилга берардилар! Бол фақир жуда эзилиб кетди!

Анисимнинг қамалганига Варвара жуда хафа бўлса ҳам анча семириб, оппоқ оқариб кетди, ҳали ҳам уйда шамчиروқлар ёқар

уйини покиза тутар, келган меҳмонлар олдига мурабболар, олма ҳалволар қўяр эди. Кар билан Аксинья дўкондорлик қиларди. Аксинья Бутёкинода янги хумдон солмоқ ҳаракатига тушиб, ҳар куни тарантасда хумдон тепасига бориб келар, тарантасни ўзи минарди. Йўлда биронта танишни кўриб қолса, барра бугдой ичидан бошини чиқариб турган илондек бўйнини чўзиб, кўнглида бир сирни билгандек илжайиб кулиб қўярди. Липа бўлса рўзага яқин туғиб олиб, эрмаги бола бўлиб қолди. Боласи озғин, заиф, йиғлаши ҳам, қараши ҳам. ҳатто одам қаторига санаб Никифор от қўйганлари ҳам кишига ғалати кўринарди. Липа болани беланчакка ётқизиб қўйиб, ўзи эшик ёнига борар ва:

– Саломлайкум, Никифор Анисимич! – деб салом берар эди.

Кейин югуриб келиб ўпарди, яна эшик тагига қайтиб бориб ҳалигидек:

– Саломлайкум, Никифор Анисимович! – дерди.

Бола қип-қизил оёқларини кўтариб йиғлар, уста Елизаровникига ўхшаб унинг йиғиси билан кулгиси бир эди.

Оқибат суд куни тайин бўлди. Чол суддан беш кун илгари жўнаб кетди. Кейин қишлоқдагилардан бир неча кишини гувоҳликка олиб кетганликлари овоза бўлди. Цибукиннинг эски хизматкорига ҳам чақириқ қоғози келиб, у ҳам жўнаб кетди.

Суд пайшанба куни бўлди, лекин орадан бир неча кун ўтиб, душанба келиб қолган бўлса ҳам, чол қайтиб келмади ва ҳеч бир дараги йўқ эди. Сешанба куни кечқурун Варвара деразаларни очиб, чол келиб қолармикин деган умид билан кўчага кулоқ солиб ўтириб эди, нариги уйда бўлса, Липа боласи билан ўйнаб, уни ирғитиб-ирғитиб хурсандлигидан дерди:

– Каттакон киши бўласан, икковимиз бирга мардикор ишлаймиз!

Буни эшитган Варвара койиб:

– Ҳой, бу нима деганинг, мардикоринг нимаси, аҳмоқ? Катта савдогар бўлади!... – дерди.

Липа секин-секин қўшиқ айтиб турди-да, бироздан кейин Варваранинг гапи эсидан чиқиб:

– Каттакон бўласан, бирга-бирга мардикор ишлаймиз!– деган гапини яна такрор қилди.

– Ҳой, ҳой тагин нима деб жавраяпсан?

Липа қўлида боласи билан эшик олдида туриб сўради:

– Ойи, нега бола мунча ширин-а? Мунча унга меҳрим баланд? – деб овози тутилиб, кўзига жиқ-жиқ ёш тўлди. – Ким бу, қанақа бола, осмонда учиб юрган патдек енгил, ўзи бир бурдагина, лекин бирам яхши кураман-эй, назаримда туппа-тузук одамга ўхшайди. Тили йўқ, ҳеч нарса гапирмайди-ю, аммо кўзларини жавдиратиб турганда нима деганини тушуниб тураман.

Станцияга яқинлашиб қолган кечқурунги поезднинг овози эшитилиб қолди. Варвара эрим келармикин деб қулоқ солиб турди. Липанинг гапи унинг қулоғига кирмас унинг нима деяётганига эътибор ҳам бермас эди. Вақтнинг ўтиб кетганини ҳам фаҳмламас аъзойи бадани титрар, қўрққанидан ёки ваҳимасидан эмас, воқеанинг нима бўлганини билмоқчи бўлиб жуда ажабсинганидан титрарди. Лиқ тўла одам тушган араванинг тақир-туқир қилиб тез ўтиб кетганини кўрди, булар станциядан қайтиб келаётган гувоҳлар эди. Арава дўкон олдидан ўтиб кетаётганида Цибукиннинг эски хизматкори ирғиб тушиб, ҳовлига кириб кетди. Ҳовлида ундай гап сўраётганлари, у билан сўрашаётганликлари эшитилиб турар эди...

— Ҳуқуқдан маҳрум қилиниб, мол-мўлки тортиб олинсин, ўзи олти йил Сибирга каторга ишига юборилсин, деб ҳукм бўлди, — деди у шовқинлаб.

Бировга керосин сотаётган Аксинья дўконнинг орқасидаги эшикдан бир қўлида шиша, бир қўлида чўмич билан, оғзида бир танга пулни тишлаб чиқиб келди.

— Дадам қани? — деб сўради лабини шипиллатиб.

— Станцияда қолди. «Қоронғу тушгандан кейин бораман» деди, — деб жавоб берди хизматкор.

Анисимнинг каторга ишига ҳукм қилингани ҳовлидагиларга маълум бўлгач, ошхонадаги оқсоч хотин бундай гапни эшитгандан кейин йиғламасдан бақрайиб туриш уят деган каби, худди биров ургандек шовқин кўтариб йиғлаб юборди.

— Анисим Григорич, лочиним, бизларни кимга ташлаб кетдинг.

Йиғи овозини эшитиб кучуклар ҳам вовуллашди. Варвара югурганича дераза олдига келиб, бетоқатликдан юраги сиқилиб шовқинлаб оқсоч хотинни койимоққа тутинди.

— Бас қил, Степанида, бас қил! Худо осин сени, юрагимни эзи!

Самовар қўйиш ҳам эсларида йўқ, ҳамманинг боши гангиган эди. Фақат Липа нима воқеа бўлганини билмайди, чақалоғи билан овор эди.

Чол станциядан келгач, ундан ҳеч ким ҳеч нарса сўраб ҳам ўтирмади. Ҳамма билан бир-бир сўрашгандан кейин индамасдан уйларнинг ҳаммасига бир-бир кириб чиқди, овқат ҳам емади.

Эр-хотин холи қолганларидан кейин, Варвара сўз бошлаб:

— Ҳаракат қиладиган одам бўлмади... Битта-яримта обрўлироқ хишидан илтимос қилайлик демадимми, менинг гапимга қулоқ солмадинглар... Ариза ташлаш керак эди... — деди.

Чол қўлини силтаб:

— Хўб ҳаракат қилдим! Анисим кесилгандан кейин дарров ушар химоя қилган каттамит олдига бордим. «Энди ҳеч нарса қил

бўлмайди, вақт ўтди» деди. Анисимнинг ўзи ҳам вақт ўтди деди. Аммо мен суддан чиқишим билан дарров бир адвокат билан гаплашиб, унга заколат ҳам бердим... Бирон ҳафта ўтказиб яна бораман, худо унгига олса, ажаб эмас, — деди.

Чол яна хомуш бўлиб индамасдан уйларни айланиб чиқди, кейин қайтиб яна Варвара олдига келганда деди:

— Бетобга ўхшайман. Бошим аллақандай карахт, хаёлим паришон.

Чол, гапимни Липа эшитиб қолмасин деб, эшикни бекитиб келгач оҳиста яна сўз бошлади.

— Пулларимда бироз чатоқлик бор. Эсингда борми, тўйдан аввал Анисим менга бир сўмлик, ярим сўмлик янги пуллар келтирган эди? Шу, пулларнинг бирмунчасини тугиб бекитиб қўйган эдим, лекин қолганини ўз пулимга қўшиб юборган эдим... Бир замонларда худо раҳмати амаким Димитрий Филатич Москва билан Қримга қатнар эди. Амакимнинг бир хотини бор эди, бу хотин эри савдогарчилик билан юртма-юрт юрганда ўйнаш қиларди. Олти нафар боласи бор эди, ана шу амаким ичиб маст бўлганда, «Бу болаларнинг қайси бири меники-ю, қайси бири меники эмаслигини ҳеч ажратиб ололмайман» дерди. Шунақа енгил табиат киши эди. Шунинг сингари мен ҳам ҳозир пулимнинг қайси бири тоза-ю, қайси бири қалбакилигини билолмай қолдим. Назаримда ҳаммаси қалбакига ўхшайди.

— Қўйсангиз-чи, худо хайрингизни берсин!

— Вокзалда чипта олганимда уч сўм бериб эдим, назаримда у ҳам қалбакидек кўриниб, ваҳимага тушдим. Тобим йўққа ўхшайди.

— Нимасини айтасан, ҳаммамиз ҳам худонинг бандасимиз... Шўрим курсин... — деб бошини чайқаб қўйди Варвара. Кейин сўз қотиб деди:

— Петрович, бунинг андишасини қилиб қўймоқ керак... Замон нозик, сен ҳам ёш эмассан, ўлиб кетсанг неварангни хор қилмасинлар. Шу бечора Никифорни хафа қиладилар деб қўрқаман-да! Отасини энди йўққа чиқариб қўявер, онаси ёш, ақли паст... Ҳеч бўлмаса Петрович шу Бутёкинодаги ерни неваранг номига ёздириб қўйсангчи, яна ўз танангга ўйлаб кўр! Боласи қургур ширингина, одамнинг юраги ачийди! Сустлик қилма, эртагаёқ бориб васиқа қилиб бер!

— Неварам эсимдан ҳам чиқиб кетибли-я... Бориб кўриб келай. Болани тузук дейсанми? Ундай бўлса ўссин, катта бўлсин, худо умр берсин!

Цибукин эшикни очиб, бармоғи билан Липани чақириб ишора қилди. Липа боласини кўтариб қайнатасининг олдига келди.

— Сен, болам Липа, муҳтожлигинг бўлса қараб ўтирмасдан айтавер. Кунглинг нимани хоҳласа еявер, биз сендан қизганмаймиз. Ишқилиб узинг соғ бўл. Болангни асра, энди, ўғлимиз йўқ, унинг ўрнини боссин.

Чолнинг икки юзидан кўз ёшлари шариллаб оқиб, упкаси тулиб, пиқиллаб ўрнидан туриб кетди. Бироздан кейин ётди, етти кундан бери кўзи уйқу кўрмаганидан қаттиқ ухлади.

## VII

Чол андак муддатга шаҳарга кетди. Кимдир, унинг васиятнома ёзгани шаҳар нотариусига кетганини, хумдон солинган ерни невараси Никифорга васият қилиб қолдирмоқчи бўлганини Аксиньяга айтиб қўйибди. Чол билан Варвара иккови, дарахт тагида ўтириб, чой ичаётганда бу хабар Аксинья қулогига етиб, дарров дўконини кўча томондан ҳам, ҳовли томондан ҳам бекита солиб калитларнинг ҳаммасини қайнатасининг оёғи тагига ташлади.

— Бўлди, энди мен сизларга мардикор бўлмайман! Энди билсам мен сизларга келин эмас, малай эканман. Ҳамма мени масҳара қиляпти, кимни кўрсанг «Цибукинлар хўб яхши малай топиб олдилар-да!» дейди. Мен сизга хизматкор тушмагандим. Мен ота-онаси йўқ етим эмасман, худога шукур отам ҳам, онам ҳам бор, — деб айюханнос солиб бирдан йиғлаб юборди.

Аксинья шариллаб оқиб турган кўз ёшини артмасдан жаҳли чиққанидан ғилай тортиб, дарғазаб бўлиб, кўзларини чолга тикканича тураверди. Кучининг борица бақриб шовқин солаётганидан юз-кўзи, бўйинлари қипқизариб кетди.

— Энди сизга хизматкорлик қилиб бўлдим. Шунча азоб тортганим бас! Иш бўлса, эртадан-кечгача дўконда ўтириб, кечаси ҳам тинмай араққа югуриш бўлса мен эканман-ку, ерни кесилганнинг хотини билан ажинага ўхшаган боласи олар экан-да. Уйнинг эгаси у экан-у, мен унга оқсоч эканман-да! Нимангиз бўлса ҳаммасини ўша кесилган ўғлингизнинг хотинига беринг, ўшанинг бошида қолсин, мен ўз уйимга кетай! Энди бошқа бир аҳмоқни қилириб, топиб оларсиз!

Чол умрида, болаларини сўкмаган, урмаган эди, бола-чақаларидан битта-яримтаси унга бундай дағдаға билан сўзлар, уни беҳурмат қилар деб хаёлига ҳам келмаган эди. Шунинг учун келинининг қилигидан кўрқиб кетиб, уйдаги жовон орқасига кириб, бекиниб олди. Варвара бўлса эсанкираб, ўтирган жойидан туролмай қолди, ари талаган кишидек нуқул икки қўлини силтар эди, холос.

— Вой, шўрим курсин, вой, ўла қолай, бу қандай гап? Нега шовқин солаяпти бу? Вой, шўрим курсин, ахир қўни-қўшнилари эшитади! Секинроқ, ахир секинроқ гапирсанг нима қилади! — дерди юраги ёрилиб.

Аксинья шовқинини қўймас эди:

— Ерни кесилганнинг хотинига берибсиз-ку, ҳаммасини ўша-га беринг, менга ҳеч нарса керак эмас. Ҳамманг қора ерга кир, ҳаммангиз бир гўрсиз. Жабру жафонгизни хўб тортдим, энди бас!

Муттахам ўғрилар, ўтканнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олдингиз, ёшу қари демарингиз. Ижозат олмасдан яширинча арақ сотган ким? Қалбаки пулларингиз-чи? Қалбаки пуллар билан сандиқларингизни хўб тўлатиб олдингиз, энди мен керак бўлмай қолдимми?

Ланг очик турган дарвоза олдида аллақанча одам томоша қилиб турарди.

– Одамлар қараса қарасин, халойиқ ичида шармандангизни чиқараман, расвои олам қиламан, оёғим тагида думалаб ётарсиз!

Хўп шовқин солгандан кейин:

– Ҳой, Степан! – деб қар эрини чақирди. – Юр, дарров, уйимизга кетамиз! Ота-онамникига кетаман. Жиноятчилар билан турмайман. Йиғиштир, ҳамма нарсангни!

Ховлига тортилган арқонга ёйилган кир ичида Аксиньянинг ҳам кийимлари бор эди. Бориб хўл кийимларини йиғиштириб, ҳаммасини карнинг қўлига ташлайверди, кейин аламига чидолмай, у ёқдан-бу ёққа югуриб, бошқа хўл кирларни ҳам ерга ташлаб, оёғи билан тепкилади.

– Вой, шўрим қурсин, ахир уни тийсанглари! Нима бало бўлди унга. Берақолинг ўша ерни, олақолсин, худо урди кетди, олақолсин! – дерди Варвара.

Дарвозахонада томоша қилиб турганлар Аксиньянинг қилаётган шаллақилигини кўриб:

– Ана холос, хотин боши билан қилаётган шаллақилигини қара, баракалла, шармандаликни хўб бўйнига олибди-а! – дерди.

Аксинья кир ювилаётган ошхонага югуриб кирди. Оқсоч хотин сойга кир чайгани кетган, Липа ёлғиз кир ювмоқда эди. Ўчоқ тепасидаги қозондан, кир тоғорадан чиққан бўғга ошхона тўлган, ҳеч нарса кўринмас эди. Ерда ювилмаган бир тўда кир турар, бу кирлар олдидаги скамейкада қип-қизил оёқларини осмонга кўтариб Никифор ётарди, ерда ювилмаган кир бор, бола скамейкадан йиқилиб тушса ҳеч қаери майиб бўлмасди. Аксинья ошхонага кирган пайтда Липа кирлар ичидан унинг кўйлагини олиб, тоғорага солиб, энди стол устида турган катта чўмичдаги қайноқ сувга қўл узатиб эди.

– Буёққа бер! Буёққа бер! Менинг киримни ювиш сенга қолгани йўқ! Сен жиноятчининг хотинисан, мартабангни, кимлигингни билиб қўй, – деб бақириб, кўйлакни Липанинг қўлидан тортиб олди.

Липа эсанкираб анграйганча қолди; ҳайрон бўлиб турган пайтда, Аксиньянинг ётган чақалоққа олайиб қараганини кўриб қолиб, унинг нияти ёмон эканига тушунди ва юраги ёрилгандай бўлди...

– Еримни олганнинг жазоси мана!

Аксинья бу сўзни айтиб чўмичдаги қайноқ сувни Никифорнинг устига сочиб юборди.

Бундан кейин бир қаттиқ овоз чиқдики, Уклево қишлоғида ҳалигача бундай қаттиқ товушни ҳеч ким эшитмаган ва Липадек кичкинагина, нимжонгина одамнинг бундай қаттиқ бақиршига ҳеч ким ишонмас эди. Бу қаттиқ овоздан кейин ҳовли жим бўлиб қолди. Аксинья ўша эски илжайишини қилиб индамасдан, бемалол уйга кириб кетди... Кар қўлида кир билан ҳали ҳам ҳовлида юрар эди, кейин яна индамасдан, шошмасдан кирларни ёя бошлади. Оқсоч хотин сой бўйидан келмагунча ошхонага кириб, унда нима бўлганини билиб чиқишга ҳеч ким юрак ботинолмади.

## VIII

Никифорни земство касалхонасига элтдилар. Кечқурун бола касалхонада ўлди. Липа уни олиб кетгани одам келишини кутмай, боласининг ўлигини кўрпачага ўраб, йўлга тушди.

Яқинда солинган янги, деразалари катта-катта касалхонанинг турган жойи баландликда эди. Энди ботаётган куннинг шуъласи тушиб, касалхонанинг ичига ўт кетгандек ловуллаб турарди. Липа йўлдан пастга тушиб бориб, қишлоққа етмасдан, кичкина ҳовуз олдида гўхтади. Бир хотин от суғоргани келди, лекин оти сув ичмади, хотин секин-секин гапириб:

— Нега ичмайсан? Нима бўлди?— дер эди таажжуб билан.

Қизил кўйлакли бир бола ҳовуз бўйида ўтириб отасининг этигини юварди. Қишлоқда ҳам, юқорида ҳам булардан бошқа ҳеч бир махлуқ кўринмасди. Липа отга қараб туриб:

— Ичмаяпти... — деди.

Хотин киши ҳам, этик ювгани келган бола ҳам жунаб кетди. Бошқа ҳеч ким йўқ эди. Офтоб ҳам қип-қизил зарҳал алвонини ёйиб ботди. Шафақдан қизарган узун-узун булутлар осмон юзига ёйилиб, гўё офтобга посбонлик қилар эди. Қаердадир узоқда оғилхонага қамалиб қолган сигир маърагандек мушгир қичқирарди. Номаълум бир қушнинг овозини кўкламда эшитмаган одам йўқ, лекин унинг қандай қушлигини ва қаердалигини ҳеч ким билмайди. Юқоридаги касалхонада, ҳовуз ёнидаги майда дарахтлар ичида, қишлоқнинг нариги тарафида, атрофдаги ўланзор, чаманзор манзаралар ичида булбуллар сайрайди. Какку қуш гўё бировнинг ёшини санар, ҳар гал саноқдан янглишиб, яна қайтадан бошларди. Ҳовузда қурбақалар бир-бирларини чақиритиб вақиллашар, ҳатто уларнинг вақирлашиб нима деяётганини уқиб олса ҳам бўларди: «Қурбақа, қурбақа, сен ҳам бўлгил шундақа!» Ҳовузда шундай вақир-вуқур шовқин эдики, ундаги махлуқлар худди бу баҳор кечасида ҳеч ким ухтамасин дегандек, ҳатто баджаҳил қурбақалар ҳам ҳар нафасни ғанимат билиб роҳат ва фароғат қилсинлар, дунёга ҳар ким бир келади деб, ғавғо кўтариб сайрашаётгандек эди.

Осмонда янги туғилган ой қумушдек ялтирар, юлдузлар чарақлар эди. Липа ҳовуз бўйида узоқ ўтириб қолганини пайқамасди, лекин ўрнидан туриб йўлга тушганда қишлоқдагилар ҳаммаси уйкуга ётган, чироғлар ўчган эди. Уйига яна ўн икки чақиримча йўл бор, лекин юрмоққа мадори, йўлни топиб юришга эс-ҳуши йўқ эди. Ой ҳали олдидан, ҳали ёнидан ялтираб кўринар, какку қуш ҳали ҳам тинмасдан сайрар, Липага, «ҳой, эҳтиёт бўл, йўлдан адашасан» деб уни масхара қилгандек, қулгандек туюларди. Липа жалаллаб келаётганда бошидаги рўмоли тушиб қолибди. Осмонга қараб боласининг арвоҳини изларди: онасидан беҳабар орқамдан келаётганмикин ёки осмонда юлдузлар орасида учиб юрганмикин? Киши кечалари сайроқи қушлар орасида ўзи сайрай олмай сайр қилиб юганда, ўзи хурсандлик қилолмай, шодлик-хурсандлик товушлари ҳар тарафдан тўхтамай келиб турган жойларда юганида, ўзини қандай ғариб сезади. Ер юзида кўкламми, зимистон қишми, ундаги инсонлар ўликми-тирикми, бунга ҳеч парво қилмай осмондан қараб турган ой ҳам сендек танҳо, сендек ғариб кўринган кезларда одам ўзини нечоғлик ғариб ҳис қилади... Кўнглида ғам-ғуссалар, дарду аламлар тўлиб тошган вақтларда ёлғизлик, ғариблик огир. Кошки Липанинг ёнида онаси ёки мўйсафид уста бўлса ёки оқсоч хотин, ҳеч бўлмаганда биронта эркак бўлса!

Мушгирнинг бу-булагани эшитилди.

Шу пайтда тўсатдан:

– Вавила, аравани қуш! – деган овоз эшитилди.

Олд томондаги йўл устида гулхан ёниб турарди. Ўтнинг алангаси ўчган, фақат чўғлари қолган. Отларнинг пичан чайнаши эшитиларди. Фира-шира қоронғида икки араванинг қораси кўринди, бирига бочка юкланган, иккинчиси пастроқ, қоп ортилган. Яна икки кишининг қораси ҳам кўринди, бири арава қушмоқчи бўлиб от етаклаб келар, иккинчиси қўлини орқасига қилиб жим турарди. Арава олдидаги ит ириллади. От етаклаб келаётган тўхтаб:

– Биров келаётганга ўхшайди, – деди.

Қимирламасдан жим турган одам:

– Шарик, жим тур! – деб қичқирди. Бу одамнинг товушидан мўйсафид эканлиги билиниб турарди. Липа тўхтаб:

– Ҳорманглар! – деди.

Мўйсафид Липага яқин келди, лекин дарров жавоб бермасдан, бироздан кейин:

– Эсонмисан! – деди.

– Бува, итингиз қопмайдими?

– Йўқ, ўтиб кетавер, тегмайди.

Липа бирпас индамай тургач:

– Мен касалхонага борган эдим, ўғлим касалхонада ўлди, ўлигини ўйга олиб кетяпман, – деди.

Липанинг бу гапи мўйсафидга ёқинқирамади шекилли, у нарироқ туриб, шошиб-пишиб деди:

— Чирогим хафа бўлма, худонинг хоҳиши, — кейин ёнидаги ҳамроҳига қараб. — Болам мунча ивирсийсан, тезроқ бўлсанг-чи! — деди.

— Сенинг дўғанг йўқ-ку, кўринмайди, — деди бола.

— Вавила, ҳеч шудинг йўқ-да.

Мўйсафид чўғ олиб пуфлаб ёндирди, чўғнинг ёруғида унинг кўзи билан бурни кўринди, холос. Кейин дўға топилгач, қўлида ўт билан Липанинг олдига келиб, унинг юзига қаради. Унинг бу қарашида шафқат ва меҳрибонлик бор эди.

— Бола-да, онага бола ширин.

Бу сўзни айтиб мўйсафид уҳ тортди ва бошини чайқаб қўйди. Вавила ўтга бир нарса ташлаб тепкилаб эди, қоп-қоронғи бўлиб қолди. Кўриниб турган нарсалар гойиб бўлди, яна ўша-ўша дала, юлдузлари чарақлаб турган осмон, бир-бирларини безовта қилиб, ухлагани қўймай, чирқиллашиб турган қушларнинг гавғосигина қолди. Қизилоёқ қуш ҳам ўт ёқилган жойнинг худди ўзида сайраб тургандек эди.

Аммо, бир лаҳзадан кейин аравалар, мўйсафид, узун бўйли Вавила яна кўринди. Аравалар гижирлаб катта йўлга чиқди.

Липа мўйсафиддан:

— Сизлар бузрукларданмисизлар? — деб сўради.

— Йўқ, биз Фирсанов қишлоғиданмиз.

— Сен ҳали менга бир назар қилиб эдинг, юрагимдаги ҳасратим бироз ёзилгандек бўлди. Ёнингдаги бола ҳам ювошгина экан, шунинг учун мен сизларни бузруклармисиз деб гумон қилдим.

— Қаерга борасан?

— Уклеєво қишлоғига.

— Аравага чиқиб ол. Кузьминко қишлоғига элиб кўямиз, у ерга боргач сен тўғрига қараб кетасан, бизлар чапга буриламиз.

Вавила бочка ортган аравага чиқиб олди, мўйсафид билан Липа бошқа аравага чиқдилар. Вавила олдинда, секин-секин кетавердилар.

— Ўғлим куни бўйи қийналди, кўзларини мўлтиллашиб бир нарса демоқчи бўлади-ку, лекин айтолмади. Парвардигорим! Мен дардимга чидолмай ҳадеганда ўзимни кўтариб-кўтариб уравердим. Боламнинг кравати олдида туролмасдан йиқилиб тушавердим. Бува, ахир сен биларсан, ёш гўдакнинг ҳам жон бериши шунча қийин бўладими? Эрқакми, хотинми катта одам қийналиб жон берса, гуноҳини худо кечиради, лекин гўдакнинг нима гуноҳи бор, нега гўдак ҳам қийналиб жон беради?

— Ким билади! — деб жавоб қилди чол.

Ярим соатча индамасдан кетавердилар.

Кейин чол сўз бошлаб:

– Ҳар нарсани билавериш яхши эмас. паррандага худо тўрт эмас, икки қанот берибди, икки қанот билан учса ҳам бўлади. Шунингдек, одамзод ҳам ҳамма нарсани билавермайди, ярмисини ёки чорагини билади. Дунёда яшамоқ учун қанча билмоқ керак бўлса шунчасини билади, — деди.

– Бува, пиёда юрганим осонроқ, аравада юрагим ўйнаб кетаяпти.

– Майли, ўтиравер.

Мўсафид эснаб оғзини чўқинтирди. Кейин яна.

– Майли, ўтиравер... — деб қўйди. — Сенинг ҳасратинг ҳасратми. Ҳали кўп яшайсан, яхшини ҳам, ёмонни ҳам кўрасан. Юртимизнинг бағри кенг, Россия улкан! — шундай деб чол икки томонга қараб қўйди. — Мен Россиянинг ҳамма ерини кўрдим, ҳар ерига бордим, ҳар нарса кўрдим, чироғим, менинг сўзимга бовар қил. Ҳали яхши-ёмонни кўп кўрасан. Пиёда Сибирга бордим, Амурга бордим, Олтойга бордим, кейин Сибирга кўчиб кетиб у ерда деҳқончилик қилдим. Аммо Россияни соғиниб, яна ўз қишлоғимга қайтиб келдим. Россияга қайтиб келганимизда ҳам пиёда келдик... Қайиққа тушиб келганимиз ҳали ҳам эсимда бор. Мен жуда озиб абгор бўлиб қолган эдим. Эгни-бошим йиртиқ, оёқяланг, совуқда жунжикиб бир бурда қаттиқ нонни шимиб келаётган эдим, қайиқда бир бой ҳам келаётган экан. агар ўлиб кетган бўлса худо раҳмат қилсин, бу бой мени кўриб жуда раҳми келди. кўздан ёши оқиб кетди. «Бечора, еган нонинг ҳам қора, кўрган кунинг ҳам қора экан...» деди. Қишлоққа келганимда на бош тиққундай уй бор, на ҳовли. Хотиним бор эди, Сибирда ўлди, ўша ерга кўмдим. Энди батраклик қилиб ишлаб юрибман. Нима қилай, мен сенга айтсам, бундан бешбаттар ҳам бўлганман, лекин яхши кунларни ҳам кўрдим. Аммо, чироғим, нима бўлса ҳам ўлишни хоҳламайман. Яна йигирма йил бўлса ҳам яшасам дейман, демак, умримда яхши кунлар кўп бўлганидан-да. Аммо, юртимиз Россиянинг бағри кенг! — Бу сўзни айтиб тўрт тарафга қараб, яна аланглаб қўйди.

– Бува, одам ўлгандан кейин унинг жони ер юзида қанча вақтгача юради? — деб сўради Липа.

– Ким билсин! Қани, Вавилдан сўрайлик-чи, у мактаб кўрган. Замона мактабида ҳар бир нарсани ўқитади. Вавила!

– Ҳа!

– Одам ўлгандан кейин унинг жони ер юзида қанчагача юради?

Вавила аввал отини тухтатиб, кейин жавоб берди:

– Тўққиз кун. Амаким Кирилла ўлганда жони ўн уч кунгача уйимиздан кетмаган эди.

– Қаердан биласан?

– Ўн уч кунгача печни дукиллатди.

– Хўб, яхши, юр – деди мўйсафид. Бу сўзларнинг ҳеч бирига ишонмагани авзойидан маълум эди.

Кузьменкога яқинлашганда аравалар тош йўлга бурилди. Липа аравадан тушиб пиёда кетди. Тонг ёришиб қолди, Липа сойликка тушганда қишлоқдаги уйлар, черковлар ҳали ҳам туман ичида эди. Ҳаво совуқ, Липанинг назарида какку қуш ҳали ҳам тинмасдан куккулаб тургандек эди.

Липа уйга қайтиб келганда ҳали пода чиққани йўқ эди. Уйдагиларнинг ҳаммаси ухлаб ётарди. Эшик олдидаги пиллапояга чиқиб, кутиб ўтирди. Ҳаммадан аввал чол ташқари чиқди. Чол Липага кўзи тушиши билан дарров воқеани фаҳмлади. Анчагача ҳеч нарса деёлмасдан, лабларини қимирлатиб турди. Бирпасдан кейин:

– Эй, шўрлик Липа, неварамни асролмадинг... – деди.

Варварани уйғотдилар. У йиғлаб болани саранжомлашга тутунди ва деди:

– Эй, худойим, шўрим қурсин, бола фақир яхшигина эди... Биттагина болани ҳам эплормадинг, тентак...

Эрталаб ва кечқурун мотам тутдилар. Эртасига болани кўмдилар. Гўристондан қайтиб келгач қишлоқ руҳонийлари ва яна аллақанча меҳмонлар келиб овқат кўрмаган кишилардек хўб едилар. Липа хизмат қилиб турди. Поп тузланган кўзиқоринни санчиқига илиб, уни юпатар эди:

– Боланга кўп ачинма, худонинг хоҳиши шу экан.

Ҳамма тарқаб кетгандан кейин Липа боласининг йўқлиги, ундан ажраганлигини билиб, ҳўнграб йиғлаб юборди. Қайси уйга кириб, йиғлаб юрагини бўшатишини билмас, чунки бола улгандан кейин, бу уйда бегона ва ҳеч кимга кераги йўқ, ортиқча киши эканини фаҳмлади, бунга бошқаларнинг ҳам ақли етиб турарди.

Бир маҳал Аксинья эшик олдида келиб:

– Овозингни ўчир, кўп бўкираверма, – деб бақирди. Аза муносабати билан Аксинья бош-оёқ янги кийимлар кийиб, юзига упа-эликлар суртиб олган эди.

Липа йиғисини бас қилмоқчи бўлса ҳам, ўзини тўхтатолмай, яна баттарроқ ҳўнграб йиғлади.

– Кимга айтяпман? Бас қил! Чиқиб кет ҳовлидан, йўқол! Қадам босма, бу ерга! Жинойтчининг хотини! Йўқол!

Чол каловланиб:

– Ҳой, ҳой!.. Болам, шовқинлама, чироғим... Боласи ўлгандан кейин нима қилсин... – деди.

Аксинья чолни масхара қилиб:

– Нима қилсин дейди-я... Майли бугунча ётсин-ку, эртага йўқолсин! – Чолнинг гапини масхара қилиб яна, – нима қилсин дейди-я, – деб кулганича дўконга кириб кетди.

Липа эртасига тонг отиши билан онаси турган Торгуево қишлоғига жўнаб кетди.

## IX

Энди дўконнинг томи, эшиги сирланган, янгидек ялтирайди. Уйнинг дарчаларида аввалгидек очилиб турган гуллар. Цибукиннинг уйида бундан уч йил аввал бўлган воқеаларни ҳамма унутган.

Ҳали ҳам аввалгидек уйнинг эгаси ва оила бошлиғи Григорий Петрович ҳисобланади-ку, лекин ҳамма ишни Аксинья ўз тасарруфига олган. Сотган ҳам у, олган ҳам у. Унинг розилиғи бўлмаса ҳеч ким ҳеч нарса қилолмайди. Хумдоннинг ишлари ривожга миниб кетди. Темир йўлга гишт кўп керак бўлганидан, гиштнинг минги йигирма тўрт сўмга чиқди. Хотинлар, қиз-жувонлар станцияга гишт ташийдилар, вагонларга ортадилар, кунига танга миридан пул ишлайдилар.

Аксинья Хриминларга шерик бўлди, энди уларнинг фабрикаси «Кичик Хриминлар ва шериклари» деб аталади. Станцияга яқин жойда қовоқхона очдилар, қимматбаҳо гармонни энди фабрикада эмас, қовоқхонада чаладилар. Почтахона бошлиғи билан станция бошлиғи қовоқхонага тез-тез кириб турадиган бўлди. Почта ва станция бошлиқлари ҳам савдогарчиликка айланишадиган бўлди. Кичик Хриминлар қар Степанга олтин соат инъом қилдилар. Қар соатини дам бадам чўнтагидан олиб қўлоғига тутиб кўради.

Қишлоқдагилар, Аксинья ҳар нарсага қурби етади лейдилар. Дарвоқе эрталаб туриб ўзига оро бериб, илжайиб заводга кетаётганида, кейин, заводга бориб, уни қил, бунни қил, деб хўжайинлик қилганида ҳамма иш унинг қўлида экани, нима қилса қўлидан келиши, ҳар нарсага қурби етиши кўрниниб турарди. Ундан уйдагилар ҳам, қишлоқдагилар ҳам, заводдагилар ҳам кўрқарди. Почтахонага келганда почта бошлиғи дарров ўрнидан сакраб туриб, такаллуф билан:

– Ксения Абрамовна, марҳамат қилиб, ўтирсинлар! – деб туради.

Нафис мовутдан тикилган бели бурма камзул, қўнжи баланд амирқон эгик кийган, ёши қайтиб қолган бўлса ҳам олифтахилигини қўймаган бир помешчик, бир кун Аксиньяга от сотганида унинг гапига маҳдиё бўлиб, отни унинг сўраганига сотиб кетган эди. Помешчик Аксиньянинг қўлини қўйиб юбормасдан, унинг уйнаб-кулган кўзларига тикилиб туриб:

– Ксения Абрамовна, сиздек хотинга жоним фидо бўлсин, фақат айтинг, қачон иккимиз холи ўтириб суҳбатлаша оламиз?

Ксения эса:

– Қачон десангиз шу чоғ, – деб жавоб берган.

Бундан кейин олифта чол ҳар куни пиво ичгани Аксиньянинг дуконига келиб турадиган бўлди. Пивоси какра ўтдан аччиқ бўлса ҳам, помешчик калласини чайқаб-чайқаб ичаверди.

Чол Цибукин энди ишга аралашмай қўйди, қўлига пул ушламайдиган бўлди, чунки ростакам пулни қалбакисидан ажратолмас ва лекин дами ичида, бу сирни ҳеч кимга айтмас эди. Чолнинг эси кирди-чиқди, паришонроқ бўлиб қолди, овқатни ҳам берсалар еб, бермасалар сўрамас эди. Уйдагилар аввал чолсиз овқат емас эди, энди у бўлмаса ҳам еяверадиган бўлиб қолдилар. Варвара бўлса кўпинча:

— Кеча чол яна овқат емай ётиб қолди, — дерди.

Бу гапни ҳам жуда беғамлик, бепарволик билан айтарди, чунки бу ҳолга одатланиб қолди. Цибукин негадир ёзда ҳам, қишда ҳам пўстин кийиб юрар, фақат ҳаддан ташқари иссиқ бўлганда уйдан эшикка чиқмай ўтирарди. Аксари пўстинининг ёқасини кўтариб, олдини ураб олиб қишлоқ кўчасида, станция йўлида сайр қилиб юрарди ёки баъзида эртаю-кеч черковнинг дарвозаси олдидаги скамейкада ўтирарди. Бир ўтирганича қимир этмасдан кечгача ўтирарди. Ўтган-кетганлар салом берсалар жавоб бермас, чунки ҳали ҳам қишлоқ одамларини ёқтирмас эди. Ундан бирон нарса сўрасалар жуда яхши, маъқул деб жавоб берар эди-ку, лекин гапни чўзмасдан, қисқа қилиб қўя қоларди.

Қишлоқда Цибукинни келини уйдан ҳайдаб юборибди, овқат бермасмиш, гадойчилик қилиб юрганмиш, деган гаплар ёйилди. Бунга баъзилар суюнди, баъзилар хафа бўлди.

Варвара баттарроқ семириб, бадани тоза бўлиб, оқариб кетди, ҳали ҳам хайр-эхсонини қўймас, Аксинья ҳам унинг бу ишига индамас эди. Мураббоси кўплигидан бу йил қайнатилгани келаси йилгача ейилмасдан шакар бойлаб қоларди. Варвара бўлса мураббосини нима қилишини билмай, йиғлагудек бўларди.

Анисимни эсларидан чиқара бошладилар. Бир кун ундан хат келиб қолди. Бу хат ҳам аввалги хатларидек аризага ўхшаган катта, бир тахта қоғозга байт билан чиройли қилиб ёзилган эди. Дўсти Самородов ҳам унинг билан бирга қамоқда бўлса керак. Байтнинг охирида зўрға ўқиб бўладиган бадхат билан: «Мен бу ерда касалдан чиқмай қолдим, аҳволим ёмон, худо ҳақи менга озроқ ёрдам беринг» деган бир йўлгина хат ёзилган эди.

Ҳаво очиқ, куз кунларидан бирида кеч пайти, чол Цибукин пўстинининг ёқасини кўтариб олиб, черков эшиги тагида ўтириб эди, бурканиб олганидан шапкасининг соябони билан бурнидан бошқа ҳеч жойи кўринмас эди. Узун скамейканинг нариги бошида пудратчи Елизаров, унинг ёнида ёши етмишларга бориб қолган, тиши тўкилиб кетган мактаб қоровули Яков ўтирар эди. Ёғочоёқ билан қоровул гаплашар эди:

– Ота-она кексариб қолганда уларни боқиш болаларнинг бўйнида... Ота-онани ҳурмат қилиш ҳам боланинг бўйнида. Келини бунга ўз уйдан ҳайдаб қўйибди. Бечора чолга овқат бермайди, қаёққа борсин? Уч кундан бери овқат емасмиш, – дерди Яков жаҳл билан.

– Уч кундан бери-я! – деди Ёғочоёқ ажабланиб.

– Шу ҳолда ўтираверади, биров билан гаплашмайди, хароб бўлиб қолди, индамасдан юраверади. Билмадим нега индамаскин. Судга берса-ку, келинига яхши бўлмайди.

Елизаров унинг сўзини эшитмасдан:

– Ким судга берибди? – деб сўради.

– Нимади?

– Келини-ку эпчил хотин-а. Уларнинг уйда у бўлмаса бўлмайди.... Яъни корибадсиз уларнинг уйи-уй эмас демоқчиман...

Яков ҳамон жаҳл қилиб:

– Ўз уйдан-а, аввал худо берса ўзинг уй қил, кейин бировни уйдан ҳайда. Сени қара-ю, баччағар, ярамас, – дерди.

Цибукин бу гапларни эшитиб қимир этмасдан ўтираверди.

– Ўзингнинг уйингми ёки бегонаниким, майли ишқилиб илиққина бўлса, хотининг уришавермаса бўлгани... – деди Ёғочоёқ ва кулиб юборди. – Ёшлигимда хотиним Настасьяга жуда меҳрибон эдим, ўзи жуда ювош эди. «Макарич, уй олсангчи, уй олсангчи! Макарич, от олсангчи, битта от олсангчи!» деб жаврагани-жавраган эди. Ўлиб кетаётганида ҳам «Макарич, ахир ўзингга чопқир от билан битта арава олсанг-ку, пиёда юрмайсан-а» деб ўлиб кетди. Мен бўлсам унга ширин-ширин нондан бошқа ҳеч нарса олиб бермадим.

Яков Ёғочоёқнинг гапига қулоқ солмай яна гапини маъқуллайди:

– Эри кар, тентак, аҳмоқлиги шунчаки, ғоздан ҳам баттар, нимага ақли етарди? Ғозини калласига урсанг ҳам тушунмайди.

Ёғочоёқ уйига кетмоқчи бўлиб ўрнидан турди. Яков ҳам турди, икковлари гаплашиб кетдилар. Улар элик қадамча нари кетганларидан кейин чол Цибукин ҳам ўрнидан туриб, худди сийпанчиқ ердан зўрга юриб кетаётгандек, секин-секин, имиллаб, улар орқасидан кетаверди.

Пастликдаги қишлоққа аллақачон қоронғи тушиб, фақат пастдан юқорига илон изи бўлиб кетган йўлнинг тепасигина ёруғ эди. Кампирлар ва улар билан болалар ўрмондан келарди. Станцияда вагонга гишт юклаган қиз-жувонлар юз-кўзларини қип-қизил турпоққа булаб, галалашиб, кўшиқ айтиб станция томондан келарди. Липа ҳам худди кун ботиб, кеч кириб роҳат вақти келганига суюнгандек, осмонга қараб, ингичка товуш билан чинқириб, кўшиқ айтиб, ҳамманинг олдига тушиб келарди. Келаётган хотинлар ичида Липанинг онаси мардикор Прасковья ҳам бор, у қўлида тугун билан ҳарсиллаб келар эди.

Липа Ёгочоёқни қўриб:

– Салом, Макарич! Қалайсиз! – деб сўрашди.

Ёгочоёқ қувониб:

– Яхшимисан, болам! Яхши қизлар, яхши жувонлар, бой буваларинга ҳам қараб қўйинглар, қўзиларим, буталарим, чироғларим!

Ёгочоёқнинг хўрлиги келиб, ўпкаси тўлди.

Ёгочоёқ билан Яков иккови гаплаша-гаплаша ўтиб кетди, анча нари кетганларидан кейин ҳам уларнинг говур-ғувур гаплари эшитилиб турарди. Бироздан кейин чол Цибукин ҳам келиб қолди. Хотинлар уни кўргандан кейин ҳаммалари жим бўлиб қолдилар. Липа билан Прасковья хотинлардан кейинроқда қолиб, қараб турдилар. Чол улар олдига келганда Липа энгашиб салом берди:

– Ассалом, Григорий Петрович!

Онаси ҳам энгашиб салом берди. Чол тўхтаб индамасдан уларга тикилганича қараб турди: лаблари қалтираб, кўзларига жиқ-жиқ ёш тўлди. Липа онасининг тугунидаги гуручли сомсадан бир бурда ушатиб чолга берди. чол сомсани олиб еди.

Кун ботиб офтобнинг баланддаги йўлга тушиб турган ёруғи ҳам учди. Қоронғи тушиб ҳаво совуди. Липа билан Прасковья анча ергача чўқина-чўқина кетдилар.



**У**ч ой аввал Алёхин деган этикдўзга шогирдликка берилган тўқ-қиз яшар бола Ванька Жуков рождествога ўтар куни кечаси ётмади. Хўжайинлари ва бошқа шогирдлар эрталабки ибодатга кетишгадан кейин у, хўжайинининг жавонидан сиёҳдон билан занг босиб кетган ручка олди-да, гижимланган бир варақ қоғозни олдига ёзиб, хат битишга киришди. Хатни бошлашдан олдин эшикка ва деразаларга бир неча марта кўрқа-писа қараб қўйди, икки томонига этик қолиплари тизиб қўйилган санамга ҳам кўз қирини ташлаб қўйди, кейин бир уф тортди. Қоғозни скамейка устига ёзиб, унинг олдига тиз чўкиб ўтирди.

«Бобожимини Константин Макарич! – деб ёза бошлади у хатни. – Мен сизга дуойи салом ёзмоқдаман. Сизни рождество байрами билан кўтлаб, у томонларда эсон-омон юришингизни худодан тилаб қоламан. Менинг отам ҳам, онам ҳам йўқ. Сиздан бошқа ҳеч кимим йўқ».

Ванька шам шуъласи акс этиб турган қоронғи деразага қаради, Живарев деган бойникида кечаси қоровуллик қиладиган бобоси Константин Макарич дарров кўз олдига келди. Бобоси олтмиш беш ёшлар чамасида кичкинагина, қотмадан келган, аммо ниҳоятда эпчил ва серҳаракат, юзлари доим қулиб туралиган, кўзлари сузук бир чол эди. Кундузлари у, хизматкорлар турадиган уйда ухлайди ёки ошпаз хотинларга тегишиб ўтирарди, кечалари эса кенг пўстинни кийиб, кўрғон атрофида шақилдоғини чалиб юради. Унинг кетидан Каштанка деган қари ит ва узун бўйи, қора жуни учун Вьон деб аталган яна бир ит бошларини осилтириб эргашиб юради. Вьон жуда итоаткор ва ювош ит, ўз одамларини ҳам, бегонани ҳам баравар ҳурмат қилади, аммо унга ҳеч ким ишонмайди. Унинг итоаткорлиги ва ювошлигида айёрлик бор. Билдирмасдан келиб туриб оёқни узиб олишда, музхонага кириб, у ердаги гўшт-ёғларни уришда, деҳқоннинг товугини қийратишда ундан ўткири йўқ. Одамлар бир неча марта унинг кейинги оёқини уриб майиб қилишган, икки марта лорга ҳам осинган, чала ўлик қилиб ҳам уришган, бироқ ҳар сафар ўлимдан омон қолган.

Бобоси шу топда дарвоза олдида қишлоқ бутхонасининг чароғон ёнган деразаларига кўзини сузиб қараб тургандир, ё бўлмаса сов-

қотганидан пиймаси билан ер тепиниб, қароллар билан ўйнашаёт-  
гандир. Шақилдогини белбоғига осиб олгани аниқ. Қўлларини бир-  
бирига ишқаб, совуқдан сескана-сескана, ҳиринглайди ва ё бека  
оқсочини, ё ошпаз хотиннинг биқинини чимчилайди.

— Қани, тамакидан ҳидлайлик, тамакидан, — дейди-да, хотинларга  
тамаки тутади.

Хотинлар тамаки ҳидлаб, аксиришади. Чол бундан ниҳоятда  
хурсанд бўлиб кетади-да, қаҳ-қаҳ уриб кулади ва:

— Бурнингни арт, яхлаб қопти! — деб қичқиради.

Кейин итларга ҳам тамаки ҳидлатишади. Каштанка аксиради, хафа  
бўлганидан бошини чайқаб-чайқаб четга чиқиб ўтиради. Вьюн одоб  
сақлаб, аксирмайди, думини силкитиб туради. Ҳаво шинам, жимжит,  
мусаффо. Тун қоронғи, аммо бутун қишлоқ, унинг оппоқ томлари,  
мўрилардан буралиб-буралиб чиққан тутунлари, кумушдай қиров  
босган дарахтлар, қор босган тепаликлар равшан кўриниб туради.  
Осмон жилвали чарақлаб турган юлдузлар билан тўла, сомон йўли  
ҳам ойдиндек ёриқ, ҳайит олдидан уни ювиб, қор билан  
ишқалагандай...

Ванька хўрсинди-да, перони сиёҳга ботириб, яна хатни давом  
эттирди:

«Кеча бўлса мени ўлгудек қийнашди. Хўжайинларнинг белан-  
чакдаги боласини тебратиб ўтириб, билмасдан ухлаб қолипман.  
Хўжайин сочимдан судраб ҳовлига олиб чиқиб, тасма билан роса  
савалади. Ўтган ҳафта бека менга селёдка тозалашни буюрди, мен  
уни думидан тозалай бошлаган эдим, бека балиқни қўлимдан тортиб  
олиб, унинг калласини башарамга ишқади. Ҳалфалар мени масхара  
қилишади, қовоқхонага араққа юборишади, хўжайинларникидан  
бодринг ўғирлаттиришади, хўжайин бўлса қўлига тушган нарса билан  
уради. Овқатдан ҳеч нарса йўқ. Эрта билан нон берилади, тушда бўтқа,  
кечқурун ҳам қуруқ ноннинг ўзи: чойни, карам шўрваларни нуқул  
ўзлари туширишади. Кечаси ётадиган жойим — йўлак, хўжайиннинг  
боласи йигласа, мижжа қоқмай кечаси билан беланчакни тебратиб  
чиқаман. Жон бобом, худо хайр берсин, мени бу ердан уйга, қишлоққа  
олиб кетинг, ҳеч сабр-тоқатим қолмади... Оёқларингизга бошимни  
қўйиб ялинаман, ўлгунимча дуо қилай, мени бу ердан олиб кетинг,  
бўлмаса ўлиб қоламан...»

Ваньканинг лаблари буришди, қоп-қора мушти билан кўзларини  
артди-да, пиқиллади.

«Мен сизга тамакиларингизни майдалаб бераман, — деб давом  
этди бола, — ибодат қиламан, бирон айб қилсам итдай саваланг. Агар  
менга иш топилмайди десангиз, ялиниб-ёлвориб гумаштага этик  
тозаловчи бўлиб кираман, ё бўлмаса Федьканинг ўрнига подачига  
шогирд бўламан. Бобожон, сира тоқатим қолмади, жонимдан тўйдим.

Қишлоққа пиёда жўнай десам этигим йўқ, совуқдан қўрқаман. Бу қилган яхшилигингизга катта бўлганимда сизни боқаман, ҳеч кимга хўрлатмайман, ўлганингизда онам Пелагеяга қилингандай, сизга ҳам дуойи фотиҳа қиламан.

«Москва катта шаҳар. Ҳамма уйлар бойларга қарайди, от кўп, қўйдан сира йўқ, итлари ювош. Бу ернинг болалари рамазон айтишмас экан. Черковларда ҳам ҳеч кимга қўшиқ айттиришмайди, бир кўни бир дўконда ипи ва ёғочи билан сотиладиган қармоқ кўрдим, бунақа қармоққа ҳар қанақа балиқ илинади, ҳатто бир пуд келадиган лаққа балиқ илинадиган қармоқ ҳам бор. Шунақанги дўконлар ҳам борки, у ерда бадавлат кишиларнинг кучи етадиган милтиқлар бор, ҳар биттаси юз сўмдан турар дейман... Гўшт дўконларида эса қирговуллар, какликлар, қуёнлар тўлиб ётипти, уларни қаерда отилганини қас-соблар сира айтишмайди.

Бобожоним, хўжайинингизникида арча байрами бўлганда менга усти ялтироқ ёнғоқдан олиб, кўк сандиққа солиб, яшириб қўйинг. Ванькага десангиз ойимқиз Ольга Игнатъева беради».

Ванька яна бир хўрсинди-да, деразага тикилиб хаёлга чўмди. Хўжайинга арча олиб келиш учун бобосининг ўрмонга боришини ва ўзи билан бирга Ванькани ҳам олиб борганларини эслади. Қандай яхши замонлар экан! Бобоси зўр берарди, совуқ ҳам зўр берарди, уларга қараб Ванька ҳам зўр берарди. Бобоси баъзан арча кесишдан олдин трубка чекиб оларди, тамаки ҳидларди, совқотган Ванькани масхара қиларди. Қировга ўралган ёш арчалар қайси бирларининг кўни битганини билмасдан тик турарди. Бир ёқдан лип этиб қуён чиқиб қолар ва қор уюмлари устидан ўқдай учиб ўтиб кетарди... Бобоси эса:

– Ушла! Ушла уни!.. Ушла! Ҳа, шайтон, – деб кетидан қичқириб қоларди.

Кесилган арчани бобоси хўжайинлар уйига судраб олиб келарди, кейин уни безатишарди. Ванькани яхши қўрган ойимқиз Ольга Игнатъевна ҳаммадан кўп жон куйдирарди. Ваньканинг онаси Пелагея тириклигида хўжайинларникида оқсоч эди, Ванькага Ольга Игнатъевна попуқлар берарди, зерикканидан уни ўқишга, ёзишга, юзгача санашга ва ҳатто рақс тушишга ўргатган эди. Пелагея ўлгандан кейин етим қолган Ванькани қароллар турадиган ошхонага чиқариб, бобосига қўшиб қўйишди, у ердан Москвага, Алёхин этикдўзникига жўнатишди.

«Тезроқ келинг, бобожон, – деб хатни давом эттирди Ванька, – худо хайр берсин, мени бу ердан олиб кетинг. Мендек бечора етимга раҳмингиз келсин, бу ерда мени уззукун савалайдилар, ўлардек оч юраман. Шундай зерикдимки, йиғлаганим йиғлаган. Қайси кўни хўжайин қолип билан бошимга шундай урдикни, йиқилиб тушдим,

зўрға ўзимга келдим. Турмушим ҳар қандай итникидан ҳам баттар... Алёнага ҳам салом айтинг, ғилай Егоркага ҳам, кучерга ҳам, менинг гармонимни ҳеч кимга берманг, деб неварангиз Иван Жуков, жон бобо, тезроқ келинг».

Ванька хатни тўрт буклади-да, бир кун олдин бир тийинга сотиб олган конвертга солди... Бироз ўйлаб туриб кейин перони сиёҳга ботирди-да:

*Бобом қишлоғига*

деб манзилини ёзди.

Кейин елкасини қашиб, бироз ўйланиб «Константин Макаричга тегсин» деб қушиб қўйди. Ҳеч ким халақит бермасдан хат ёзганидан хурсанд бўлиб, бошига шапкасини кийди ва қўйлакчан югурганича кўчага чиқиб кетди...

Кундуз куни сўраганида қассоблар «хат почта қутисига солинади, қутилардан олиниб, маст ямшчиклар минган, уч отли қўнғироқлар осилган араваларда бутун ер юзига тарқатилади», деб айтишган эди. Ванька энг яқин почта қутисига чопиб борди-да, қимматбаҳо хатни қутига солди.

Бир соатлардан кейин умидлар алласи остида қаттиқ уйқуга кетди... Тушига печь кирди. Печда бобоси яланг оёқларини пастга осилтириб, ошпаз хотинларга хат ўқиб бераётган эмиш... Печь ёнида Вьюн думини ликиллашиб айланиб юрганмиш...



## УЙҒУ ИСТАГИ

**Т**ун. Ұн уч яшар дастёр қиз Варька бола ётган бешикни тебра-  
гади ва эшитилар-эшитилмас минғирлайди.

Алла айтай сенга-ё,

Алла қўзим, алла-ё...

Санам олдига шамчироқ ёқилган, уйнинг у бурчагидан бу бурчагига тортилган арғамчига йўрғак латта ва катта қора шимлар осилган. Чироқ шуъласидан шипга катта доира шаклидаги кўкимтир доғ тушиб турипти. Шим ва латталар печга, беланчакка, Варькага узун-узун соя солган... Чироқ липиллаганда шипдаги доғ билан сояларга жон кириб, шамолдан силкинаётгандай қимирлайди. Уй дим. Ҳаммаёқни карам шўрва, чарм ва мум тутиб кетган.

Бола йиғлаяпти. У аллақачонлар ҳолдан кетиб товуши бўғлиб қолган бўлса ҳам, биғилламоқда, ҳали-бери овунадиганга ўхшамайди. Варькани уйқу босиб, кўзлари юмилмоқда. Бўйни толиб, боши ерга оғиб боради. На қовоғини қимирлата олади, на лабларини. Назарида юзи қовжираб, тарашадай қотган, боши туғноғичнинг бошидай кичкина бўлиб қолганга ўхшайди.

Алла қўзим, алла-ё,

Сенга ошлар пишира-ё... , деб миғирлайди у.

Печкада чигиртка чириллайди, нариги уйда хўжайини ва унинг шоғирди. Афанасий хуррак тортади. Беланчак нолигандай ғижирлайди. Варька минғирлайди. Буларнинг ҳаммаси қўшилиб ашталовчи тун мусиқасига айланадики, бу мусиқани ўринга ётиб эшитганда ҳузур қилади киши. Бу мусиқа Варьканинг гашига тегеди, чунки уйқусини келтиради, ухлаш эса мумкин эмас. Худо кўрсатмасин, агар ухлаб қолса борми, хўжайини уриб ўлдиради.

Чироқ липиллайди, шипдаги доғ, сояларга жон кириб, Варьканинг ярим очиқ ҳаракатсиз кўзига суқилгандай бўлади... Унинг мудраётган миясида алақ-чалақ тушга айланади. Варька осмонда бир-бирини қувлашиб, боладай йиғлаётган қора булутларни кўради. Бирдан ел эсиб, булутлар ғойиб бўлди ва суқоқ лой билан қопланган

кенг тош йўл пайдо бўлди, йўлдан аравалар ўтмоқда, унинг орқасидан тугун кўтарган одамлар бормоқда, нотайин кўланкалар елиб юрмоқда: йўлнинг икки томонида совуқ туман қоплаган ўрмон зўрға кўзга чалинади. Бирдан ҳалиги одамлар тугунлари ва соялар билан ўзларини ерга ташлаб суюқ лойга ётишади. — «Нега бундай қилдинглар?» — деб сўрайди Варька. — «Ухлаймиз, ухлай-миз», — дейишади улар. Маст ва ширин уйқуга кетишади. Қарғалар, загизгонлар телеграф симларига кўниб, худди йиғлаётган боладай қичқирашиб ҳалигиларни уйғотишга уринишади.

— Алла айтай сенга-ё, алла кўзим, алла-ё... — деб минғирлайди Варька ва ўзини қоронғи дим уйда кўради.

Ерда унинг отаси раҳматлик Ефим Степанов тўлғанаётир, қиз уни кўрмайди-ю, лекин оғриққа чидолмай, ағанаётганини ва инграшини эшитади. Унда, унинг ўз табири билан айтганда, «грижа касали авж қиляпти». Оғриқ шу қадар кучликки, бир оғиз сўз айтишнинг иложини қилолмай энтикади, инграйди.

Онаси Пелагея югурганича хўжайиннинг ҳовлисига, Ефим ўлай деяпти, деб айтгани кетган. Унинг кетганига хийла вақт бўлиб қолди, кела қолса ҳам бўлар эди. Варька печь устида уйғоқ ётиб, отасининг «оҳ-воҳига» қулоқ солади. Мана, аравала кимнингдир келиб тўхтагани эшитилди, хўжайин уйига шаҳардан меҳмон бўлиб келган ёш докторни юборипти. Доктор уйга кирди, уни қоронғида кўриб бўлмаса ҳам йўталгани ва эшикни ёпгани эшитилди.

— Чироқ ёқинг, — деди у.

— Уҳ — уҳ — уҳ, — деб жавоб қилди Ефим.

Пелагея ирғиб печка ёнига келиб гугурт қутисини излади. Бир дақиқа жим қолишди. Доктор чўнтагини ковлаб, ўз гугуртини ёқди.

— Ҳозир, тақсир, ҳозир, — деб Пелагея югурганича уйдан чиқиб кетди-да, бироздан сўнг шам қолдигини ёндириб кирди.

Ефимнинг икки юзи яллиғлаб, кўзлари ярақлаб турибди. Айниқса, кўз қараши шундай ўткирки, уйни ва докторни тешиб юбормоқчи бўлгандек текилади.

— Хўш, нима бўлди? — деди доктор энгашиб. — Эҳе! Қачондан бери шундай бўлиб қолди?

— Нима дедингиз? Ўлай деяпман, жаноби олийлари, куним битган... тузалмайман...

— Кўй, кўй бемаза гапингни... даволаймиз!

— Билганингизни қилинг, жаноби олийлари, қуллик, фақат биз шуни биламиз... ажал тикилиб келса, чора йўқ.

Доктор чорак соатча Ефимнинг у ёқ-бу ёғини кўрди, сўнг ўрнидан туриб:

— Кўлимдан ҳеч нарса келмайди... Касалхонага боришингиз керак, у ерда операция қилишади. Ҳозирнинг ўзида бор... Албатта, бор!

Вақт бироз кеч, касалхонадагиларнинг ҳаммаси ухлаб қолишгандир. Лекин майли, мен тўрт энлик хат ёзиб бераман. Уқдингми?

– Тақсир, нимада боради? Бизда арава йўқ, – деди Пелагея.

– Ҳечқиси йўқ, мен хўжайинларга айтиб кўраман, арава беришади.

Доктор кетди. Чироқ ўчиб, яна ҳалиги «оҳ-воҳ...» эшитилади. Ярим соатдан кейин кўча эшиги олдига арава юборишипти, Ефим ўрнидан туриб, кийиниб, касалхонага жўнади...

Тонг отди, мусаффо эрталабки пайт. Пелагея уйида йўқ; у Ефимнинг ҳолини билгани касалхонага кетган. Қаердадир йиғлаётган боланинг овози келади. Варьканинг қулоғига кимнингдир унинг говуши билан болани аллалаётгани эшитилади.

– Алла қўзим, алла-ё, алла айтай сенга-ё...

Пелагея қайтиб келди: чўқинди ва пичирлаб:

– Кечаси операция қилишган экан, эрталаб жон берипти... Жойи жаннатда бўлсин... Кечроқ ҳаракат қилибсизлар дейишди... Эртароқ олиб борганда бўлар экан.

Варька ўрмонга бориб ўша ерда йиғлаб ўтирди, бирдан биров унинг бўйнига шундай мушт урдик, қизнинг пешонаси бориб қайинга тегди: кўзини очиб, олдида хўжайинни – этикдўзни кўрди.

– Бу нимаси, лаънати? – деди у, – бола йиғласин-у, сен ухлагин!

У яхшилаб қизнинг қулоғидан чўзди. Қиз бошини силкиганича беланчак тебратиб, минғирлаб аллани айтади. Шипдаги доғ ва ёйиқлик шим, йўрғак латталаридан тушиб турган соялар тебраниб, липиллаб яна унинг миясини ишғол қилди, у яна ҳалиги суyoқ лой билан қопланган йўлни кўрди. Тугун кўтарган одамлар ва соялар ётиб, қаттиқ уйқуга кетган. Уларни кўриб Варьканинг ҳам жуда уйқуси келади. Ўзига қолса-ку, жон деб ётарди-я, лекин онаси Пелагея ёнида кетмоқда, у тезроқ юр деб шоширмоқда. Иккови ҳам жадаллаб шаҳарга кетишяпти, ишга киришмоқчи:

– Худо йўлига бироз хайр қилинлар! – деб онаси йўловчилардан садақа сўрайди. – Худо хайрингизни берсин, яхшилар!

– Бер, болани буёққа! – деб қичқиради унга жавобан таниш бир овоз, – бер болани буёққа! – дейди яна ҳалиги овоз, қаттиқроқ ва жаҳл билан, – ухляпсанми, касофат?

Варька чўчиб кетади, у ёқ-бу ёғига қарайди, на тош йўл бор, на Пелагея ва на йўловчилар: боласини эмизгани кирган бекаси уйнинг ўртасида турипти, бу барваста хотин болани овутиб, эмизиб бўлгунича Варька кутиб туради. Дераза гира-шира ёришиб, шипдаги доғ ва соялар хиралашиб боради. Бироздан кейин тонг отади.

– Ол! – деди бека, кўйлагининг тугмасини сола туриб, – йиғлапти, кўз текканга ўхшайди.

Варька болани олиб беланчакка ётқизиб яна тебратади. Соялар, шипдаги доғ аста-аста йўқолади ва қизнинг кўзини тиндириб,

мясини гангитадиган нарса ҳам қолмайди. Лекин ҳали ҳам аввалгича уйқу босиб келмоқда, ҳамон уйқуси келади! Варька бошини беланчакнинг бир четига қўйиб, уйқусини қочириш учун бутун гавдаси билан тебранади. Кўзи юмилиб, боши оғирлашади.

– Варька, печкага олов ёқ! – дейди хўжайини нариги уйдан туриб.

Демак, ўрнидан туриб, иш бошлайдиган вақт бўлипти. Варька беланчакни қўйиб ўтин келтириш учун саройга қараб югуради. У хурсанд, чунки югуриб иш қилиб юрганда бир жойда ўтиргандай уйқу келмайди. У ўтин келтириб, олов ёқаркан, қотиб қолган юзлари юмшаб, руҳи енгиллашгандай бўлади.

– Варька, самовар қўй! – деб қичқиради бекаси.

Варька тутантириқ қилиб, то уни ёндириб самоварга ташлагунча бекаси яна:

– Варька, хўжайиннинг калишини ювиб қўй, – деб буйруқ беради.

У ерга ўтириб, калишни ювар экан, шу катта ва чуқур калишга бошингни тикиб, бирпасгина мизғиб олсанг қандай яхши бўларди, деб ўйлайди. Бирдан калиш шишиб-кенгайиб уйдаи катта бўлиб қолди. Варьканинг қўлидаги чўткаси ерга тушиб кетди. Варька дарҳол бошини силкиб, кўз олдидаги нарсалар катталашиб, ҳаракатланмасин деб кўзларини каттароқ очишга тиришди.

– Варька зинани ювиб қўй, мижозлар келса уят қилади.

Варька зинани ювади, уйларни йиғиштиради, сўнг иккинчи печкани ёқади ва баққоллик дўконига қараб югуради. Иш кўп, бирон дақиқа бўш вақт нуқ.

Лекин ҳаммасидан ҳам ошхонадаги катта стол ёнида туриб, бир жойда қимирламай картошка артишдан оғир иш йўқ. Боши столга оғиб боради, картошка жимирлашиб, пичоқ қўлдан тушади, енгларини шимарган, семиз, баджаҳл бека бўлса атрофда шанғиллаб юради. У шундай қаттиқ сўзлайдики, унинг овози қулоғингда жиранглаб туради. Яна кир ювиш, иш тикиш, овқат вақтида хизмат қилиб туриш ҳам ўлғудай машаққат, шундай вақтлар бўладикки, ҳеч нарсага қарамай полга ётиб ухлагинг келади.

Кеч киради, Варька деразадан қоронғи тушаётганини кўриб, қотиб бораётган чеккаларини икки қўли билан қисади ва нимага хурсанд бўлаётганини ўзи ҳам билмай кулимсирайди. Қоронғи унинг мудроқ кўзларига хуш ёқиб, уйқудан дарак бераётгандай бўлади. Кечқурун уйга меҳмон келади.

– Варька, самовар қўй! – дейди бекаси.

Самовар кичкина бўлганидан меҳмонлар чойга қонгунча уни бел марта қайнатишга тўғри келади. Чойдан кейин Варька соатлаб бир жойдан кўзгалмай меҳмонларга қарайди ва хўжайиннинг амрини кутади.

– Варька, югур, уч шиша пиво олиб кел.

У жойидан сакраб туради ва уйқусини ўчириш учун илдамроқ югуради.

– Варька бор, арақ олиб кел! Варька, парма қаерда? Варька, балиқни тозала!

Ниҳоят меҳмонлар кетишади. чироқларни ўчириб, хўжайинлар ётишади.

– Варька, болани тебрат! – деган сўнгги буйруқ эшитилади.

Печда чигиртка чириллайди: шипдаги доғ, ёйиғлик шим ва йўрғак латгалардан тушиб турган соялар лип-лип қилиб яна Варьканинг очиқ кўзига суқилади, уни гангитади.

– Алла айтай сенга-ё, – деб мингиллайди у. – алла қўзим, алла-ё...

Бола йиглаб, қотиб-қотиб қолади, Варька яна ҳалиги катта лой тош йўлни, тугун кўтарган одамларни, Пелагеяни, отаси Ефимни куради. У ҳаммасини танийди, ҳаммасини тушунади-ю, лекин карахт қилиб, унинг қўл-оёғини боғлаб қўйган, яшашга монелик қилаётган бу куч қанақа эканлигига чала уйқу ичида сира тушунолмайди. У ана шу кучдан қутулиш учун у ёқ-бу ёғига қарайди. Лекин уни тополмайди. У ниҳоят чарчаган ҳолда ўзининг бутун кучини, сезгисини тўплаб шипдаги липиллаётган доғга тикилади ва қулоқ солиб, яшашга монелик қилаётган душманини топади.

У душман – бола экан.

Қиз кулиб юборди, нега шунча кундан буён шу арзимаган нарсани тушунолмай юрган экан? Шипдаги доғ, соялар ва чигиртка ҳам ҳайрон бўлиб унга қушилиб кулаётгандай гуюлди.

Шу хаёл Варькани бутунлай чулғаб олади, у ўрнидан туриб, илжайганича кўзларини юммасдан, уйнинг у бошидан-бу бошига югуради. Қўл-оёғига кишан бўлиб турган боладан ҳозир қутиламан деган хаёл уни қитиклайди, хурсанд қилади. Болани улдиради-ю, кейин ҳузур қилиб ухлайди.

У кулиб, кўзларини қисиб, шипдаги доғга қараб, бармоғи билан таҳдид қилади, аста беланчак ёнига боради ва энгашиб болани бўғади; кейин дарҳол полга ётиб ухлашнинг иложи топилаганидан беҳал севинади ва бир дақиқадан сўнг ўликдай ухлаб қолади.



## ТЕГИРМОНДА

**Т**егирмончи Алексей Бирюков ўрта ёшлардаги норғул бир одак кулбасининг остонасида ўчиб қолган трубкасини эринчоқлик билан сўриб ўтирарди. Унинг афти уйқудан олдин Жюль Верн китобини ўқиган ёш болаларнинг тушига кириб чиқадиган, худди болта билан йўнилганда қўпол, териси қалин, залвори билан юривчи матросларни ўхшарди. Бу сафар унинг эгнида солдатлар киядиган кулранг мовут шим оёғида катта ва оғир этик бўлиб, кўча ним ва изғирин куз бўлса ҳам бошланг ва кўйлакчан эди. Нам туман тугмалари ечилган нимчасида кириб, баданида бемалол кезиб юрар, аммо тегирмончининг қадоқ бўлиб кетган гадир-будир бадани совуқни сезмагандек эди. Унинг қип-қизил гўштдор юзи энди ухлаб тургандай ланж, шишиб кетган қовоқлари остидаги кичик кўзлари атрофга — гоҳ тўғонга, гоҳ бостир-мали эски саройга, гоҳ қари ва бесўнақай толларга хўмрайиб қарарди.

Сарой олдида эндигина монастирдан келиб турган икки монахи ивирсиб юрарди. Уларнинг бири оппоқ соққалли новча Клеопа бўлиб, лой сачраган камзул билан ямоқ солинган нимча кийган, иккинчиси — қорадан келган, қора соқол-мўйловли, эгнига оддий деҳқонлар камзули кийган Диодор эди, афтидан, грузин бўлса керак. Улар тегирмонга келтирган жавдарни аравадан туширмоқдалар. Улардан сал нарида эзилган ва ифлос ажриқда Евсей деган қарол ғирт маст ўтирарди. Евсей ҳали мўйлови чиқмаган ёш ўсмир, эгнида йиртилиб кетган калта чопон. У қўлидаги балиқ тўрини зўр бериб ғижимлар ва ўзини тўрни ямаш билан машғул одамдай кўрсатишга тиришарди.

Тегирмончи узоқ вақт атрофга қараб ўтирди, кейин кўзларини қоп ташиб турган монахларга тикди-да, йўғон овози билан:

— Ҳой, монахлар, нега дарёдан балиқ тутасизлар? Ким рухсат берди сизларга, — деди.

Монахлар индашмади, ҳатто тегирмончига қайрилиб ҳам қарашмади.

Тегирмончи индамай турубкасини чекди ва сўзида давом этди:

— Ўзингиз тутганингиз тутган, яна шаҳарлиларга ҳам нега туттирасизлар. Мен бу дарёни шаҳардан ва сизлардан ижарага олганман, ўз вақтида ижарасини тўлаб тураман, демак балиқ меники. уни овлашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ. Худога сизгинасизлар-у ўғирлик қилишдан қўрқмайсизлар.

Тегирмончи эснади, бирпас жим туриб, яна вайсашга киришди:

– Топган қилиқларини қара-я! Монах бўлдим, авлиё бўлдим, ҳеч ким тегмайди деб ўйларсизлар. Судга ариза берсам нима қиларкинсизлар? Суд монахлигинга қараб ўтирмайди, қамаб қўяди. Судсиз ўзим ҳам бирёқли қилишга қудратим етади. Дарёда ушлаб олиб бир дўппослайки, қиёматгача ҳам балиқ егинг келмасин!

– Бекор шунақа гапларни гапирасан-да, Аликсей Дорофеич, – деди Клиопа, ингичка овоз билан. – Худодан кўрққан сахий одамлар бундай гапларни, биз-ку монахлар-а, итга ҳам айтмайди!

– Монах эмиш – деди тегирмончи масхара қилиб! – Сенга балиқ керакми? Керак бўлса мендан сотиб ол, ўғирлама!

– Вой, товба-ей! Қани ўғирлаганимиз? – деди Клиопа, хуноб бўлиб. – Нега бундай дейсан, ахир? Монахларнинг балиқ тутгани рост, ахир бунга архимандрит ҳазратлари рухсат берганлар-да! Архимандрит сизни бутун дарё учун эмас, фақат бизнинг қирғоққа тўр солиш учун пул тўлаган деб айтадилар. Дарёнинг ҳаммаси сизга берилган эмас... У сизники ҳам эмас, бизники ҳам, худоники...

– Архимандрит ҳам сенга ўхшаган одам, – деди тегирмончи, трубкасини этигининг пошнасига уриб, – у ҳам муттаҳам одам! Мен унинг кимлигини суриштириб ўтирмайман. Менга сен ҳам, архимандритинг ҳам, анови Евсей ҳам бир. Агар дарёда ушлаб олсам, уни ҳам дўппослайман...

– Монахларни тутиб олиб урмоқчи бўлсангиз, ихтиёр ўзингизда. У дунёда азобини ўзингиз тортасиз. Виссарион билан Антипийни урдингиз, бошқаларни ҳам ураберинг.

Диодор Клиопанинг енгидан тортиб:

– Қўй, тегма унга, – деди.

Клиопа бирдан ўзига келиб, жим бўлди-да, яна қопини ташишга киришди. Тегирмончи ҳамон вайсар эди. У ҳар калима сўздан кейин трубкасини сўриб, ерга туфуриб, истар-истамас вайсарди. Балиқ устидаги гап тамом бўлгач, бир вақтлар монахлар муттаҳамлик қилиб олиб кетган иккита қопи эсига тушди-да, яна вайсай кетди; кейин Евсейнинг маст ва бекор ўтирганини кўриб, монахлар бир ёқда қолиб кетди-да, хизматкорига ёпишди. У ҳеч оғизга олиб бўлмайдиган сўзлар билан ҳақорат қилар эди.

Монахлар олдинига анча чидаб туриб, фақат уҳ тортибгина қўярдилар, бироқ охирида Клиопанинг тоқати тоқ бўлди... Қўлини қўлига уриб, жиғибийрони чиқиб, деди:

– Э, парвардигор, тегирмонга келишдан бошқа жазо йўқмиди! Бу ердан дўзах яхшироқ!

– Келма, нега келасан? – деб пўнғиллади тегирмончи.

– Жон деб келмасдиг-у, аммо бошқа тегирмонни қаердан олади! Ўзинг биласан-ку, бу атрофда сеникидан бошқа бирорта тегирмон йўқ! Ё доннинг ўзини ейиш, ё очдан ўлиш қолди, бошқа илож йўқ.

Тегирмончи гапдан қолмас, ҳамон сўкинарди. Трубка сўриш ун қанчалик одат бўлиб қолган бўлса, вайсаш ва сўкиниш ҳам шун одат бўлиб қолганлиги равшан эди.

Клиопа шошиб қолганидан киприкларини пирпиратиб:

— Жуда бўлмаса шайтонни тилингга олма! Бирпас жим ути раҳминг келсин, ахир! — деб утинарди.

Тегирмончи жим бўлди, аммо Клиопанинг ёлворишидан эмас Тўғон бошида кичкина, думалоққина, очиқ юзли, худди қўнғизнинг орқасига ухшаган йўл-йўл кўйлак кийган бир кампир кўринди. Кампир бир қўлида тугунча кўтариб, бир қўли билан ҳасса таяниб кела эди... Тегирмонга яқинлашиб келиб:

— Ассалому алайкум, тақсирлар! — деди, монахларга таъзим қилиб — Худо мадал берсин! Салом, Алёшенка! Салом, Евсеюшка!..

Тегирмончи кампирга бошини кўтариб қарамади, қовоғини солиб

— Келинг, она, — деб пўнгиллади кўйди.

Кампир тегирмончининг юзига жилмайиб ва ёқимтойгина қараб

— Сенга меҳмон бўлиб келдим, ўғлим! Кўпдан бери кўрмагани учун соғиндим. Кўришганимизга хийла бўлди ўзиям... Сенга ёқсая келдим, ёқмасаям! Сен ҳам ўзингни анча олдириб кўйибсанми назаримда... — деди.

Кампир тегирмончининг ёнига келиб ўтирди, тегирмончининг баҳайбат гавдаси ёнида унинг эгнидаги мурсаги яна ҳам қўнғизникин ухшаб кетди.

— Хийла бўлди кўришмаганимизга!.. — давом этди кампир. Соғиндим, болам, юракларим эзилиб кетди, сени кўраман деб. Энг буёққа отланай десам ё ёмғир ёғади, ё тобим қочиб қолади...

— Тўғри шаҳардан келишингизми? — деб сўради тегирмончи хўмрайиб.

— Шаҳардан келишим, болам, шаҳардан... тўғри уйдан чиқиб келишим...

— Бемор одамсиз, қариб қолгансиз, меҳмондорчиликка юрганга кўра уйда ўтиринг. Хўш, нега келдингиз? Ковушингизни аямайси

— Сени бир кўрай деб келдим-да, болам... — деди кампир. Кейин монахларга қаради. — Икки ўғлим бор, биттаси бу, яна бири — Васил! У шаҳарда туради. Ниҳоят иккитагина. Тирикманми, ўлиб кетдимми уларнинг парвойига келмайди, мен бечора бўлсам болаларнинг овиначоғим деб ўламан... Менсиз буларнинг куни ўтаверади, мен уларсиз бир кун ҳам туролмайман... Қариб қолганман, шаҳардан юр келиш менга оғирлик қилади.

Орага жимлик чўкди. Монахлар жавдар солинган қоқларни сарола ташиб бўлиб, дам олгани аравага чиқиб ўтиришди... Кайфи таф Евсей ҳамон тўрини ёғимлар ва мудрар эди.

— Бевақт кепсиз, она, — деди тегирмончи. — Шу топда Каряжини жўнамоқчи бўлиб турувдим.

— Кетабер! Йулдан қолма! — деди кампир, хўрсиниб. — Мени деб ишингдан қоласанми... Бирпас ламимни олиб, қайтиб кетаман... Сенга, Алёшенка, Вася бола-чақаси билан салом деб юборди...

Ҳали ҳам арақ ичгани ичганми?

Кўп ичмайди, ҳар замонда... Ичганни ичмаган дейдими, ичади... Кўп ичай деса ўзинг биласан пули йўқ, сахий одамлар ичирса... Унинг турмуши ночор, Алёшенка, унинг ҳол-аҳволини кўриб жуда қийналиб кетдим... ей деса овқати йўқ, болалари яланғоч, ўзи кўчага чиқай деса уялади, оёғида этиги йўқ, иштонлари йиртиқ... Олтовимиз бир уйга тиқилганмиз. Қашшоқлик ҳам шунчалик бўлар, бундан ортиқ бўлмас... Мен ҳам ёрдам берармикинсан деб келдим. Онангни ҳурмат қил. Ўғлим, Василийга қараш... Уканг-ку, ахир!

Тегирмончи тескари қараб, индамай ўтирди.

— У қашшоқ, сен бўлсанг худога шукур, ўзингга тузуксан! Тегирмонинг юриб турипти, экин эккансан, балиқ тутиб сотасан... Худо сени ақл-хушли қилиб яратипти... бошқалардан баланд кўриб, давлатли қилипти... Ўзинг ҳам ёлғизсан... Васянинг гўртта боласи бўлса, унинг устига мен ўлгур ҳам унинг қўлидаман, оладиган ойлиги ниҳоятти етти сўм. Нимасига етқизсин? Ёрдам қил...

Тегирмончи трубкасига тамаки тиқиб ҳамон жим ўтирди.

— Берасанми? — деб сўради кампир.

Тегирмончи оғзига талқон солгандай жим ўтираверди. Ўғлидан ҳеч қандай жавоб олмагач, кампир монахларга, Евсейга бир-бир қараб чиқди-да, ўрнидан турди.

— Хўб, майли, бермасанг берма. — деди. — Бермаслигингни ўзим ҳам билардим. Назар Андреич деб келган эдим олдингта... Йиғлайвериб қўймади мени, Алёшенка! Қўлларимни ўпиб, сенинг олдингга юборди...

— Нима керак экан унга?

— Қарзини узсин дейди. Тортиб берсин деб жовдари элтган эдим, қайтариб бергани йўқ дейди.

— Бировнинг ишига аралашманг, она, сизнинг ишингиз эмас бу, — деб пўнғиллади тегирмончи. — Ибодатингизни қилиб юраверинг.

— Ибодат қиламан-у, билмадим, худо даргоҳига қабул қилмаяпти. Василий қашшоқ, ўзим ҳам гадойчилик қиламан, устимдаги мурсак ҳам бировники, сен бўлсанг бадавлатсан, билмадим юрагинг қанақа экан! Қизғончиқлик сени одамгарчиликдан чиқарди, болам! Ўзинг туппа-тузук одамсан: ақл-хушинг жойида, чиройлиқкина йигитсан, кўпасларнинг кўпасисан, аммо ҳақиқий одамга ўхшамайсан! Келинг ойи демайсан, чиройингни очиб гапирмайсан, худди ёввойидай, хасис, бераҳмасан... Афтингга қараган киши кўрқади... Одамлар орасида дув-дув гап... Ана, монахлардан ҳам сўраб кўр! Одамларнинг қонини сўрармишсан, жабр қилармишсан, қароқчи-хизматкоринг билан

бирга кечалари йўловчиларни талармишсан, ўғирлармишсан...  
Тегирмонинг худди бало-қазонинг макони... Қизлар билан йигитлар  
қўрқиб, яқин йўлашмайди, сендан ҳамма ўзини четга тортиб юради.  
Каин билан Ироддан қарқинг қолмапти...

– Нодонсиз она!

– Сен қадам босган ерда ўт кўкармас, нафас олган жойингдан  
пашша учмас одамсан. «Қани энди, тезроқ уни биров бўғиб ўлдирса  
ёки суд қилиб кесдириб юборса!» деб ҳамма орзу қилади. Она бўлиб  
шундай гапларга мен қандай чидай? Сен мени ўз ўғлимсан, менинг  
қонимсан...

– Мен кетай энди, – деди тегирмончи ўрнидан туриб. – Хайр,  
она, яхши боринг!

Тегирмончи бостирмадан арава ғилдирашиб чиқди, кейин от етаклаб  
чиқди-да, худди итни қўшгандай аравага қўшди. Кампир унинг атрофи-  
да юриб, намли кўзлари билан ўғлининг юзига термулиб қарар эди.

Ўғли, устига камзулини жадал кияётганда:

– Хайр, болам! Яхши қол, бизларни эслаб тур, – деди кампир,  
овозини пастлатиб. – Шошма, сенга атаб совға олиб келувдим. –  
Кампир тугунчани ечди.

– Кеча дьячокникига бориб эдим, – дастурхонга қўйишган экан...  
Биттасини сенга деб олиб беркитиб қўйган эдим...

Кампир ўғлига узатган нарса битта кичкина ширин кулча эди...

– Нарӣ турсангиз-чи! – деб ўшқирди тегирмончи, кампирнинг  
қўлини силтаб ташлаб.

Кампир хижолат бўлиб, қўлидаги кулчасини ерга тушириб юборди  
ва секин-секин юриб тўғон томонга кетди... Бу воқеа ҳаммага қаттиқ  
таъсир қилди. Ниҳоятда ҳайратда қолиб, ғазабланган монахлар у ёқда  
турсин, ҳатто ғирт маст Евсей ҳам бу воқеани кўриб тошдай қотиб  
қолган ва хўжайинидан кўзини узмай ўтирарди. Монахларнинг ва ўз  
хизматкорларининг важоҳатларини пайқадими, ё кўкрагида  
аллақачонлар сўнган ўғиллик ҳисси уйғондими, ҳар ҳолда тегирмон-  
чининг юзида ҳам кўрқувга ўхшаш бир нарса акс этди...

– Она! – деб чақирди у.

Кампир бир сесканиб, қайрилиб қаради. Тегирмончи шошиб-  
пишиб чўнтагидан катта чарм ҳамёнини чиқарди... Ҳамёнидан бир  
сиқим қоғоз ва танга пул олиб, кампирга узатди ва:

– Мана, бу сизга, олинг! – деди.

У қўлидаги пулларни ғижимлаб кўрди, нима учундир монахларга  
бир қараб қўйди, кейин яна ғижимлади. Қоғоз пуллар ва кумуш  
тангалар бармоқ ораларидан бирин-кетин яна ҳамёнга тушиб кетди,  
қўлида фақат бир танга қолди... Тегирмончи чақага бир қаради,  
бармоқлари билан артди-да, юзи қипқизаргани ҳолда, онасига узатди.

## ЎВУЗ НИЯТЛИ КИШИЛАР

(Кўрганлар ҳикояси)

**Т**рактир половойи<sup>1</sup> унга бир-икки хил бор таомларнинг номи-ни айтиб берганч, у бироз ўйлаб туриб:

— Бўлмаса бизга янги карам солинган иккита борш билан жўжа келтир. Хўжайинингдан сўра, виноси бормикин...— деди.

Кейин трактир шипига қараб: — Бирам пашшаларинг кўп экан-ей, деганини ҳамма эшитди.

Мазкур кишини «у» деб айтишимизнинг сабаби шуки, на половойлар, на трактир эгаси ва на у трактирда ўтирган мижозлар унинг кимлигини, бизнинг шахримизга қаердан ва нима иш билан келиб қолганини билишмас эди. У савлатли, ёши анчага бориб қолган, уст-боши янги ва афтидан кўнгли оқ, олижаноб киши эди. Унинг уст-бошига қараб аристократ деса ҳам бўларди. Кўкрак чўнтагидаги олтин соатга, бўйнидаги гавҳартош қадалган галстугига кўзимиз тушди. Унинг жигарранг шляпаси ичида тугмали қўлқоплари ётарди, бундай фасон қўлқопни илгари фақат вице-губернаторнинг қўлида кўрган эдик. Овқат устида бизга нуқул одобли ва олижаноблигини кўрсатмоқчи бўлиб, вилкани чап қўли билан ушлар, дам ўтмай сочиқ билан лабларини артар, олдидаги рюмкага пашша тушиб қолгудай бўлса афтини буриштирар эди. Пашша бор жойда идиш-товоқнинг тоза бўлмаслиги аниқ; оддий мижозлар у ёқда турсин, ҳаттоки исправник, становой ёки йўловчи помешчиклар ҳам трактирга тушлик қилгани кирганда пашша ўтириб кетган товоқ ёки рюмка берилса сира шикоят қилишмайди, у бўлса половой идишларни иссиқ сув билан ювиб келтирмагунча овқатга қўл текизмади. Олифталик қилиб ўзида йўқ олижанобликни кўрсатмоқчи бўлса керак.

Унинг олдига энди боршч келтирилган эдики, стол ёнига яна бир номаълум шахс келиб ўтирди, бу киши тепакал, соқол-мўйлови қирилган, кўзида тилла кўзойнак, эгнида шоҳи костюм бўлиб, унинг ҳам олтин соати бор эди. Овқат устида у нуқул французча гапирар, таомларни ва атрофдаги одамларни қизиқиб томоша қиларди, бундан

<sup>1</sup> Илгарилар Россияда ресторан, ошхона ва трактирларда ёлланиб ишловчи қаролларни шундан деб атадилар. Половойлар ҳам овқат пиширар, ҳам полларни юнар, умуман у ердаги ҳамма қора ишларни бажарар эдилар. *Тарж.*

унинг ажнабий эканлиги билиниб турар эди. Унинг ўзи ким, қаерлик, шаҳримизга нима иш билан келган – бу ҳам бизга номаълум.

Бир қошиқ шўрвани оғзига олиб, боягиси. яъни гавҳартош таққани, афтини буриштирди-да, заҳарҳанда билан:

– Бу ҳафтафаҳмларнинг қулига тушган янги карамдан ҳам сасиган ҳид келади. Сира еб бўлмайди. Менга қара, ҳой азизим, бу шаҳарнинг ҳамма одамлари ҳам худди шундай чўчқадай ифлос туришадими? Бутун шаҳарда бир коса маззалик борш топилмаса-я! Тавба!

Кейин ўзининг ажнабий ўртоғига французчалаб нималарнидир гапирди. Унинг гапидан фақат «кошон» деган бир сўз эсимизда. Олдидаги боршдан сассиқ кўнғизни олиб ташлаб, половойга қараб:

– Мен сенга суварак солинган борш келтир деганим йўқ, аҳмоқ!  
– деди.

– Боршга уни мен солганим йўқ, тақсир, ўзи тушгандир. Хотирингиз жам бўлсин, суварак чиқмайди, – деб жавоб берди половой.

Жўжа ейилиб бўлгандан кейин бояги киши бир варақ қоғоз билан қалам чақиртириб, қандайдир доира ва рақамлар чизишга киришди. Ажнабий киши у билан анчагина келишмай, бошини чайқаб, баҳслашиб ўтирди. Доира ва рақамлар чизилган қоғоз ҳали ҳам трактирнинг эгасида турипти; трактирнинг эгаси у қоғозни мактабларнинг назоратчисига кўрсатган эди, у доираларга узоқ тикилиб қараб турди-да, бир уҳ тортиб, «Ҳеч нарса тушуниб бўлмайди» деб қайтиб берди. Бояги киши, яъни галстугига гавҳартош таққани, овқат пулини тўлаб, половойга яп-янги беш сўмлик узатди, у пулнинг ҳақиқий ёки қалбаки пуллиги номаълум, чунки уни текшириб кўриш эсимизга келмапти.

– Менга қара, трактир эрта билан соат нечада очилади? – деб сўради, бояги киши половойдан.

– Кун чиқиши билан.

– Жуда соз. Эрта билан соат бешда биз чой ичгани келамиз. Овқат тайёрлаб қўй, лекин пашшаси бўлмасин. Эртага эрта билан қандай воқеа рўй беришидан хабаринг борми? – деб сўради у, кузини қисиб.

– Йўғ-а.

– Ундог бўлса, эртага эрта билан ҳайрон қоларкансанлар!

Бу гап билан одамларни кўрқитиб, ўзининг ажнабийсига кулиб бир нима деди-да, иккови трактирдан чиқди. Улар Марфа Егоровна деган эс-хушли бир беваникида қўнишган эди, аммо у аёлнинг сира гуноҳи йўқ; улар билан тил бирикгирмаган ҳам. Энди у қамаларканман деб, хум бўлиб йиғлаб юрипти. Унинг тўғри фикрли аёл эканлигига, унинг гуноҳсизлигига биз гувоҳ. Ўзингиз ўйлаб кўринг, уйига ижрачиларни қўйганда, уларнинг кимлигини ва уларнинг фикрини қайдан биларди, дейсиз?

Эртаси куни эрталаб нақ соат бешда бояги кишилар трактирда ҳозир эдилар. Бу сафар уларнинг қўлларида портфель, китоблар, ғалати-ғалати қутилар бор эди. Уларнинг гапларидан, юриш-гуришларидан қандайдир ҳаяжонланиш ва шошқалоқлик сезиларди. Униси, яъни ажнабийдан бошқаси, бундай деди:

– Шимол-шарқ томондан булут босиб келмоқда. Ишимизни бузмасайди.

Бир стакан чой ичиб, трактир эгасини ўз олдига чақиртирди-да, трактир олдидаги саҳнга бир стол билан икки курси чиқариб қўйишни буюрди. Трактирнинг эгаси нодон одам, аммо биронта нотўғри иш бўлишидан гумондор бўлса-да, бу буйруқни бажарди. Бояги кишилар, келтирган нарсаларини кўтариб, трактирдан чиқиб, стол ёнидаги курсига ўтиришди. Бутун ҳалойиқнинг кўзи олдида, очиқ майдонда бемалол жойлашиб олишди. Тентакликни қаранг! Иккови бир-бири билан гаплашиб, стол устига қоғозларини, чизмаларини, қоп-қора ойналар ва қандайдир трубкаларни ёйиб қўйишди. Трактир эгаси ботинар-ботинмас стол ёнига бориб энгашиб қараган эди, бояги киши, яъни гавҳартош таққани. уни қўли билан итариб:

– Нар и тур, ўзинг билмаган ишга бурнингни суқма, – деб берди.

Кейин соатига қаради, ажнабийга бир нималар деди-да, қоп-қора ойнадан кунга қаради. Ажнабий ҳам қўлига бир трубкани олиб, у ҳам осмонга қаради... Ана шундан кейин шу маҳалгача оламда бўлмаган даҳшатли бахтсизлик бошланиб кетди. Бирдан осмон ва ерни қоронғилик босаётганини фаҳмлаб қолдик, гўё бирдан момақалдироқ буладигандай эди. Ажнабий қўлидаги трубкасини столга энди қўйиб, қоғозга шоша-пиша бир нарса ёзиб, қўлига қора ойна олган эди. бир киши:

– Ҳалойиқ, кун куня бошлади! – деб бақариб қолди.

Дарҳақиқат, ёғлоғига ухшаш қоп-қора бир нарса офтобнинг устига босиб келиб, уни беркита бошлади. Куннинг ярми кўринмай қолганини ва бояги номаълум кишиларнинг ғалати ҳаракатларини давом эттиришларини кўрган кишилар, Власов деган городскойга мурожаат қилишиб:

– Городовой, нега бундай тартибсизликларга йўл қўясан? – дейишган эди. у:

– Офтоб менинг даҳамга қарамайди. – деб жавоб берди.

Шаҳар маъмурларининг мана шундай беғамликлари орқасида кўп ўтмай офтоб бутунлай йўқолди. Бирдан тун кирди, кундузнинг қаёққа йўқолгани ҳеч кимга маълум бўлмай қолди. Осмонда юлдузлар кўринди. Туннинг бевақт бошланишидан шаҳримизда қўйидаги ҳодисалар юз берди. Ҳаммамиз жула қўрқиб, довдираб қолдик. Нима қилишимизни билмай, ҳаммамиз майдоннинг у бошидан бу бошига югуришиб, бир-биримизни туртиб, «Городовой! Ҳой городской!» деб қичқира-

вердик. Отлар, сигирлар ва ҳўкизлар (шу кунларда шаҳарда қорамол ярмаркаси очилган эди) думларини хода қилиб, маъраганларича шаҳарда югуриб, аҳолини қўрқитар эди. Итлар увиллади. Мусофирхонанинг номерларидаги барча қандалалар энди тун кирди, жон кирди деб севиниб, уя-уяларидан чиқиб, ухлаб ётганларни зўр бериб чақди. Шу пайтда ўз полизидан бодринг ортиб келаётган дьякон Фантасмагорскийнинг юраги чиқиб кетганидан, аравадан ўзини ташлаб, кўприк тагига беркиниб олди, оти эса аравани бировнинг кўрасига судраб кирган эди, аравадаги ҳамма бодрингларни чўчқалар еб қўйди. Лъстецов деган бир амалдор шу кеча уйида эмас, қўшни ҳовлидаги бир хотинникида ётган эди (ҳақиқат озор топмаслиги учун бу тафсилотни беркитиб кетолмаймиз), кўчага қўйлақчан югуриб чиқиб, халойиқ орасига кириб, даҳшатли товуш билан:

– Қочганинг қочиб қол! – деб қичқирди.

Шовқин-сурондан уйғонган кўп хонимлар ҳатто бошмоқларини киймай кўчага оёқяланг қочиб чиқишди. Яна кўп воқеалар рўй бердики, уларни фақат яшринча айтиш мумкин. Фақат ўт ўчирувчилар қўрқмасдан бемалол ётишди, чунки улар қотиб ухлар эдилар, биз бунга гувоҳмиз. Бу воқеларнинг ҳаммаси 7 август куни эрта билан бўлиб ўтди.

Номаълум кишилар эса, қиладиганини қилиб, қоғоз-дафтарларини йиғиштириб, яна кун чиқиши билан, извошга ўтириб, номаълум томонга жўнаб кетишди. Уларнинг кимлигини биз ҳам билмаймиз. Уларнинг аломатларини билдирамиз: ана униси, яъни кўкрагига гавҳартош таққани – ўрта бўйли, тоза юзли, пешонаси тиришган, ажнабийси – ўрта бўйли, гавдаси тўладан келган, соқол-мўйлови қирилган, юзи топ-тоза, энгаҳи ўртача; узоқдан қаралса, помещчик Карасевичга ўхшайди; кўзлари ожиз бўлса керак, кўзойнаҳ тақиб юради.

Австриядан келган жосуслар эмасмикин?



## ОҚСОҚОЛ

(Кўриниш)

**Н.** деган бир уезд шаҳаридаги ифлос қовоқхоналардан бирида оқсоқол Шельма ёғлиқ бўтқа еб ўтиради. У бўтқадан уч қошиқ егандан кейин бир рюмка арақ ичди-да, «бўлди, энди бошқа ичмайман» деб қўйди.

— Шундай, азизим, деҳқонларнинг можароларини бирёқлик қилиш ниҳоятда мушкул иш, — дейди у қовоқхона эгасига мурожаат қилиб. У тугмалари ҳадеб ечилиб кетаверганидан қадаб қўйиш учун стол агига энгашади. — Шунақа, дўстим! Деҳқонларнинг иши бутун бир сиёсат, бунга Бисмарк ҳам ожизлик қилган. Бунақа ишларни олиб бориш учун ўта ақлли ва эпчил бўлмоқ керак. Мана, нега мени мужиклар ҳурмат қилишади? Не сабабдан улар менга пашшадек ёпишаверадилар? Нега? Нега мен ёғли бўтқа еб ўтирибман-ку, бошқа адвокатларнинг еган бўтқаси ёғсиз бўлади? Бунинг сабаби нимада? Сабаби шундаки, менинг миямда талант, идрок бор.

Шельма пишқириб яна бир рюмка ичди-да, кирланиб кетган бўйинини чўзиб, кеккайиб ўтирди. Бу одамнинг бўйнигина эмас, балки қўлларини, қўйлагини, шимини, қўлидаги рўмолчасини, қулоқларини кир босиб сахтиён бўлиб кетганди.

— Мен донишманд эмасман. Ёлғоннинг нима кераги бор? Адвокатлар курсида ўқимаганман, билимдонлар сингари олижаноб либослар киймайман, аммо мақтанчоғлик бўлса ҳам, дейманки, миллион сўм берсанг ҳам мендек адвокатни бир умр тополмайсан. Албатта, Скопиннинг ишини бирёқлик қилиш қўлимдан келмайди, Сарра Беккер ишини ҳам эпполмайман, аммо деҳқонларнинг ишига келганда ҳеч қанақа ўткир ҳимоячи, прокурор... ҳеч ким менга бас келолмайди. Рост айтаман! Деҳқонларнинг ишини мандан бўлак ҳеч ким бирёқлик қилолмайди. Хоҳ Ломоносов бўл, хоҳ Бетховен бўл, мендаги талант сенда бўлмаса бу ишга урина кўрма ҳам! Мана, Репловодаги оқсоқолнинг ишини мисол қилиб ол. Реплово оқсоқолининг можаросини эшитгандирсан?

— Йўқ, эшитганим йўқ.

— Жуда яхши можаро, сиёсий иш! Плеваковнинг ҳам тиши синар эди, фақат менинг кучим етди бу ишга. Мана шунақа. Мен сенга

айтсам, биродари азиз, Москвадан сал нарида қўнғироқ заводи бор. Ўша заводда, мен сенга айтсам, бизнинг репволик Евдоким Петров деган бир мужик катта мастер бўлиб ишлайди. Йигирма йилдан буюр ўша заводда ишлайди. Паспортига қарасанг мужикнинг ўзгинаси, ялангоёқ, аммо афтига қарасанг сира мужикка ухшамайди. Йигирма йил ичида сийқаланипти, одамга ўхшаб қолган-да. Хоҳ инон, хоҳ инонма, эгнида тринка костюм, қўлларида узук, кўкрагида тилла занжир, хуллас, олижанобдай! Ҳеч мужикка ўхшамайди. Ойлиги бир ярим минг бўлса, уй-жой берган бўлса, егани олдида, емагани кетида бўлса, завод эгаси билан иноқ бўлса, шундай даражага ҳам етмасинми. Ўзингдан-ўзинг олижаноб бўлиб кетасан киши... Афт-башараси ҳам, мен сенга айтсам, мана бундоқ (у яна бир рюмка кўтаради)... Кунлардан бир кун ўша Евдоким Петров, мен сенга айтсам, ўз ватанига, бизнинг Реплово қишлоғимизга келмоқчи бўпти. Ўша заводда туравериб, ўз қишлоғини соғиниб қопти. Қўнғироқ заводида-ку катта мастернинг турмуши яхши-я, зерикиб нима қиласан, тинч туравермайсанми? Аммо, мен сенга айтсам, Америкага борсанг ҳам юз сўмлингниг қўл бўлса, барибир қовоқxonани соғинасан, кўнглинг кетади. Ҳар ҳолда соғинганидан, бир келгуси келипти. Хў-ўш! Хўжайинидан бир ҳафтага жавоб опти-да, Репловога жўнапти. Энг олдин туғилиб ўсган уйига қўнипти. «Мен ёшлигимда шу ерда турган эдим, ҳов анови ердә отамнинг подасини боқардим, мана бу ер — ётадиган жойим эди» депти. Хуллас ёшлиги эсига тушиб шунга ўхшаш гапларни қилипти. Тағин мақтаниб ҳам қўйипти: «Мана, кўрдиларингми биродарлар! Мен ҳам сизларга ўхшаш ялангоёқ эдим, меҳнат қилиб, тер тўкиб мартабага етдим, бадавлат бўлдим. Сизлар ҳам меҳнат қилсаларинг...» деб ваисапти. Ялангоёқлар олдинига унинг насиҳатларини эшитиб, ҳурмат қилиб юришипти, кейин уйлаб қолишипти. «Гапирган гапларинг жойида рост, ҳаммамизга ҳам ёқади, аммо сендан бизга қандай фойда тегади. Келганингга бир ҳафта бўпти-ю, ҳануз бир қўлтим арақ ичирмадинг дейишипти, уйига юзбошини юбориб.

— Евдоким, юз сўм пул бер!

— Ҳа, нега энди?

— Юртга, арақ учун... юрт сенинг соғлигинг учун ичмоқчи...

Евдокимнинг узи бамаъни, одобли, художўй одам, арақ ҳақ ичмайди, тамаки ҳам чекмайди, бошқаларга ҳам ичирмайди.

— Арақ учун сариқ чақа ҳам бермайман.

— Нега энди бермас экансан? Нима ҳақинг бор бермасликни? Сен бизнинг одамимиз эмасми?

— Сизнинг одам бўлсам нима қипти? Сизлардан қарзим йўқ. Орамиз очик. Шундай бўлгандан кейин, нега пул берай?

— Ана гап-у, мана гап! Евдоким ўз айтганида туриб олди, юрт ўз айтганида. Кейин юртнинг газаби қўзғаб кетди. Аҳмоқларни биласан!

ку ўзинг! Минг гапир — барибир тушунмайди. Юртнинг ичгиси келгандан кейин ўн икки хил тилда гапир, замбаракка солиб от, барибир тушунмайди. Ичгимиз келди деб туриб олишади. Тўғри-да! Ўзи ҳамқишлоқ бўлса-ю, ҳиммати бўлмаса! Бу нима деган гап? Шундан кейин Евдокимдан ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам юз сўм олиш учун ҳар хил иғво тўқишга киришди. Шунча тиришсалар ҳам тўқий олмади ҳеч ким. Эшиги ёнига келиб, «Сеними, шошмайтур!» деб қўрқитишади. Евдоким бўлса уйда бемалол ўтираверади. «Худонинг олдида ҳам, банданинг олдида ҳам, қонун олдида ҳам софман, нимадан қўрқай? Эркин қушман, қаёққа учсам — учавераман!» депти. Хўш. Мужиклар пулдан умидларини узадилар, аммо уларнинг ҳурматини қилмаган ўша эркин қушнинг қанотларини юлиб олиш чорасини излай бошладилар. Каллаларида зиғирча ақл йўқлигидан, менга одам юборишди. Дарҳол мен Реплового бордим. «Ишлар хуржин Денис Семёнич, пул бермаётир. Ўзинг бунинг чорасини кўр!» деб арз қилишди менга. Қандай чора топиб бўларди дейсан? Чора топишнинг сира иложи йўқ, ҳамма гап равшан: барча қонун Евдоким томонида. Манаман деган прокуроринг ҳам минг йил бош қотирсин, — чорасини тополмайди... Бунга шайтоннинг ҳам ақли етмайди-да.

Шельма яна бир рюмкани кўтариб, кўзини қисиб қўйди.

— Чорасини мен топдим, менинг ақлим етди! — деди кулиб у. — Мен топдим! Қандай қилганимни ўйлаб топ-чи, қани! Минг ўйласанг ҳам тополмайсан! Мен мужикларга, «Халойиқ, уни ўз қишлоқларингга оқсоқол қилиб сайланглар» дедим. Улар дарҳол гапнинг тагига етиб, уни ўзларига оқсоқол қилиб сайлашди. Бу ёгини эшит. Евдокимга оқсоқоллик муҳрини келтириб беришди. У бўлса кулиб-қотиб ётипти. «Ҳазилни қўйинглар, мен сизларга оқсоқол бўлишни истамайман!» деб жавоб берди.

— Сен истамасанг, биз истаймиз!

— Истамайман дедим, истамайман! Эртагаёқ қишлоқни ташлаб кетаман!

— Кетолмайсан! Ҳаққинг йўқ кетишга. Қонун буйича оқсоқол оқсоқолликни ташлаб кетолмайди.

Бунга Евдоким:

— Бу лавозимни устимдан соқит қиламан, — деб жавоб қилти.

— Ҳаққинг йўқ. Оқсоқол камида уч йил оқсоқоллик қилиши керак. Ўшанда ҳам суд ҳукм чиқарса соқит қилинади. Биз сени оқсоқол қилиб сайладикми, бўлди, на ўзинг, на биз уриндан туширолмай-миз!

Евдоким дод солди, фарёд кўтарди, дарров волостной оқсоқолга югурди. Волостной ва унинг мирзаси ҳамма қонунларни олиб унга кўрсатишди.

Фалон-фалон моддаларга биноан уч йилгача оқсоқоллик қилишинг керак. Уч йил хизматни бажар, кейин кетавер.

— Қанақа уч йил? Бу ерда бир ой туришимнинг ҳам иложи йўқ! Хўжайиннинг менсиз уйи куяди-ку! Неча минглаб зарар кўради! Заводдан ташқари уй-жойим, бола-чақаларим ҳам ўша ерда!

— Ҳеч иложи бўлмади. Орадан бир ой ўтиб кетди, Евдоким юртга юз сўм эмас, уч юз ҳам беришга рози бўлди. Улар-ку пулни жон деб олардилар, фақат вақти ўтган эди. Евдоким, жаноби ҳазрат ҳузурига бориб унга арз қилди.

— Сизга арзим бор, жаноби олийлари. Оилавий сабаблар важдан хизмат қилолмайман. Мени бўшаттиринг, худо хайрингизни берсин!

— Ҳаққим йўқ. Сени бўшатишга қонуний асос йўқ. Аввало, ўзинг соппа-соғ одамсан, иккинчидан сени қоралайдиган материал йўқ. Хизмат қилишга мажбурсан.

Сенга шуни ҳам айтиб қўяйки, у ерда ким бўлмасин ҳаммани сансираб гапиришади. Волостной оқсоқоллар, қишлоқ оқсоқоллари пошшоликнинг мартабали одамлари ҳисобланади, маҳкама чиновникларидан ҳам баланд туради, шундай бўлса-да, уларни қарол сингари сансирашади. Тринко костюм кийган Евдокимнинг бундай сансирашни эшитишга тоқати бор дейсанми? Жаноби ҳазратга ялинди, ёлборди.

— Ҳаққим йўқ, — деди у. — Инонмасанг уезд маҳкамасидан бориб сўра. Ҳамма ҳам сенга шундай дейди. Фақат мен эмас, губернатор ҳам сени бўшатомайди. Халқнинг ҳукми, агар қоида асосида чиқарилган бўлса, уни ҳеч ким бекор қилолмайди.

— Евдоким тўрага арз қилиб борди. Тўрадан исправникка югурди. Бутун уездни кезиб чиқди, ҳамма ерда — ҳаққимиз йўқ, хизмат қил, деган жавобни қилдилар. Аҳволи танг. Заводдан бўлса кетма-кет хат келиб турипти. Евдокимнинг қавм-қариндошлари мени чақиртиришга маслаҳат беришипти. Хоҳ инон, хоҳ инонма, одам юбормасдан, ўзи от қўйиб келди. Келасолиб, гап-суз йўқ, қўлимга юзталиқни тутқизди, «Умидим сиздан» деб ялинди.

— Хўп, майли, юз сўлкавойга сизни бўшаттиришим мумкин, — дедим.

Юз сўлкавойни олиб, унинг ишини дарров тўғриладим.

— Қандай қилиб? — деб сўради қовоқхона эгаси.

— Топкин-чи! Оппо-осон. Бутун гап — қонуннинг ўзида.

Шельма, унинг ёнига келиб, қахқахлаб кула-кула, қулогига шивирлади:

— Бирон нарсани ўғирлаб, қўлга тушиб, ишининг судга оширилишини маслаҳат бердим. Қалай? Жойидами? Мен сенга айтсам, олдинига у шошиб қолди. Қандай қилиб ўғирлай, дейди. Мана шундай ўғирлайверасан-да, — дедим. — Мана, менинг ичи бўш ҳамёним.

шуни ўғирла, бир ярим ой авахтада ётиб чиқасан, вассалом. Олдинига у номим бўлганади деб, кўнмади. Покиза номнинг сенга нима кераги бор, дедим. Нима, сенинг битилган номаи аъмолинг бормиди? Бир ярим ой авахтада ётиб чиқасан, вассалом, иш битади кетади. Сени қораловчи материал ҳам тайёр, оқсоқоллик медалини ҳам сендан тортиб олишади! Ўйлаб туриб-туриб, рози бўлди-да, менинг қуруқ ҳамёнимни ўғирлаб кетди. Бир ярим ой авахтада ётиб чиқди, мени ҳалигача дуо қилади. Мана, ақлни кўрдингми энди, оғайни! Бутун дунёни ахтариб чиқсанг ҳам, деҳқонлар можаросидай сиёсатни тополмайсан, бундақа ишларни мендан булак ҳеч ким ечолмайди. Ҳеч ким бекор қилолмайди, фақат менинг қўлимдан келади. Шунақа.

Шельма яна бир бутилка арақ чақирди-да, бошқа бир ҳикоя, Реплово мужикларининг бировнинг ўрилмаган бугдойини сотиб, ичиб юборганлари ҳақида ҳикоя бошлади.



**Ё**з кунларидан бири, эрталаб. Жимжитлик, фақат йилга бўйида чигиртка чириллайди, яна қаердадир мусича қуқулайди. Қордек оппоқ осмонда пар сингари сочилган чипор булут сузиб юрарди... Чўмиладиган жойнинг яқинида, мажнунтолларнинг кўм-кўк новдалари осилиб турган сувда ориқ, узун бўйли, қизил кўнғироқ сочли, юзини тук босган дуралгор Герасим ҳансираб, оғир нафас оларди ва кўзларини очиб-юмиб, мажнунтолнинг илдири остидан ниманидир тортиб олишга уринарди. Унинг юзини тер босган. Герасимдан бир саржин нарида томоғигача сувга ботган, уч бурчак юзли, хитой кўзли, букри, ёш дуралгор Любим турарди. Герасим ҳам, Любим ҳам ички кийимда. Иккови ҳам совуқдан кўкариб кетган, чунки сувга тушганига бир соатдан ошган эди...

Безгак тутгандек қалтираган букри Любим бақирди:

– Нимага ҳалеб қўлинг билан нихтайсан? Каллаварам! Сен ушлаб тур, ушлаб тур, бўлмаса қочиб кетади! Ушла дейман!

Герасим бўғиқ, хириллаган ва йўғон товуш билан:

– Қочмайди... Қочиб қаёққа боради? Илдиз тагига кириб кетипти... Жуда силлиқ, ушлайдиган жойи ҳам йўқ, – деди.

– Сен томоғидан тут, томоғидан!

– Томоғи кўринмайди, ахир... Тўхта, ниманидир тутдим... жағидан тутдим... А, баччағарей, тишлаяпти!

– Жағидан тортма, тортма! Қўлдан чиқариб юборасан! Томоғидан тут, томоғидан! Тагин қўли билан нихтайди-я! Вой худоей, бундай ҳам фаҳмсиз киши бўларкан-а! Тут!

– «Тут!» эмиш-а, – деб масхара қилди Герасим. – Командирни қаранглар-у... Ўзинг келиб тутақол, қизталоқ букри... Нимага қараб турибсан?

– Агар мумкин бўлса тутардимку-я... Бўйим паст, сув кўмади. У ёқ чуқур!

Чуқур бўлса ҳеч нарса қилмайди... сузасан...

---

<sup>1</sup> Н а л и м – лаққа билиқнинг бир нави

Букри қулоч отиб, Герасимнинг олдига сузиб келди ва дарахт шохини тутди. Тикка туриш учун биринчи урунишидаёқ сувга ботди ва оғзидан пуфаклар чиқарди. У кўзини олайтириб:

– Чуқур деб айтдим-ку, ахир! Елкангга чиқиб ўтирармидим? – деди.

– Илдизга оёқ қўй... Илдиз жуда кўп, худди пиллапоядек...

Букри оёғи билан илдизни пайпаслади ва дарахт шохларининг бир нечасини бирданига тутиб, илдизга оёқ қўйди... Ўзини ўнглаб олгач, энгашди ва оғзига сув киришдан эҳтиёт бўлиб, ўнг қўли билан иллизлар орасини тимискилай бошлади. Сув остидаги ўсимликларнинг орасини тимискилар экан, қўли қисқичбақанинг тикондек қисқичларига тегди.

Любим жаҳл билан:

– Бир ками сенмидинг! – деди-да, қисқичбақани олиб қирғоққа иргитди.

Ниҳоят Любим Герасимнинг қўлини топди ва бармоқлари қандайдир шилимшиқ, совуқ нарсага тегди.

– Мана бу ерда экан... – деди қулиб Любим. – Жуда катта экан баччагар... Панжангни ёз, мен ҳозир унинг томоғидан... тўхта, ҳозир тўхта, ушлаб олай... Баччагар яна илдизнинг тагига кириб кетди! Жуда силлиқ... Калласига қўл етмайди... қорнини ушлаб турибман... Бўйнимдаги искабтопарни ўлди. – Чақаётибди! Мен ҳозир унинг томоғидан... ёнидан қўл сол! Итар, итар, турт! Турт!

Букри лунжини шишириб, нафасини ичига ютиб, кўзларини шохсоққа қилди, афтидан балиқнинг «томоғидан» бўғаётгандек кўринарди. Бироқ шу чоқ чап қўли билан ушлаб турган дарахт новдалари синиб кетди ва у «гулқ» этиб сувга ботди! Тўлқин доиралари худди қўрқиб кетганлек қирғоққа урилди. Букри бошини чиқариб оғзидаги сувни пуркар экан, дарахт новдасини тутди.

– Чўкиб кетасан, хумпар. Балога қолмай тагин!.. – деб бўғилди Герасим. – Чиқ, башаранг курсин! Ўзим тортиб оламан!

Орада сўкиш бошланди... Қуёш бўлса ҳамон қизитмоқда. Соя тобора қисқармоқда эди. Қуёш қизитган баланд ўт-ўланлар ҳалдан ташқари чучмаг не чиқараётир. Ҳа демай қиём вақти бўлади, Герасим ва Любимлар эса ҳамон мажнунтоял остида ивирсимоқдалар. Бўғиқ, йўғон ва ингичка товушлар исенқ ҳаво сукунатини бузмоқда.

– Томоғидан! Тўхта, мен тортаман. Бу катта мушгингни қаёққа гиқасан! Эй одам, муштинг билан эмас, бармоғинг билан! Ёнбошдан тик! Чап томондан, чапдан! Ўнг томонда ғор бор! Мушкул, бир балога ем бўласан! Лабидан торт!

Гавран товуши эшитилди... Чўпон Ефим ҳайдаб келаётган пода ёнбагир қирғоқ буйлаб, сув ичгани тушаётир. Бир кўзли оғзи қий-

шиқ подачи чол бошини қўйи солиб, оёғи остига қарайди. Сув буйига аввал қўйлар, кейин отлар, кетидан сигирлар келди. Подачи Любимнинг:

– Тагидан турт! Панжангни тиқ! Нима бало қулоғингни том босганми? Тавба! – деган товушини эшитди.

– Нима экан у, оғайнилар? – деб бақирди Ефим.

– Налим! Ҳеч тортиб ололмаямиз! Илдизнинг тагига кириб олибди. Ён томондан ке!

Ефим бирпас кўзини қисиб тургандан кейин, чоригини ечди, елкасидан халтасини олиб ташлади, қўйлагини ҳам ечди, шимини ечгани сабри чидамади, чўқингандан кейин, қоп-қора, ориқ қўллари билан дарвоз-дарвоз қилиб, ўзини сувга ташлади. Саёз жойдан эллик қадамча юриб борди, кейин суза бошлади.

– Тўхтанглар, болаларим, тўхтанглар! – деб шовқин солди у. – Тортиб олманглар, барибир чиқариб юборасизлар! Усталик билан олиш керак!..

Ефим дурадгорларга қўшилди ва учовлари тирсак ва тиззалари билан бир-бирларини туртиб, ҳансирашиб, сўкишиб бир жойда ўралиша бошладилар. Букри Любимнинг оғзига сув кириб тикилди, қалтираб қаттиқ йўталди.

Қирғоқдан:

– Чўпон қани? Чўпон Ефим қаердасан! Пода боққа кириб кетди! Боғдан ҳайда! Ҳайда! Қани у, уйинг куйгур чол! – деган ҳайқирик эшитилди.

Аввал эркаклар, кейин хотинлар овози эшитилди... Боғ кўрасининг орқасидан эрон шалидан қўйлак кийган ва газета тутган тўра Андрей Андреич кўринди. У шовқин-сурон кўтарилган анҳор томонга савол назари билан қараб, кейин тезда чўмиладиган жойга борди... У мажнунтол орасида балиқ овлаётган уч кишининг ҳўл бошини кўриб, жиддий равишда:

– Нима гап, бақирган ким? Нима учун мунча ивирсийсизлар? – деб сўради.

Ефим бошини кўтармасдан:

– Ба... балиқ тутаяпмиз, – деб ғудурлади.

– Мен сенга балиқни кўрсатиб қўяман! Пода боққа кириб кетибди-ю, бу киши балиқ овлар эмиш!.. Чўмиладиган жой қачон тайёр бўлади, баччағарлар? Икки кундан бери ишлайсанлар, қани қилган ишларинг?

– Та... тайёр бўлади, – деб хириллади Герасим. – Ёз узоқ ҳали тақсир, чўмилгани улгирасиз. Увв-увв налимни ҳеч қўлга киритолмаяпмиз... Илдизнинг тагига кириб олибди, на у ёққа ва на бу ёққа чиқса-чи...

– Налимми? – деб сўради тўра ва унинг кўзлари ола-була бўлиб кетди. – Тезроқ тутинглар уни!

– Агарда тутсак... Яримта сўм берасан... Жуда катта налим, худди сенинг бойваччангдек лўппи... Тўрам, яримта сўмга арзийди... Меҳнатга яраша... Эзма, уни Любим эзма, азоб берасан! Тагидан итариб тур! Илдизни юқори кўтар, яхши киши отинг нимаиди? Э хумпар пастга босма, юқори кўтар! Оёғингизни шалоплатманг!

Орадан беш дақиқа ўтди, ўн дақиқа ўтди, тўра сабр қилолмади. У боққа юзини ўгириб:

– Василий! Васька! Василийни менга чақириб беринглар! – деб бақирди.

Кучер Василий югуриб келди. У ниманидир чайнарди ва оғир нафас оларди. Тўра унга:

– Қани сувга туш! – деб буйруқ қилди. – Налимни олишга ёрдам бер... Налимни ололмаяптилар.

– Мен ҳозир... – деб ғудиллади у. – Қани налим? Мен ҳозир. Биз уни ҳаш-паш дегунча!.. Сен Ефим, кетсанг ҳам бўлаверади, сен қари киши, қўлингдан келмаган ишга аралашмасанг ҳам бўларди. Буларнинг қайсиниси налим? Мен уни ҳозир... Мана, мана у! Қўлларингни олинглар!

– Нима? Қўлларингни олинглар эмиш-а? Ўзимиз ҳам биламиз. Қўлларингни олинглар! Қани сен туткични!

– Уни ушлайдиган жойи йўқ-ку, ахир? Калласидан тутиш керак!

– Калласи илдизнинг тагида! Вай аҳмоғей, биз ҳам ишни кўзини биламиз!

– Ақиллайберма, адабингни бераман, хумпар!

– Тўрам турган жойида оғизларини чакки қилишади-я... – деб ғудурлади Ефим. – Биродарлар. Ололмайсизлар! Жуда жойлашиб олибди!

– Тўхтанглар, мен ҳозир... – деди тўра ва ечина бошлади.

– Сиз тўртта аҳмоқ бир бўлиб, налимни ололмаяпсизлар.

Андрей Андреич ечинди, бир оз баданини совутгандан кейин сувга тушди. Лекин унинг аралашишидан ҳеч нарса чиқмади.

Ниҳоят Любим:

– Илдизни чопиш керак! – деган қарорга келди. – Герасим болтани олиб кел! Болтани келтиринглар!

Тўра сув остида илдизга теккан болтанинг товушини эшитиб:

– Бармоғингизни чопиб олманг! – деди. – Ефим, бу ердан йўқол!

Тўхтанглар, налимни мен ушлай... Сизлар нотўғри...

Илдиз чопилди. Уни оҳиста майда-майда қилдилар. Андрей Андреич бармоғини налимнинг томоғига яқинлашганини сезиб ҳаддан ташқари хурсанд бўлди.

– Олаяпман биродарлар! Ўралашманглар... Тўхтанг, ушладим!

Сув устида налимнинг катта боши, кейин унинг бир газли қора гавдаси кўринди. Налим думини аранг ликиллатади ва қутилиш учун уринади.

– Бекорга овора бўласан, иш тамом, қўлга тушлинг-ку, энди қалайсан?

Ҳамманинг юзида хурсандчилик, ҳамма илжаяр эди. Бир дақиқача вақт хурсандлик билан ўтди.

Ефим елкасини қашир экан. тилини чучук қилиб:

– Зўр налим! Худди ўн қалоқ келади... – деди.

– Шундай... – деб рози бўлди тура. – Буйраги шишиб кетипти-я. Гўё ичкаридан ирғиб чиқётгандек... Оҳ!

Налим тўсатдан думини юқорига қаттиқ силкди ва балиқ овловчилар сувнинг қаттиқ шалоплаганини эшитдилар... Ҳаммалари қўлларини очдилар, бироқ, фурсат қочган эди: Налим хайр-маъзурни насия қилган эди.



## ҚИШЛОҚ ЛУҚМОНЛАРИ

**Қ**ишлоқ касалхонаси. Эрталаб.

Доктор даҳа полицияси бошлиғи билан овга кетгани учун касалларни Кузьма Егоров ва Глеб Глебич деган фельдшерлар қабул қилмоқда эди. Касаллар ўттиз нафарча бор. Кузьма Егоров уларнинг рўйхатдан ўтишини кутиб кабинетда кофе ичиб ўлтирипти. Тугилгандан буён юз-қўлига сув, сочига тарақ тегмаган Глеб Глебич бўлса катта столга кўкрагини бериб, қуйиб-пишиб касалларни ёзмоқда. Рўйхат статистика учунгина олинади. Унда касалларнинг оти, отасининг оти, фамилияси, қаерлик, қайси табақадан, ёши, саводи борми-йўқлиги ҳақида ёзилиб, қабул тамом бўлганидан кейин касалнинг нима эканлиги ва берилган дорининг номи ёзиб қўйилади.

— Шунақа ҳам расво перо бўладими! — деб аччиёланди Глеб Глебич катта китобга ўхшаган дафтарнинг майда варақларига аломат ҳарфларни ёза туриб. — Шу ҳам сиёҳми? Худди қора мой-а! Бу земствога хайронман, касаллар рўйхати олинсин деб буйруқ беради-ю, сиёҳ олиш учун йилига эллик тийин пул чиқаради. — Берироқ кел! — деб бақирди у.

Юз-кўзини ўраган бир мужик билан «ҳофиз» Михайло унга яқинроқ келди.

— Отинг нима?

— Иван Микулов.

— А, нима дединг? Русча гапир!

— Иван Микулов.

— Иван Микулов! Сендан сўраётганим йўқ. Нарироқ тур! Сен! Отинг нима?

Михайлов кулимсираб:

— Нима, ўзинг билмайсанми? — деди.

— Нега куласан? Жин урганми буни! Вақт танг, ўзим шошиб турибман-ку, бу ҳазил қилади! Отинг нима?

— Ўзинг билмайсанми? Ланжмисан, нима бало!

— Биламан, лекин сўрашим керак, чунки сўровномада шу савол бор... Биз унақа ланж бўлмаймиз... Сизга ўхшаб ётиб ичадиган одатимиз йўқ... Отинг нима? Отангининг оти-чи?

– Ўзинг билгандан кейин айтишимнинг нима ҳожати бор? Беш йилдан бери билган одам, олтинчи йилга келиб эсингдан чиқариб қўйдингми?

– Эсимдан чиқарганим йўқ, лекин сўровномада шунақа! Тушунаяпсанми? Ё рус тилини билмайсанми? Сўровнома шунақа деяман-ку.

– Жин урсин сўровнома шунақа бўлса! Ёз! Михайло Федотич Измученко...

– Измученко эмас, Измученков.

– Ҳа майли Измученков бўлақолсин... Билганингни ёз... Ишқилиб тузатсанг бас... Бир бало Иванович десанг ҳам бўлаверди... Менга барибир.

– Қайси табақадан?

– Ҳофиз.

– Ёшинг нечада?

– Ким билади дейсан, бешик тўйимга борган эмасман, билмайман.

– Қирққа боргандирсан?

– Балки боргандирман, балки бормагандирман... Билганингча ёзабер.

Глеб Глебич бироз Михайлога қараб тургандан кейин ўттиз етти деб, ёзиб қўйди, сўнг бироз ўйланиб турди-да, уни ўчириб қирқ бир деб тузатиб қўйди.

– Саводинг борми?

– Ийе, бутхонада ҳофизлик қилгувчининг ҳам саводи бўлмай-дими? Миянг жойидами ўзи!

– Одамларнинг олдида менга бақирмасдан, сизлаб гапирмоғинг лозим, яна ким бор? Кимсан? Отинг нима?

– Микифор Пугалов, хопловоликман.

– Хопловоликларни қарамаймиз! Яна ким бор?

– Худо хайрингизни берсин... Жаноби олийлари, йигирма чақиримдан пиёда келдим.

– Хопловоликларни қарамаймиз! Нарироқ тур! Яна ким бор? Тамаки чекма!

– Мен чекаётганим йўқ, Глеб Глебич!

– Қўлингдаги нима?

– Буми, бармогимни боғлаб қўйибман Глеб Глебич.

– Папирос эмасми? Хопловоликларни қарамаймиз. Яна ким!..

Глеб Глебич касалларни ёзишни тамомлади. Кузьма Егоров кофе-ни ичиб бўлгач, қабул бошланди. Глеб Глебич дори-дармон тайёрлаш учун аптекага кетди. Иккинчиси эса касал кўриш учун клеёнкадан қилинган фартукни тутиб олди ва:

– Марья Заплаксина, – деб чақирди ҳалиги катта китобга қараб.

– Шу ердман, тақсир!

Кабинетга тақдирнинг раҳмсиз зарбаларидан қадди букилган ва бужмайиб қолган кичкинагина кампир кириб, чўқинди ва луқмонга ҳурмат сақлаб салом берди.

– Ҳим... Эшикни ёп!.. Қайеринг оғрийди?

– Бошим, тақсир.

– Хўш... Ҳаммасими ё бир ёғими?

– Ҳаммаси, тақсир... Ҳаммаси!

– Бошингни бунча ўрама... Бу латтангни еч! Бош деганни салқин тутиш керак, оёқни иссиқ, гавда ўртача бўлсин... Қорнинг ҳам оғрийдими?

– Оғрийди, тақсир...

– Қани, бармоғинг билан пастки қовоғингни оч-чи! Яхши, бас. Қонинг камайиб кетипти... Томизиб ичадиган дори бераман... Ўн томчидан уч маҳал – эрталаб, пешинда ҳам кечқурун ичасан.

Кузьма Егоров ўтириб рецепт ёза бошлади: «Rp: Liqueo ferri<sup>1</sup> 3 гр. деразада турганидан, токчадагисини Иван Яковлевич мен йўғимда очманглар деб кетган. Ўн томчидан кунда уч маҳал. Марья Заглаксинага берилсин».

Кампир томчини нимага томизиб ичишни сўради-да, таъзим қилиб чиқиб кетди. Кузьма Егорович рецептни деворни тешиб қилинган туйнукчадан дорихонага ташлади ва навбат қўтиб ўтирган касаллардан бирини чақирди.

– Тимофей Стукотей!

– Лаббай!

Кабинетга новча ва ориқ, боши катта, узоқдан қараганда худди боши балдоқли ҳассага ўхшаб кўринадиган Стукотей кирди.

– Қайеринг оғрийди?

– Юрак касалим бор, Кузьма Егорович.

– Қайси ерингда?

Стукотей кўкрагининг тагини кўрсатади.

– Хўп... Қачондан бери?

– Ҳайтдан буён... Ҳали буёққа пиёда кела туриб худди ўн марта дам олдим... Дам этим увишади, Кузьма Егорич... дам аланга-ю оташ бўлиб ёнаман, Кузьма Егорич.

– Ҳим... Яна қаеринг оғрийди?

– Тўғрисини айтсам, Кузьма Егорич, оғримаган жойим йўқ. Сиз фақат юрагимгагина дори берсангиз бўлди, бошқасини қўяберинг... Қолганини хотинлар даволашар... Сиз менга спиртга ўхшаш бирон нарса берсангиз-у, юрагимни чангаллашини қолдирса. Шу бир нарса

---

<sup>1</sup> Темир эритмаси

думалаб-думалаб тиқилиб келаберади, кейин шундай чангаллайди, асти қўйинг. Худди мана шу жойига, шундай тутганда орқам, белларим қақшаб кетади... Бошимни кутаролмайман, худди тош осиб қўйгандай. Унинг устига йўтал.

- Иштаҳанг борми?
- Ҳеч, худо сақласин...

Кузьма Егоров Стукотейнинг қорнини очиб, муштуми билан ошқозонига босиб кўрди.

- Шундоқ қилса оғрийдими?
- Вой... вой... оғрийди!
- Бундоқ қилсам-чи?
- Вой... ўламан!!

Кузьма Егоров унга бир неча савол беради ва бироз уйлаб, сўнг Глеб Глебични ёрдамга чақиради. Маслаҳат бошланди.

- Тилингни чиқар! – деди касалга Глеб Глебич.

Касал оғзини катта очиб тилини чиқаради.

- Яна кўпроқ чиқар.
- Бундан ортиқ чиқариб бўлмайди, Глеб Глебич.
- Бу дунёда қилиб бўлмайдиган иш йўқ.

Глеб Глебич бир қанча вақт касалга қараб, ниманидир қаттиқ уйлаб тургандан кейин, елкаларини қисиб қўяди-да, чурқ этмай чиқиб кетади ва дорихонадан туриб:

- Ошқозон касали бўлса керак! – деб қичқирди.

– Бўлмасам унга olei. piscini<sup>2</sup> ammonii edustici<sup>3</sup> бериб юборинг, – деди Кузьма Егоров, – эрталаб ва кечқурун қорнига сурсин!.. Қани, кимнинг навбати!

Касал қабулхонадан чиқиб коридор бўйлаб аптеканинг деразасига боради. Глеб Глебич чоракам бир стакан сургини Стукотейга узатди. Стукотей зўрға ичиб лабларини ялади ва кўзини чирт юмиб бармоқларини бир-бирига ишқаб кўл чўзди; устидан еб юборишга бирор нарса сўрайди.

– Бу спирт, – деб ўшқирди Глеб Глебич, шишادا нашатирнинг спирт узатар экан, – эрталаб ва кечқурун мовут латта билан қорнингга сурасан... Идишни қайтариб юбор! Бу ерга суялманглар! Нарироқ тур!

Григорий ҳазратларининг оқсочи Пелагея румолининг учи билан оғзини бекитиб, дарча ёнига илжайиб келган эди, Глеб Глебич унга

- Хўш, хизмат? – деди.

– Лизавета Григорьевна сизга салом айтдилар. Глеб Глебич, озроқ нордон дорингиздан бериб юборишингизни сўрадилар.

---

<sup>2</sup> Касторка ёғи.

<sup>3</sup> Нашатпр спирт.

– Жоним билан... Ундай нозанинлардан нимани аярдим!

Глеб Глебич токчадаги банқада турган нордон дорини олиб, ярмини Пелагеянинг рўмолига солиб берди.

– Борганингизда у кишига айтингки: Глеб Глебичнинг ниҳоятда вақтлари чоғ бўлди. жуда хурсанд бўлдилар денг. Мактубимни олдиларми?

– Олдилар-ку, йиртиб ташладилар. Лизавета Григорьевна унақан-ги муҳаббат ишларига аралашмайдилар.

– Хўп сатанг хотин-ла! Бориб шунақа денг!

– Михайло Измученков, – деб чақирди Кузьма Егоров.

Қабулхонага «ҳофиз» Михайло кириб келди.

– Михайло Федотич, эшитайлик, қаерингиз оғрийди қадрдоним.

– Томоғим, Кузьма Егорич! Ҳузурларига келганманки, рухсатингиз билан айтсам, менинг бу томоқ оғригим жон койитишдан ҳам кўра ҳамёнга зиён бўлаётипти. Касаллик орқасида ҳофизлик қилолмаяпман, бошлингимиз пешин номозига тушган пулдан қирқ тийин ушлаб қолаётир, кеча номозгарга тушган нулдан ярим сўм олиб қолди. Жанобнинг уйида бўлган жанозада салавот айтувчиларга уч сўм берилган эди, касаллигим туфайли менга бир тийин ҳам тегмади. Рухсатингиз билан айтсам, томоғим хусусида арз қилсам шуки, томоғим қирилиб, хириллаб қолаяпман, худди ҳалқумимда бир мушук ўтириб тирнаётгандай бўлаётипти.

– Ичкиликдандир-да?

– Билмадим, нимадан бўлганини айтолмайман. Рухсатингиз билан айтсам, ичкилик биздақа овози йўгон ҳофизларга зиён қилмайди, қайтага фойда қилади, Кузьма Егорич, йўгон товушни кўпроқ шамоллаш бузади.

– Кампирга нима берай? – деб сўради Глеб Глебич тешиқдан бошини чиқариб, – деразада турган дори тамом бўлган, токчадагисини очақоламан-да.

– Йўқ-йўқ! Иван Яковлевич тегманғлар деб кетган! Хафа бўлади.

– Нима бераман бўлмаса?

– Бирон нарса бериб юбор!

Глеб Глебичнинг тилида «бирон нарса» «сода» дегани эди.

– Ичкилик ичиш ярамайди.

– Ҳали ҳам уч кундан буён ичганим йўқ... Бу шамоллашдан бўлса керак... Ҳақиқатдан ҳам арақ товушни бўғади-ку, Кузьма Егорич, лекин йўгон товушнинг бироз бўғиқ бўлиши ўзингизга ҳам маълум, овозни қуюқлаштиради... Менга ўхшаганларнинг кунни арақсиз ўтмайди. Арақ ичмаган ҳофиз ҳофизми! Рухсатингиз билан айтсам, ҳофиз эмас, ҳаммага кулги бўлади, холос... Касбим ҳофизлик бўлмаганда бу лаънати арақни оғзимга олмасдим. Арақ харом...

– Менга қаранг... Сизга дори бераман. Шу билан эрталаб-у, кечкурун томоғингизни чайқайсиз.

– Ютсам майлими?

– Майли.

– Жуда соз... Оғзингни чайқайсан-у, ютмасанг алам қилади кишига. Туфлаб ташлаш увол! Яна сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим... Тез-тез ичим бузилиб туради, ана шу сабабдан, рухсатингиз билан айтсам, ҳар ойда қон олдириб, дори ичиб тураман. Шундай бўлгандан кейин хотин олсам мумкинми, йўқми?

Кузьма Егоров бироз ўйлангандан кейин:

– Йўқ, маслаҳат бермайман, – деди.

– Кўп миннатдорман... Баҳоси йўқ ҳақимсиз-да, Кузьма Егорич. Ҳар қандай доктордан яхшисиз, худо ҳақи! Қанча-қанча одамлар ҳақингизга дуо қилади! Ҳай-ҳай!

Кузьма Егоров уялгансимон ерга боқди. У тетик руҳ билан  $\text{Na}^+\text{HCO}_3^-$ , яъни сода ёзиб берди...



## ПОЧТА МУДИРИ БИЛАН СУҲБАТИМ

**П**очтмейстердан бир сўм солинган пакетни олатуриб:

– Айтингчи, Семён Алексеич, нима учун пул пакетларга бирданига бешта муҳр босилади? – деб сўрадим.

– Бусиз мумкин эмас... – деб жавоб берди Семён Алексеич, қошларини чимириб.

– Ҳа нега энди?

– Шунинг учун... Мумкин эмас!

– Тушунишимча, бу муҳрлар аҳолига ҳам, пошшоликка ҳам малол келса керак. Муҳр пакетларни вазминлаштиради, аҳолининг ҳамёнига зиён, оғирлик келтиради; амалдорлар муҳр босаман деб кўп вақтларини сарф қилишиб, подшоликка зарар келтиради. Бунда фақат сургуч ишлаб чиқарадиган фабрика эгалари фойда кўради.

– Фабрика эгалари ҳам кун кўриши керакми, ахир... – деди чуқур маъноли қилиб Семён Алексеич.

– Бу гапингиз тўғри-ку. аммо фабрика эгалари ватанга бошқа соҳаларда фойда келтиришлари мумкин эмасми?.. Йўқ, менга тўғриси айтинг, Семён Алексеич, бешта муҳр босишнинг маъноси нима? Бекорга босилмаса керак, ахир? Бирон рамзий моҳияти, бирон каромати бордир, ё бўлмаса яна бирон бошқа маъниси бордир? Давлат сири бўлмаса, менга шуни тушунтиринг, азизим!

Семён Алексеич бироз ўйлаб ўтирди, кейин оғир уҳ тортди-да:

– Ҳимм... – деди. – Керак бўлгани учун босилгандир-да!

– Ҳа нимага босишади, ахир? Илгарилари конвертлар елимсиз бўлмаган вақтларда, шунча муҳр босиш зарур бўлгандир, чунки конвертларни ёвуз кишилар очиши мумкин эди, эндиликда-чи...

– Ҳа балли! – деди почта мудир, суюниб. – Ҳозир ҳам ёвуз одамлар йўқ дейсизми?

– Эндиликда, – деб давом этдим, – эндиликда конвертларни ёпиштириш учун уларга елим суртилади, бу елим – сургучдан ҳам яхши. Унинг устига пакетларни қогоз билан шунча қалин ўрайсизларки, унинг ичига ўғри у ёқда турсин, ҳатто микроб ҳам кира олмайди. Кимдан ҳам беркитасизлар конвертларни, ҳайронман! Бегона одамлар-ку ўғирламайди-я, агарда ўзингизга қарашли кичик амалдорлардан бири ёвузлик қилмоқчи бўлса муҳрга ҳам қарамайди. Ўзингизга ҳам маълум, муҳрни кўчириб олиш ва яна ўрнига ёпиштириб қўйиш бирпаслик иш!

– Бу тўғри... – деб уҳ тортиди Семён Алексеич. – Ўз ичингдаги ўғридан қочиб қутулолмайсан...

– Ҳа, баракалла! Уидоқ бўлса, муҳрининг нима кераклиги бор?

– Ҳамма икир-чикирларини суриштирадиган бўлсанг, буниси нимага-ю, униси нимага дейман десанг, миянг айниб кетади, яхшиси – қондада кўрсатилганини қилавериш керак... Тўғриси шу!

– Тўғри айтасиз... – дедим, – лекин яна бир саволим бор сизга... Сиз почта ишларида мутахассиссиз. Киши тугилган вақтда ёки уйланганида нега бунчалик борди-келди бўлмайди-ю, аммо пул юбориш ёки пул олиш вақтида киши шунча сарсон бўлади? Менга шуни тушунтириб беринг! Масалан, мана шу бир сўмни юборган муштипар онамни мисол қилиб олайлик. Бу иш унга осон бўлган-микин? Йўқ, кечирасиз. Бир сўм пул юборишдан кўра, яна бешта бола туғиш осонроқ... Ўзингиз ўйлаб кўринг... Энг олдин у, уч чақирим йўл юриб почтахонага келиши керак... Почтахонада узоқ вақт тикка туриб навбат кутиши керак. Маданият почтахоналарга скамейка ёки курси қўйиш даражасига ҳали етгани йўқ! Типпа-тик турган кампирга ҳар ёқдан: «Шошилманг! Тиқилинч қилмасангизчи! Бу ёққа суянманг!» деган танбеҳ ёғилади.

– Бусиз мумкин эмас-да!

– Мумкин эмас, энди буёғини эшитинг: навбат келиб етди, қабулчи пакетни олди, қовоғини солиб, «Пакетнинг устига «пуллик» деб ёзмабсиз» дейди-да, кампирнинг олдига ташлайди... Муштипар онам, «пуллик» деган сўзни ёздириш учун почтахонадан биронта дўконга боради, у ердан яна почтага келиб, яна навбат кутади... Хўш, ниҳоят, пакет яна қабулчининг қўлига тегади. Қабулчи, пакет ичидаги пулни санайди-да, кейин: «Сургучингиз қани?» дейди. Онам бечоранинг эсига сургуч келармиди? Уйда сургуч ишлатилмайди, бир дона сургуч баққолда ярим танга туради. Қабулчининг жаҳти чиқади, аммо пошшолик сургучни эритиб, сурта бошлайди. Босган сургучи шу қадар кичкинаки, уни дурбиндан қараб ҳам уқий олмайсан. «Муҳрингизни беринг!» дейди яна почтачи. Кампирда муҳр нима қилсин? Ангишвона билан темир кўзойнақдан бошқа унинг ҳеч қандай бисоти йўқ...

– Муҳрсиз ҳам бўлабери...

– Буёғини эшитинг... Кейин тарози ҳақи, сургуч ҳақи, суғурта ҳақи тўлаш керак, имзо чекканига ҳам ҳақ тўлаш керак, яна бир балоларга тўлаш керак... бир сўм юбормоқчи бўлсанг, ёнингта икки сўм солиб келишинг керак... Хўш, кейин бир сўм пулни 20 та дафтардан ўтказишади, шундан кейингина пулни юборадилар... Энди у пулни сиз бу ердан, ўз почтахонангиздан олишингиз керак... Энг олдин уни сиз 20 та дафтардан ўтказасиз, беш срига рақам қўйиб чиқасиз, худди ўғрини қамагандек, санлиққа солиб усигдан ўнта қулф соласиз. Кейин почтачи менга бир сўм пул келгани тўғрисида сиздан

қоғоз келтиради. бу қоғозни фалон кунда олдим, деб қўл қўйишим керак. Почтачи чиқиб кетгач, мен уйнинг у бошидан бу бошига юриб, онамдан ункаланаман: «Эҳ, она, мен сизни қачон хафа қилувдим? Нима гуноҳим бор эдики, менга шу бир сўмни юбордингиз? Энди сарсонликдан бошим қутулмайди!».

– Ота-онадан нолиш гуноҳ бўлади! – деб ўх тортди Семён Алексич.

– Ҳа баракалла, отангизга раҳмат! Гуноҳ бўлсаям нолимасдан иложи йўқ-да! Ишинг бошингдан ошиб ётган бир чоғда полицияга югуришинг, ўз шахсингни, имзонгни тасдиқлатиб келишинг керак... Яна шунга шукурки, тасдиқлатиш 10 – 15 тийин туради, агар беш сўмдан олганда-чи? Тасдиқлатишнинг ҳам нима кераги бор? Сиз-ку. Семён Алексич, мени отнинг қашқасидай танийсиз. Ҳаммомга ҳам бирга тушиб юрганмиз, биргалашиб чой ҳам ичишганмиз, узун-узун суҳбат ҳам қуриб юрганмиз... Шахсимни тасдиқлатишнинг нима кераги бор?

– Бусиз мумкин эмас, қондаси шундай!.. Қоида шундай нарсаки, яхшиси у билан ҳазиллашманг... Қоидабозлик, вассалом!

– Ахир, мени яхши биласиз-ку!

– Билсам ҳам-да. Мен сизни биламан, аммо борди-ю бирдан сиз бўлмасдан, бошқа одам чиқиб қолсангиз нима бўлади? Балки номаълум кишидирсиз!

– Ўзингиз ўйлаб кўринг: бир сўм пулни ўғирлаш учун бошқа кишининг имзосини қўйишдан менга қандай фойда? Бу қаллоблик бўлади! Тўппа-тўғри сизнинг олдингизга келиб, сандиқдаги ҳамма пакетларни чангаллаб олсам қайтанга гуноҳим озроқ бўлмайдими? Мен сизга айтсам, Семён Алексич, хорижда бу ишлар бошқача йўлга қўйилган. У ерларда почтачи ушингизга келади-да: «Сиз фалончисииз? Мана, пулингизни олинг!» дейди.

– Йўқ, ундоқ бўлмаса керак... – деди почта мудирини, бошини чайқаб.

– Худди шундай-да! У ерларда ҳамма иш кишиларнинг бири-бирига ишончи асосига қурилган... Мен сизга, сиз менга ишонасиз. Қайси кунни уйимга маҳалла миршаби мендан суд харажатларини ундиргани кепти... Мен ундан шахсини тасдиқловчи ҳеч қанақа ҳужжат сўрамадим, пулни санаб беравердим... Биз фуқаролар сизлардан ҳеч қанақа ҳужжат талаб қилмаймиз-ку, сизлар...

Семён Алексич гамгин суратда илжайди-да, гапимни оғзимдан олди:

– Ҳамма икир-чикирини суруштириб, буниси нимага-ю, униси нимага дегандан кўра, яхшиси...

Почта мудирини гапини тугатмади, қўлини силтади-да, бироз ўйлаб, кейин:

– Булар бизнинг ақлимиз билан битадиган ишлар эмас! – деди.

## I

**К**асалхона ҳовлисида кичикроқ бир иморат турипти, атрофини ўрмон сингари қирққиз, қичитқон, ёввойи наша босиб кетган. Томнинг тунукаси занглаган, мўрисининг ярми қулаб тушган, кираверишдаги зинапоя тахталари чириб, ўт босиб кетган, сувоғининг изигина қолган. Иморатнинг олди касалхонага, орқаси далага қараган, даладан уни касалхонанинг устига миҳ қоқилган кулранг девори айриб туради. Уткир учлари юқорига қараб турган шу миҳлар ва шу девор, шу иморатнинг ўзи ҳам, — бизда фақат касалхона ва турма биноларига хос бўлиб, — жуда бефайз ва хунук кўринарди.

Агар қичитқон ловуллаштишидан кўрқмасангиз, бу иморатга тор сўқмоқ йўлдан бориб, ичидаги аҳволни кўрайлик. Биринчи эшикни очиб, даҳлизга кирамиз. Девор остида, печка ёнида касалхонанинг эски-тускилари уюлиб ётипти. Тўшаклар, илма-тешик эски чопонлар, иштонлар, кўк йўлли кўйлақлар, ҳеч нарсага ярамайдиган эски пойафзаллар, — бу чурук-чориқлар бир-бирига қоришгани ҳолда чириб, нафасни бўғадиган сассиқ ҳид чиқариб ётади.

Эски-тускиларнинг устида эса доим трубкасини тишлаб, ҳарбий хизматдан бўшаган, формасига ёпиштирилган белгиларнинг ранги ўчиб кетган кекса солдат Никита ётади. Унинг юзи озгин, қовоғи солиқ, ўсиқ қошлари ва қизил бурни чеҳрасига ёввойи овчарка қиёфасини бериб туради; ўрта бўйли, кўринишда қотма ва чайир; лекин жуссаси баҳайбат, муштлари ҳам жуда бақувват. Унинг ўзи дунёда ҳамма нарсадан кўра кўпроқ иттизомга берилган, шунинг учун ҳам, одамларни уриш керак деган фикрга қаттиқ ишонадиган, нима буюрилса дарҳол бажарадиган, соддадил ва бефаҳм кишилардан бири. У одамларни кўкраги, елкаси, юз-кўзи демай дуч келган жойига уради ва шусиз бу ерда иттизом бўлмайди деб ишонади.

Агар даҳлиз ҳисобга олинмаса ундан кейин, ҳалиги бинога, катта кенг уйга кирасиз. Уйнинг девори хира кўк рангга бўялган, мўрисиш уйдагидек шипини қурум босган — бу ерда қишда печкалардан тутун қайтиши ва ис чиқиши шубҳасиз. Ички томонидан темир панжара ўрнатилиб деразалар расво қилинган. Пол бўялмаган, зирапчалари чиқиб ётипти. Уйдан ачиган карам, қора чироқ, қандала ва шиптир

қиди келади. Бу ҳид димоғига урилган киши дастлаб йиртқич ҳайвонлар катагига киргандек бўлади.

Уйда полга миҳлаб қўйилган кроватлар турипти. Кроватларда эгниларига кўк халат, бошларига қадимги қалпоқ кийган одамлар ётипти, баъзилари ўтирипти. Булар – жиннилар.

Ҳаммаси бўлиб улар беш киши. Фақат биттаси киборлардан, қолганлари мешчанлар. Эшикдан кираверишдаги биринчи киши новча бўйли, озгин, йилтиллаб турган сариқ мўйловлик мешчанин бошини қўлларига тираб, йиғидан қизарган кўзларини бир нуқтага тикиб ўтирипти. У кеча-ю-кундуз гамгин хўрсинади ва бошини чайқаб-чайқаб қўяди, алам билан жилмаяди; суҳбатга кам қатнашади ва одатда саволга жавоб бермайди. Овқат берилса, беихтиёр ейди. Тинмасдан қийналиб қисқа-қисқа йўталлишига, озгинлигига ва яноғларининг яллиглаб туришига қараганда, унда сил касали энди бошланганга ўхшайди.

Унинг нарёгида чўққи соқол, занжиларга ўхшаш қоп-қора жингалак сочлик, жуда питирак чол жойлашган. Кундузлари у, палатада деразалар орасида қатнайди ёки тўшагида чордона қуриб ўтириб, тинмасдан тўрғайга ўхшаб ҳуштак чалади, хиргойи қилади ва қиқир-қиқир кулади. У кечалари худога сиғингани, яъни муштуми билан кўкрагига ургани ва бармоғи билан эшикни ковлагани турганида ҳам болаларча қувноқ ва питирак бўлади. Бу Моисейка деган жуҳуд, шапка тикадиган ишхонасига йигирма йилча аввал ўт тушгач, эс-ҳушидан айрилиб қолган тентак.

Олтинчи рақамли палатадагилардан ёлғиз шунгагина ҳовлига, ҳатто касалхона ҳовлисидан кўчага чиқишга руҳсат берилган. У касалхонанинг қадрдон кишиси ва беозор, беэён тентаги. Аллақачонлардан буён кўчаларда уни болалар ва итлар билан қуршалган ҳолда кўришга одатланилган шаҳарнинг масҳарабози бўлгани учун бундай ҳуқуқдан кўп вақтдан буён фойдаланса керак. У кўчаларда эгнига чопон, бошига галати қалпоқ, оёғига туфли кийиб, баъзан ялангоёқ, ҳатто иштонсиз ҳам юраверади. Эшик ва дўконлар олдида тўхтаб, бир тийин сўрайди. Бир ерда унга қвас, иккинчи ерда нон, учинчи ерда бир тийин беришади. Шундай қилиб, у одатда, хонасига қорни тўйиб ва бойиб қайтади. Олиб келган нарсасининг ҳаммасини Никита тортиб олади. Бу қилиқни солдат дағаллик билан астойдил чўнтақларини ағдариб ва худони ўртага солиб, бундан сўнг жуҳудни асло кўчага чиқармай қўйишини ва дунёда тартибсизликдан кўра ёмон кўрган иши йўқлигини айтиб, қилади.

Моисейка серманзират. Ўртоқларига сув берали, ухлаб ётган бўлсалар устларини ёпиб қўяди, кўчадан уларга бир тийиндан пул келтиришни, яна ҳаммасига биттадан янги шапка тикиб беришни ваъда қилади; сул томонда ётган фалаж кўшнисига қошиқ билан овқат едириб қўяди. Бу ишларни у ичи ачиганидан ё бирор одам-